ئۇيغۇر ئالىمى- ئەركىن سىدىق بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن يازما سۆھبەت

(2- قىسىم)

مۇندەرىجە

1. سوئال: هازىر جۇڭگو خەلقئارادىكى ئەڭ چوڭ بازار دەپ قارىلىۋاتىدۇ. جۇڭگو «غەربىي رايوننى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش» ستىراتېگىيىسىنى يولغا قويۇۋاتىدۇ. سىزچە، بازار ئىگىلىكى دەۋرىدىكى جۇڭگو بازىرىنى ئېچىش، پۇت دەسسەپ تۇرۇشتا قانداق قىلىش كېرەك؟ قانداق يولدا ماڭغاندا بۇ جەھەتتە تېز ئۈنۈم ياراتقىلى بولىدۇ؟.. 4

2. سوئال: ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىن باشلاپ شىنجاڭدا ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت خۇسۇسىي كارخانىچىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. شۇڭىنىسى، بۇ شىركەتلەر مەھسۇلاتلىرىنى رايوندىن ھالقىتالمىدى. سىزچە خۇسۇسىي مىللىي كارخانىلار قانداق قىلغاندا ساھەدىن، رايوندىن، چېگرىدىن ھالقىيالايدۇ؟.. 13

3. سوئال: سىزچە، بىر مىللەت قۇدرەت تېپىشتا ئالدى بىلەن ئىقتىسادىي ساھەدە ئۆزىنى نامايان قىلىشى كېرەكمۇ؟ ناۋادا شۇنداق بولسا، قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەكسىچە بولسىچۇ؟........ 25

4. سوئال: سىز هازىر ئىلىم ـ پەندە ئالەمگە يۈزلىنىش قىلىۋاتىسىز. ۋەتەندىكى ئۇيغۇرلار بولسا ئاپىرىدە بولغان شۇ جاينىڭ ئەسلى ـ ۋەسلىنى بىلمەس ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەكچى، سىزنىڭ نەزەرىڭىزدىكى دۇنيا بىلەن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نەزەرىدىكى دۇنيا ھەققىدىكى قاراش قارىمۇ ـ قارشى. سىز بۇ ئوبيېكتىپ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟................................... 35

5. سوئال: مۇستەقىل ئىگىلىك تىكلەشكە بولغان قاراشلىرىڭىز قانداق؟ قانداق قىلغاندا ھەم تېز ھەم مۇستەھكەم ئىگىلىك تىكلىگىلى بولىدۇ؟... 46

6. سوئال: ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان دۆلىتىمىزدىن چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئۇيغۇرلار كۆپەيدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن بۇلارنىڭ بەزىلىرى قايتىپ كەلدى، بەزىلىرى قېلىپ قالدى، سىز بۇ ئىككى

مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟ 53
7. سوئال: چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلار ئۇچۇن قانداق قىلىپ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇيغۇر قىلىپ تەربىيىلەش بىر مۇشكۇل ۋەزىپە بولۇشى مۇمكىن. بۇ جەھەتتىكى ئۆزىڭىزنىڭ بىلگەنلىرىدىن بىر ئاز سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟ 65
8. سوئال: سىزچە مىللەتپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنىڭ ئەھمىيىتى بارمۇ؟ بۇ تەربىيىنى باللاردىن باشلاپ تۇتۇش كېرەكمۇ ـ يوق؟ 69
9. سوئال: جۇڭگو مائارىپىدا، ئالىي مەكتەپلەردە ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن دەپ ئايرىلغان. بىزدە يېقىنقى 25 يىلدىن بۇيان ئىجتىمائىي پەندە ئوقۇغانلار ھەقىقەتەن كۆپ بولدى. سىزچە تەبىئىي پەندە ئوقۇش ئالەمنىڭ خوجايىنى بولۇشنىڭ مۇقەددىمىسىمۇ؟ 80
10. سوئال: مىللىتىمىز ئارىسىدا «پېشقەدەملەر» ئۆزىنى كۆز ـ كۆز قىلىش، ياشلارنىڭ ئۇتۇقلىرىغا ئاكتىپ، توغرا باھا بەرمەسلىك مەسىلىسىمۇ مەۋجۇت. دېمەكچى، بىزنىڭ پىشىۋالىرىمىزدا بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئۆسۈپ ـ يېتىلىۋاتقان ياشلىرىمىزغا «كەڭ قورساق بولماسلىق» مەۋجۇت، چەت ئەللەرنىڭ بۇ ساھەدىكى ئىشلىرى قانداق؟ 97
11. سوئال: ھازىر ئۇيغۇرلاردا چەت ئەللەرگە چىقىشقا قىزىقىدىغان ھالەت بار. ھازىر دۆلىتىمىزدە بۇنىڭغا ئىلھام بېرىش سىياسىتى بار. شۇغىنىسى، بۇ جەھەتتە «كۆز قورقۇش» مەسىلىسى ئېغىر. سىزنىڭ بۇ جەھەتتىكى قارىشىڭىز قانداق؟ 110
12. سوئال: ئامېرىكىلىقلارنىڭ «سورۇن مەدەنىيىتى» ھەققىدە ئىككى كەلىمە سۆزلەپ ئۆتەمسىز؟ 127

1. سوئال: ھازىر جۇڭگو خەلقئارادىكى ئەڭ چوڭ بازار دەپ قارىلىۋاتىدۇ. جۇڭگو «غەربىي رايوننى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش» ستىراتېگىيىسىنى يولغا قويۇۋاتىدۇ. سىزچە، بازار ئىگىلىكى دەۋرىدىكى جۇڭگو بازىرىنى ئېچىش، پۈت دەسسەپ تۇرۇشتا قانداق قىلىش كېرەك؟ قانداق يولدا ماڭغاندا بۇ جەھەتتە تېز ئۈنۈم ياراتقىلى بولىدۇ؟

بۇ سوئال مېنىڭ ئۆز كەسپىمدىن خېلى يىراق بىر كەسپىي دائىرىدە جاۋاب بېرىشىمنى تەلەپ قىلىدىكەن. شۇنداق بولسىمۇ بۇنىڭغا مەن ئۆزۈم ئوقۇغان ماتېرىياللار ۋە ئۆزۈم كۆزەتكەن ئەھۋاللار ئاساسىدا جاۋاب بېرىپ باقاي.

ئالدىنقى 20 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت جەريانىدا، جۇڭگو ھەقىقەتەنمۇ بازار ئىقتىسادىنى يولغا قويۇش يولىنى بويلاپ نۇرغۇن مۇھىم قەدەملەرنى باستى. بەزى ئىقتىساد مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئانالىزىغا ئاساسلانغاندا، بۇنىڭ مۇھىم ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ ئاساسلىق ھۇلى بولغان دۆلەت ئىگىلىدىكى كارخانىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى كارخانىلار بىر غايەت زور ئىقتىسادىي كۈچ بولۇپ كۆتۈرۈلمەكتە.

2) بازار مەھسۇلات مەنبەسى بىلەن بازار ئېھتىياجى ئاساسىدىكى باھا مېخانىزمى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلدى. پىلانلىق ئىقتىساد دەۋرىدە باھا پۈتۈنلەي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بەلگىلىنەتتى. ھازىر بولسا مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئىستېمال بۇيۇملىرى ۋە مۇلازىمەتلەرنىڭ باھاسى سېتىۋالغۇچىلار بىلەن ساتقۇچىلارنىڭ سودىسى ئارقىلىق بەلگىلەنمەكتە. بۇ خىل ئەھۋال ھۆكۈمەت قاتتىق مونوپول قىلىۋالغان خەۋەرلىشىش، پوچتا ۋە ئېلېكتىر قاتارلىق سانائەت دائىرىسىدىمۇ ۋۇجۇتقا كەلمەكتە.

3) كاپىتال بازىرى ئىجتىمائى بايلىقلارنى تەقسىم قىلىش ساھەسىدە بارغانسېرى كۈچلۈك رول ئويناماقتا.

4) ئۇزۇندىن بۇيان ھۆكۈمەت مونوپول قىلىپ كېلىۋاتقان بىر قىسىم سانائەتلەر ھازىر ئەركىن قويۇپ بېرىلىشكە باشلىدى. بۇ سانائەتلەر نېفىت خىمىيە بۇيۇملىرى، خەۋەرلىشىش، ئېلېكتىر بىلەن تەمىنلەش، تۆمۈر يول قاتنىشى ۋە يولۇچىلار ھاۋا قاتنىشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ سانائەتلەرنى ئەركىن قويۇپ بەرگەندە، ئۇلار مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەل كاپىتالىغا ئىگە بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ.

يەنە بەزى ئىقتىساد مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ قارىشىچە، جۇڭگو تېخى بازار ئىقتىسادى ئۆلچەم سىزىقىدىن ئۆتەلمىدى. جۇڭگو ھازىرغا قەدەر بازار

ئىقتىسادى بوسۇغىسىغا قەدەم قويغان بولسىمۇ، لېكىن، بۇ بوسۇغىدىن تېخى ئۆتەلمىدى. بازار ئىقتىسادىنىڭ ھەر خىل تەركىبىي قىسىملىرى بار. ئاشۇ تەركىبىي قىسىملار بويىچە جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ بازارلىشىش دەرىجىسىگە قارىغاندا، ئىستېمال بۇيۇملىرى بازار ئىقتىسادى يولى بويىچە مېڭىۋاتىدۇ، دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئەمما، قالغان ئىقتىسادىي تەركىبلەر تېخى بازار ئىقتىسادىغا قەدەم قويمىدى. بۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىدەك:

(1) جۇڭگودىكى ھەر خىل ئىگىلىكلەرنىڭ كاپىتال بىلەن تەمىن ئېتىلىشى ھازىرمۇ ئىنتايىن تەرەققىي قىلمىغان. ھازىرقى جۇڭگودىكى كاپىتال ئىگىلىرى قىمارخانىلارنىڭ ئىگىلىرىگە ئوخشاش بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەبلەغ سېلىشتىكى ستراتېگىيىسى پەقەت «دەتتىكام» دەپ تەلەي سىناشتىن ئىبارەت بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ئۇلاردا مەبلەغنى ھەر ساھەلەرگە تەڭشەپ سېلىش، كاپىتالنىڭ كۆچىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش ئىقتىدارى يەنىلا ئىنتايىن كەمچىل بولۇۋاتىدۇ. نۇرغۇن ئىگىلىكلەرنىڭ ئىقتىساد باشقۇرۇشتىكى نامى ۋە رېكوردىسى ناچار بولغاچقا (بۇ ئىنگلىزچىدە "financial credit" دەپ ئاتىلىدۇ؛ مەن بۇ سۆزگە تېخىچە ئۇيغۇرچە مۇۋاپىق سۆز تاپالمىدىم)، بانكىلارمۇ ئۇلارغا قەرز بېرىپ تۇرۇشتىن قورقۇۋاتىدۇ.

مەن بۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدا خۇسۇسىي vc كاپىتالىستلار بىلەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ھەر خىل ئىگىلىكلەرگە مەبلەغ سېلىش ئەھۋالى توغرىسىدا بىر ئاز توختىلىپ ئۆتتۈم. ئۇنىڭدىن باشقا ئامېرىكىدا شەخسىيلەر قۇرغان شىركەتلەرنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەيدىغان يەنە مۇنداق ئىككى ئاساسلىق ئىقتىسادىي ئورگانلار بار. ئۇنىڭ بىرسى «مەبلەغ سېلىش بانكىسى» (ئىنگلىزچە "Investment Bank" دەپ ئاتىلىدۇ). يەنە بىرى ئوتتۇرا ۋە چوڭ دەرىجىلىك شىركەتلەر ئۆزلىرىنىڭ بىر تارمىقى تەرىقىسىدە تەسىس قىلغان شىركەتنىڭ مەبلەغ سېلىش بۆلۈمى. مەسىلەن، ئامېرىكىدىكى چوڭ شىركەتلەرنىڭ بىرى بولغان، كومپيۇتېرنىڭ cpu سىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان «intel» دېگەن شىركەتنىڭ «intel كاپىتال» دېگەن بىر تارمىقى بار. ياپونىيەنىڭ «Hitachi» دېگەن شىركىتىنىڭمۇ «Hitachi كاپىتال» دېگەن بىر تارمىقى بار. بۇ 2 ئىككى ئىقتىسادىي قۇرۇلمىمۇ خۇددى خۇسۇسىي كاپىتالىستلارغا ئوخشاش يېڭىدىن قۇرۇلغان شىركەتلەرگە مەبلەغ سالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، قۇرۇلغىلى ئۇزۇن بولغان، ناھايىتى ياخشى مېڭىۋاتقان، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى بولۇش ئېھتىماللىقى كۈچلۈك بولغان باشقا شىركەتلەرگىمۇ مەبلەغ سالىدۇ.

شۇنداقلا، بۇ يەردىكى ئوتتۇرا ۋە چوڭ كۆلەملىك شىركەتلەرنىڭ مەبلەغ سېلىش تارماقلىرىنىڭ يەنە بىر خىزمىتى، مەھسۇلاتلىرى ئۆزلىرى ئىشلەپ چىقىرىۋاتقان بۇيۇملارغا كېرەكلىك بولغان ھەر خىل كۆلەمدىكى يۇقىرى تېخنىكىلىق شىركەتلەرنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتىنى يۆلەشتىن ئىبارەت. ئۇلار ھەرگىز كىچىك شىركەتلەرگە پۇلنى بىكارغا بەرمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، مەبلەغ سالغان پۇلىدىن بانكا ئۆسۈمىگە قارىغاندا يۇقىرىراق دەرىجىدىكى ئۆسۈمنى قولغا كەلتۈرۈش بىلەن بىرلىكتە، ئۆز ئىگىلىكلىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان باشقا شىركەتلەرنىمۇ يۆلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئامېرىكىدا شەخسىيلەر قۇرغان شىركەتلەرنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەيدىغان خۇسۇسىي ئىقتىسادىي ئورگانلاردىن يۇقىرقى 3 خىلى بار. ئۇنىڭدىن باشقا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىمۇ چىقارغان مەھسۇلاتى دەرھال ئىقتىسادىي پايدا بەرمەيدىغان، ئەمما يېڭى تېخنىكىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈپ، ئامېرىكىنىڭ دۇنيادىكى پەن ـ تېخنىكا جەھەتتىكى باشلامچىلىق رولىنى كۈچەيتىشكە ھەمدە دۆلەت مۇداپىئەسىگە پايدىلىق بولغان شىركەتلەرنى مەلۇم دەرىجىدىكى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ مەبلەغلەرنىڭ تەقسىم قىلىنىشى مەبلەغ تەلەپ قىلغۇچىلارنىڭ ئۆزئارا رىقابىتى ھەمدە پۇل بەرگۈچى بىلەن پۇل ئالغۇچى ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزئارا سودىلىشىپ كېلىشىشى ئاساسىدىلا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنداق رىقابەتتە ھەممە ئادەم باراۋەر بولۇپ، ئامېرىكىنىڭ ھەممە ئىقتىسادىي پائالىيەتلىرىمۇ ئىنتايىن قاتتىق قانۇن ئارقىلىق نازارەت قىلىنىدۇ.

2003 ـ يىلى دېكابىردا، مەن JPL گە ئىشقا چۈشۈشكە بىر قانچە ھەپتە قالغاندا، ھېلىقى ئۆزۈمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 3 كىشى بىرلىشىپ قۇرغان Telelase دېگەن شىركەتنىڭ رەئىسى مېنى چاقىرتىپ، شىركەت تەييارلىماقچى بولغان، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدىن پۇل تەلەپ قىلىدىغان بىر «مەبلەغ لايىھەسى» (ئىنگلىزچە "Fund Proposal" دەپ ئاتىلىدۇ) تەييارلاشقا ياردەملىشىشىمنى ئىلتىماس قىلدى. مەن ماقۇل بولۇپ، جەمئىي 2 ھەپتە ئىشتىن سىرتقى ۋاقتىمنىڭ ھەممىسىدە شۇ ئىشنى ئىشلىدىم. ئەسلىدە ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بىر يېڭى ھەربىي قوماندان سىستېمىسى ئىشلەپ چىقارماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ خەۋەرلىشىش تېخنىكىسى توغرىسىدا يېڭى لايىھە قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى، لايىھەسى تاللانغان شىركەتلەرنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇش قىلغانىكەن. بۇنداق خەۋەرلىشىش تورىنى ئىشلەتكەندە، ھەربىي قوماندانلار ئۆزئارا سۆزلىشىپلا قالماي، دىئامېتىرى 10 كىلومېتىر كېلىدىغان بىر ئۇرۇش مەيدانىنىڭ

ئەمەلىي ئەھۋالنى قوماندانلىق مەركىزىدىكى كىشىلەر چوڭ تىپلىق تېلېۋىزور ئېكرانىدا ئەينەن كۆرۈپ تۇرىدىكەن. بۇنىڭغا كېتىدىغان خەۋەرلىشىش سۈرئىتى بىر سېكۇنتتىغا 10 مىليارت بىت (Gbps 10) بولۇپ، چوقۇم لازېر نۇرى ئىشلەتمىسە بولمايدۇ. بىراق، نۇر بۇلۇتتىن ئۆتەلمىگەچكە، بۇنداق سىستېمىنىڭ بۇلۇتلۇق كۈنلەردىمۇ ئىشلىيەلىشى ئۈچۈن، لازېر نۇرى خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرى قاچىلانغان ئايروپىلاندىن بىر قانچىسى ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئۈستىدىكى ئاسماندا داۋاملىق تۇرۇپ، بىر يەر بىلەن خەۋەرلىشىش تورىنى شەكىللەندۈرۈشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئاسماننىڭ بىر يېرىگە بۇلۇت كېلىپ قالسا، بۇ ئايروپىلانلار بۇلۇتسىز ئورۇنغا يۆتكىلىپ، خەۋەرلىشىش نۇر سىگنالىنى بۇلۇتقا يولۇقتۇرماي بىر نۇقتىدىن يەنە بىر نۇقتىغا ماڭدۇرۇپ بېرەلەيدۇ. كېيىن ئۇقسام، بىز ئىلتىماس قىلغان بىر تەتقىقات تۈرىگە جەمئىي 20 ـ 30 شىركەتلەر ئىلتىماس قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە لازېر نۇرى خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرى ساھەسىدە ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللانغىلى كۆپ يىل بولغان شىركەتلەرمۇ كۆپ بولغاچقا، بىزنىڭ لايىھىمىز تاللانماي قاپتۇ. مەن بۇ ئىشتا ئۈمىد چوڭ ئەمەسلىكىنى بۇرۇنلا مۆلچەرلىگەن ئىدىم. شۇنداق بولسىمۇ، «قىلىپ سىناپ باقمىسا، بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشنىڭ ئېھتىماللىقى نول بولىدۇ» دېگەن پرىنسىپقا ئاساسەن، پۈتۈن كۈچۈم بىلەن ئۇ لايىھىنى تەييارلاپ يوللاپ، سىناپ باقتىم.

(2) جۇڭگودا تېخىچە بىر بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن مەملىكەت مىقياسىدىكى ئەمگەك كۈچى بازىرى يوق. ئوخشىمىغان ئۆلكىلەر ۋە ئوخشىمىغان ئورۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى مەمۇرى توسالغۇلار ھازىرمۇ مەملىكەت ئىچىدىكى ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ئەركىن ئېقىشىنى توسۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگونىڭ ئىجتىمائى پاراۋانلىق تورى ئىنتايىن تار ۋە ئاجىز بولۇپ، ئەمگەك كۈچىنىڭ كۆپ قىسمى بۇنداق ئىجتىمائى پاراۋانلىقتىن مەھرۇم. بۇ ئەھۋال جۇڭگو ئەمگەك كۈچىنىڭ مەھسۇلات چىقىرىش ئۈنۈمىگە زور دەرىجىدە دەخلى قىلىۋاتىدۇ.

مەن بۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا، بىر شىركەت ئۆزىگە بىرەر يېڭى خىزمەتچى ئالماقچى بولسا، بۇ خىزمەتچىنىڭ ئىش تەقسىماتى بىلەن ئۇنىڭ چىقىمىنى ناھايىتى ئەستايىدىل ھېساپلايدىغانلىقىنى، بۇ چىقىم بۇ يېڭى خادىمنىڭ سالامەتلىك "سۇغۇرتا" سىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئىدىم. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىر شىركەتنىڭ ھەر بىر خىزمەتچىسىنىڭ ئىجتىمائى پاراۋانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن سەرپ

قىلىدىغان ئىقتىسادىي چىقىمى ئۇ كىشىگە بېرىلىدىغان مائاشىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى (يەنى 1/3) گە توغرا كېلىدۇ. بۇ ئەھۋال ئامېرىكىنىڭ دۆلەت قانۇنلىرى ۋە ھەر قايسى شىتاتلارنىڭ ئۆز ئالدىغا تۈزگەن قانۇنلىرى ئارقىلىق تولۇق كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان. بۇرۇنمۇ ئېيتىپ ئۆتكەندەك، ئامېرىكىدىكى بىر ئادەم دۆلەتنىڭ ھەر قانداق بىر يېرىدىن خىزمەت تېپىپ، شۇ يەرگە ئۆز ئىختىيارلىقىچە كۆچۈپ كېتەلەيدۇ. شىركەتلەرمۇ ئۆز خادىملىرىنىڭ تۇرىدىغان ئۆيىگە مەسئۇل ئەمەس بولۇپ، ئۆيىنى ھەر بىر خىزمەتچى ئۆزلىرى ھەل قىلىدۇ. شۇڭلاشقا بىر يەردە تۇرىدىغان كىشىلەرنىڭ خىزمەت ئورۇنلىرى ھەر يەر ھەر يەرلەردە بولىدۇ. ئامېرىكىدا قوشنىلار بىر ـ بىرىنى تونۇماسلىقنىڭ سەۋەبىنىڭ بىرى مۇشۇدۇر. ئامېرىكىدا كىشىلەر ئەڭ كۆپ قىلىدىغان ئىشنىڭ بىرى ئۆي كۆچۈش. نەدە خىزمەت تېپىلسا، شۇ يەرگە كۆچىدىغان گەپ. شۇڭا سىز بىر ئائىلىلىكلەر رايونىغا كىرىپ، بىر ئاز ئايلانسىڭىز، «ئۆينى ساتىمەن» دېگەن خەت يېزىلغان تاختايلارنى داۋاملىق ئۇچرىتىسىز. ماڭا ئوخشاش يۇقىرى دەرىجىلىك خىزمەت ئورنىدا ئىشلەيدىغانلار بىر يېڭى خىزمەتكە ئېرىشىپ، بىر جايدىن يەنە بىر جايغا كۆچمەكچى بولسا، كۆچۈش خىراجىتىنى خىزمەتكە ئالغان شىركەت پۈتۈنلەي كۆتۈرىدۇ. ئامېرىكىدا مەخسۇس ئۆي كۆچۈپ بېرىدىغان شىركەتلەرمۇ كۆپ بولۇپ، ئۇنى «ئۆي كۆچۈرۈش شىركىتى» (ئىنگلىزچىدە "Moving Company") دەپ ئاتايدۇ. ئۆي كۆچۈش ماشىنىلىرىمۇ 18 چاقلىق، 20 تونىلىق ماشىنىلار بولۇپ، 4 ئېغىزلىق ئۆيدە تۇرۇۋاتقانلارنىڭ ئۆيىنى بىر ماشىنا بىر قېتىمدىلا كۆچۈرۈپ كېتەلەيدۇ. بۇ ئۆي كۆچۈش شىركەتلىرىنىڭ خادىملىرى ئۆيدىكى نەرسىلەرنى ساندۇققا ئۆزلىرى قاچىلاپ، رەختىن تىكىلگەن يۇمشاق ئەديياللارغا ئوراپ، ماشىنىغا بېسىپ، يېڭى ئورۇنغا ئۆزلىرى ئاپىرىپ، يېڭى ئۆيگە ئەكىرىپ، يېڭى ئۆينىڭ ئىچىدىكى بىز دېگەن يەرگە قويۇپ، بىكار بولغان كارتۇشكا ساندۇقلارنى ۋە نەرسە ئوراشقا ئىشلەتكەن ماتېرىياللارنى ئېچىپ، كېرەكسىز نەرسىلەرنى ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىدۇ. شۇڭا، بىر خىزمەتچى ئۈچۈن، ئۆي كۆچۈشمۇ ئىنتايىن ئاسان ئىش. مەن CVI لازېر شىركىتىگە ئىشقا ئورۇنلاشقاندا، شىركىتىم ئۆيۈمنى كالىفورنىيەنىڭ «Davis» دېگەن شەھىرىدىن «San Ramon» دېگەن شەھىرىگە كۆچۈرۈپ بەردى. بۇ شەھەرلەرنىڭ ئارىلىقى 104 كىلومېتىر كېلىدۇ. مەن جىل غا ئىشقا كىرگەندە، ئىشقا چۈشۈشتىن بۇرۇن شىمالىي كالىفورنىيەدىن جەنۇبىي كالىفورنىيەگە ئۆي ئىزدەپ 2 قېتىم كەلدىم. چىقىمنى شىركەت كۆتەردى. ئىشقا چۈشۈپ دەسلەپكى 45

كۈن ئىچىدە بىر مېھمانخانىدا تۇردۇم. بۇ چىقىمنىمۇ شىركەت كۆتەردى. ئۆيىنى كۆچۈرۈش چىقىمىنىمۇ شىركەت كۆتەردى. بۇ ئىشلار ئامېرىكىدىكى شىركەتلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە يولغا قويۇلغان بولۇپ، كىشىلەرنىڭ بىر جايدىن يەنە بىر جايغا كۆچۈشى بىر ئادەتتىكىلا ئىش.

مۇشۇنداق بىر سىستېما بولغاچقا، ئامېرىكىلىقلار تاكى ئۆزلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ھەمدە ئۆزلىرى ئەڭ ياخشى قىلالايدىغان بىر خىزمەتنى تاپقىچە توختىماي يېڭى خىزمەت ئىزدەپ، شىركەت ئالماشتۇرىدۇ. شىركەتلەرمۇ ئۆزلىرىگە ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان خىزمەتچى خادىمنى تاپقىچە توختىماي ياخشى ئىشلىمىگەن ياكى ئىشلىيەلمىگەنلەرنى ئىشتىن بوشىتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى خىزمەتچى ئالىدۇ. شۇڭا كىشىلەر توختىماي بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە ئېقىپ تۇرىدۇ. كۆپىنچە كىشىلەر ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان شىركەتتە ئۆزلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ۋە ئەڭ ياخشى قىلالايدىغان ئىشلارنى قىلىپ ياشايدۇ. شۇنداق بولغاچقا خىزمەت قىلىش كۆپىنچە ئادەملەر ئۈچۈن بىر ھوزۇر قىلىدىغان ئىش ھېسابلىنىدۇ.

(3) جۇڭگودا ئەقلىي مۈلۈكنى قوغدايدىغان قانۇن ـ پەرمانلار بولمىغاچقا، ياكى بولسىمۇ يېڭىدىن تۈزۈلگەن، يولىدا ئىجرا قىلىنمىغان بولغاچقا، تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ھەرىكىتى ھېچ قانداق ماددىي ياردەمگە ئېرىشمەيۋاتىدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ ئىجادكارلىق روھىغا ئېغىر دەرىجىدە سوغۇق سۇ سېپىۋاتىدۇ. جۇڭگودا چەت ئەللەرنىڭ ئەقلىي مۈلكىنىمۇ قوغدىماسلىق ھازىر دۇنيا مىقياسىدا ئېغىر خەلقئارالىق مەسىلە سۈپىدە قارىلىۋاتىدۇ.

قىسقىسى، جۇڭگو پەقەت خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ئىقتىسادىي قۇرۇلمىلارنى بازارلاشتۇرۇش جەھەتتە بىر قىسىم ئىلگىرىلەشلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرغان بولسىمۇ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنى ستراتېگىيەلىك ھالدا قايتىدىن قۇرۇپ چىقىش جەھەتتە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار يەنىلا ئىنتايىن كۆپ. جۇڭگودا بازار ئىقتىسادىنى ئومۇملاشتۇرۇش قەدىمىنىڭ ئاستا بولۇشىغا بەزى ئۆرپ ـ ئادەت ۋە مەدىيەت جەھەتتىكى ئامىللارمۇ سەۋەبچى بولۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بازار ئىقتىسادىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا شەكىل قوغلاشقان بىلەنلا بولمايدۇ. مۇھىمى ئۇنىڭ مەزمۇنىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك. تۈپ ماھىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بازار ئىقتىسادى دېگەنلىك خۇسۇسىي مال ـ مۈلۈك بىلەن ئادەمگە ھۆرمەت قىلىشنى، شەخسلەرنىڭ تولۇق ئەركىنلىكىگە ۋە ئۆز ئىشىنى ئۆزى قارار قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشىشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇلارسىز ھەقىقىي بازار ئىقتىسادىنى

ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئېھتىمال مۇمكىن ئەمەستۇر. ئۆز ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرالمىغان بىر ئادەم مەلۇم دەرىجىدە تۆمۈر قەپەزگە سولاپ قويۇلغان بىر قۇشقا ئوخشايدۇ. بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ئازابلىنارلىق ئىشلارنىڭ بىرى. ئامېرىكىنىڭ بۇ دۇنيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئىقتىدارلىق ۋە ئەڭ تالانتلىق كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلالىشى، ئۇنىڭ ھەر بىر ئادەمگە ئۆز ئىقتىدارىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇشى ئۈچۈن ھازىرلاپ بەرگەن چەكسىز پۇرسەتلەردۇر. شۇنداقلا بۇ پۇرسەتلەردىن ھەممە ئادەملەرنىڭ باراۋەر پايدىلىنىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان قانۇن ـ تۈزۈملەردۇر. ئامېرىكىدا بىر قانچە يىل ياشاپ باققان كىشىلەر بۇ خىل ئەھۋالنى ئاسانلا ھېس قىلالايدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ قابىلىيەتلىك كىشىلەرنىڭ بۇ دۆلەتكە يىغىلغانلىقىنى ئاسانلا كۆرەلەيدۇ. مەسىلەن، بۇنىڭدىن بىر قانچە يىل بۇرۇن ئامېرىكا ئافغانىستاننى تالىبانلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان نۇرغۇن ئافغانلىقلار ۋەتىنىگە قايتىپ، ھەر خىل يۇقىرى دەرىجىلىك خىزمەت ئورنىنى ئالدى. دۆلەتنىڭ ئىقتىساد مىنىستىرى بولغان بىر كىشى ئامېرىكىغا كېلىشتىن بۇرۇنمۇ ئاشۇ ۋەزىپىنى ئۆتىگەن بولۇپ، ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان ۋاقتىدا شىمالىي كالىفورنىيەدىكى بىر ئافغانلىقلار رېستورانىغا مۇئاۋىن باشلىق بولغان ئىكەن. ئامېرىكىدا ئىقتىدارلىق كىشىلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن، ئۇ كىشىگە ئاران شۇ خىزمەت تەگكەنىدى. بۇنداق ئەھۋال ئامېرىكىدا ئىنتايىن كۆپ.

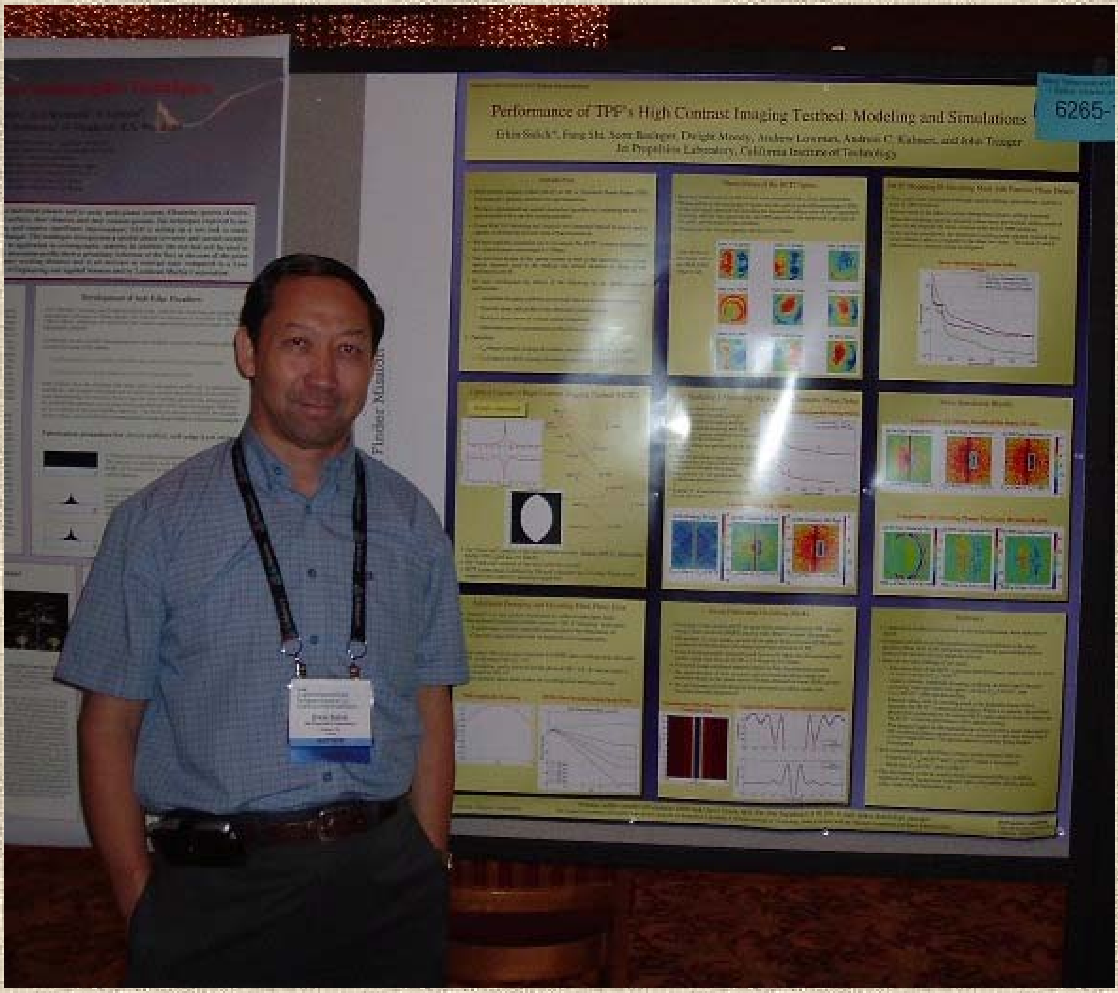

ئەركىن سىدىق ئەپەندى 24 ـ مايدىن 31 ـ مايغىچە ئامېرىكا فلورىدا شتاتىنىڭ ئورلاندو شەھرىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقارا ئوپتىكا ئىنجېنىرلىرى جەمئىيىتى 2006 ـ يىللىق ئىلمىي تەتقىقات يىغىنىدا. رەسىمدە كۆرسىتىلگىنى ئەركىن سىدىق ئەپەندىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىلمىي ماقالىسى. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 26 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

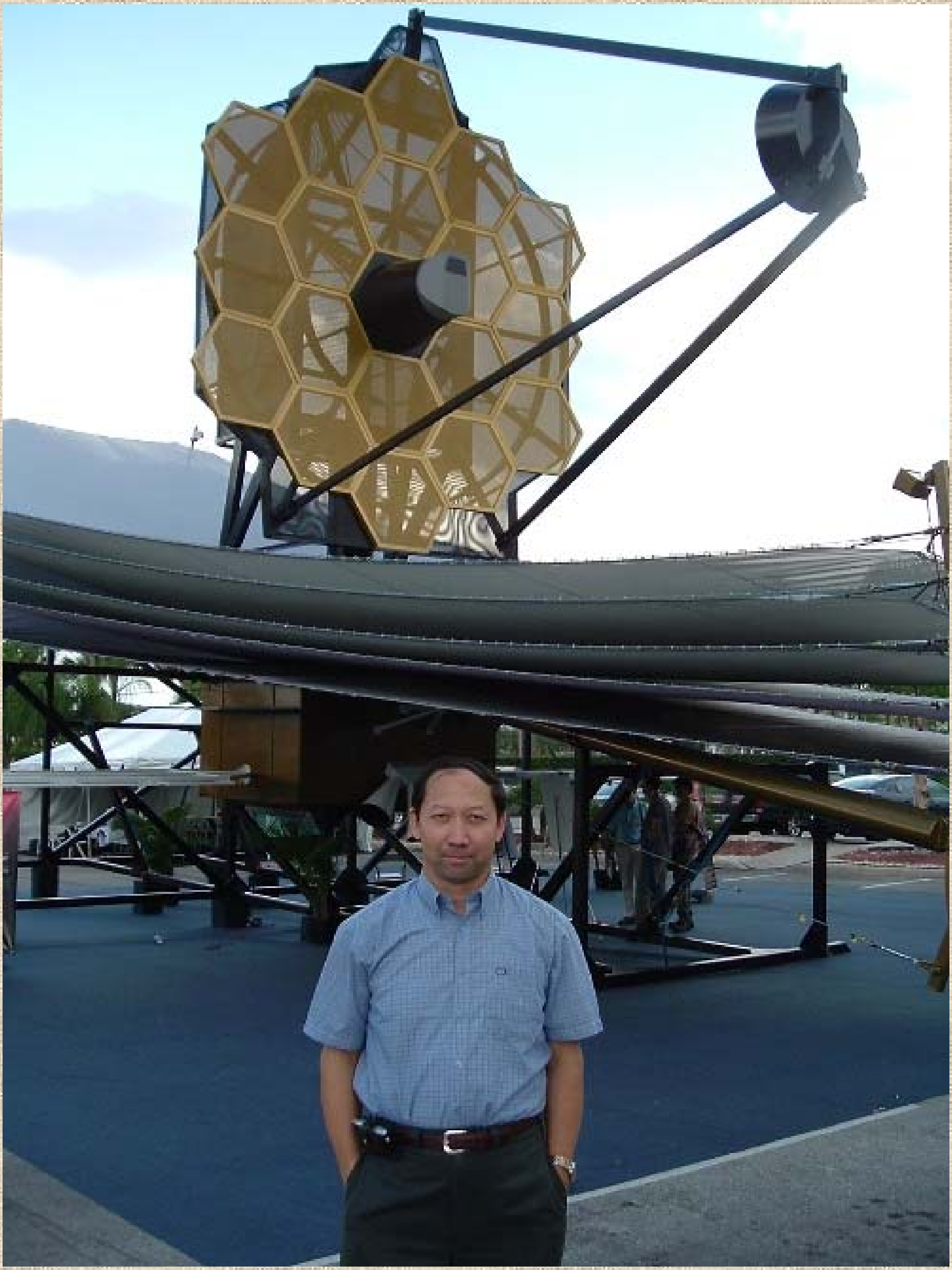

ئەركىن سىدىق ئەپەندى "James Webb" ئالەم تېلېسكوپى مودېلىنىڭ ئالدىدا. بۇ مودېل يوقۇرقى خەلقارالىق يىغىنغا كەلگەنلەرنىڭ كورىشى ئۈچۈن تەييارلانغان بولۇپ، ئۇ ۋەكىللىك قىلىدىغان تېلېسكوپ 2013 ـ يىلى قويۇپ بېرىلىدۇ. ئۇ ئالەم بوشلۇغىغا چىقىرىلغاندىن كېيىن، ھازىر پۈتۈن كائىناتنى تەكشۈرۈشكە ئىشلىتىلىۋاتقان "Hubble" ئالەم تېلېسكوپىنىڭ ئورنىنى ئالىدۇ. ئۇ چاغدا "Hubble" تېلېسكوپى

ئىشلىتىلىشتىن توختايدۇ. رەسىمدىكى تېلېسكوپ مودېلىنىڭ چوڭ كىچىكلىگى ۋە قۇرۇلمىسى ھازىر ياسىلىۋاتقان ھەقىقىي تېلېسكوپ بىلەن ئوپمۇ ـ ئوخشاش. بۇ رەسىممۇ 2006 ـ يىلى 26 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

2. سوئال: ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىن باشلاپ شىنجاڭدا ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت خۇسۇسىي كارخانىچىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭغا ، بۇ شىركەتلەر مەھسۇلاتلىرىنى رايوندىن ھالقىتالمىدى. سىزچە خۇسۇسىي مىللىي كارخانىلار قانداق قىلغاندا ساھەدىن ، رايوندىن ، چېگرىدىن ھالقىيالايدۇ؟

ئىنگلىزچە «Behavioral Science» دەپ ئاتىلىدىغان ، ئۇيغۇرچىدە «قىلمىش ئىلمى» دېگەن مەناغا يېقىن كېلىدىغان بىر ئىلىم بار. بۇ ئىلىمنىڭ ئەڭ تۈپ نەزەرىيىسى مۇنداق: ئادەمنىڭ ئېھتىياجى ئۇنىڭ مەقسىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئادەمنىڭ مەقسىتى بولسا ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

دۇنيادا بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان نۇرغۇن ئىلىم ـ پەنلەر مەۋجۇت بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە بىر ـ بىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ، بىر ـ بىرى بىلەن باغلانغان بولىدۇ. مەن ئىقتىساد كەسپىنىڭ مۇتەخەسسىسى بولمىغاچقا ، بۇ يەردە يۇقىرىدىكى سوئالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىگىلىك باشقۇرۇشقا ئائىت بىر مەسىلىنى يۇقىرىدا بايان قىلغان قىلمىش ئىلمى نەزەرىيىسى ئاساسىدا چۈشەندۈرۈپ باقاي.

مېنىڭچە ئىگىلىك ۋە سودا ـ سېتىقنىڭ كۆلىمىنى كېڭەيتىشتە ئەڭ ھالقىلىق رول ئوينايدىغان مۇنداق ئىككى ئامىل بار. ئۇنىڭ بىرى ، باشقا ساھە، باشقا رايون ۋە باشقا دۆلەتلەردىكى كىشىلەرنىڭ سىز چىقىرىۋاتقان مەھسۇلاتقا بولغان ئەھتىياجى. يەنە بىرى بولسا سىز چىقىرىۋاتقان مەھسۇلاتلارنىڭ ئاشۇ ماكانلاردىكى رىقابەتلىشىش كۈچى. تۆۋەندە مەن مۇشۇ 2 ئامىلنى چۆرىدىگەن ھالدا، ئۆزۈمنىڭ ئويلىغانلىرىنى سۆزلەپ ئۆتەي.

1. بىر يېڭى شىركەت قۇرۇشتىكى ئەڭ قىيىن ئىشلارنىڭ بىرى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازارلارنىڭ بۇ شىركەت چىقارماقچى بولغان مەھسۇلاتقا بولغان ئېھتىياجىنى توغرا مۆلچەرلەشتىن ئىبارەت. بۇ ئەھۋال ئىگىلىك ۋە سودا ـ سېتىقنى كېڭەيتىشكىمۇ ئوخشاشلا ئىشلەيدۇ. نۇرغۇن شىركەتلەرنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ياكى بولمىسا كۆپلىگەن ئىقتىسادىي مەبلەغنى ئىسراپ قىلىۋېتىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەبنىڭ بىرى، ئۇلارنىڭ بازار ئېھتىياجىنى توغرا مۆلچەرلىيەلمىگەنلىكىدىن بولىدۇ. شۇڭا ئىگىلىك ئىگىلىرى بازار ئېھتىياجىنى كۆزىتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت

بېرىشى كېرەك. بىر تەرەپتىن ئوخشىمىغان رايونلاردىكى بازار ئەھۋالىنى ئۆزى بىۋاستە، پىلانلىق ۋە قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرۇشى، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇ جەھەتتە مەخسۇس تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇلازىمەت ئورۇنلىرىدىن ئۇچۇر سېتىۋېلىپ، شۇ ئۇچۇرلاردىن تولۇق پايدىلىنىشى كېرەك. مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى سودا ـ سېتىق يىغىنى ۋە كۆرگەزمىلىرىگە بېرىشى كېرەك. شۇ ئارقىلىق يالغۇز ئۆز شىركىتى ھازىر ئىشلەپ چىقىرىۋاتقان مەھسۇلاتلارغا يېڭى بازار تاپالاپلا قالماستىن، قانداق يېڭى مەھسۇلاتلارنىڭ بازىرى بارلىقىنىمۇ بايقاپ، شۇ ئارقىلىق مەھسۇلات تۈرلىرىنىڭ سانىنىمۇ كۆپەيتىشكە ئاساس يارىتالايدۇ.

مەن ئامېرىكىدا ئىشلەپ باققان شىركەتلەرنىڭ ھەممىسىدە، شۇنداقلا مەن بىلىدىغان ئوتتۇرا ۋە چوڭ كۆلەملىك ۋە يۇقىرى تېخنىكىلىق بىر قىسىم شىركەتلەرنىڭ ھەممىسىدە «سودا ـ سېتىق ۋە تەشۋىقات بۆلۈمى» دېگەن بۆلۈمدىن بىرى بار بولۇپ، بۇ بۆلۈمنىڭ ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى، ئىزچىل تۈردە مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازارلارنىڭ يېڭى يۈزلىنىش ئەھۋالىنى كۆزىتىش ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت بولىدۇ. بۇ شىركەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىنگلىزچە « New Product Introduction Procedure (NPI)» دەپ ئاتىلىدىغان، ئۇيغۇرچە «يېڭى مەھسۇلات بەرپا قىلىش قەدەم ـ باسقۇچلىرى» دېگەن مەنادىكى بىر شىركەت تۈزۈمى بار بولۇپ، ئۇنىڭ 1 ـ قەدىمى «بازار تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىش» تىن ئىبارەت بولىدۇ.

يېڭى قۇرۇلغان شىركەتلەرنى ئۇلارنىڭ سودا ستراتېگىيىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى بازار ئېھتىياجىغا ئاساسەن راۋاجلاندۇرۇلىدىغان شىركەت بولۇپ، ئىنگلىزچە «Market driven development» دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە يېڭى قۇرۇلغان شىركەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ. يەنە بىرى بولسا تېخنىكىلىق ئېھتىياج ئاساسىدا راۋاجلاندۇرۇلىدىغان شىركەت بولۇپ، ئۇنى ئىنگلىزچە «Technology driven development» دەپ ئاتايدۇ. بۇنداق شىركەتنى قۇرغان ئادەم مەلۇم بىر يېڭى تېخنىكىغا ئالاھىدە ئىشتىياق باغلىغان ھەمدە ئۆزىنىڭ مەلۇم مىقتاردىكى ئىقتىسادىي مەبلىغى بار بولغان بولۇپ، ئۇ ئالدى بىلەن بىر يېڭى تېخنىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئاندىن ئۇنىڭغا خېرىدار ئىزدەيدۇ. مېنىڭچە ئۇيغۇر دىيارىدا بۇنداق شىركەتلەر ھازىرچە يوق دېيەرلىك بولۇشى مۇمكىن. بىرىنچى خىلدىكى شىركەتلەر ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرىمەن ۋە كېڭەيتىمەن دەيدىكەن، چوقۇم مەملىكەت

ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازار ئېھتىياجىنى مۇكەممەل چۈشىنىش جەھەتتە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلىشى كېرەك. پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا ئۇنۇملۇك كېڭىيىش پۇرسىتىنى يارىتالايدۇ.

2. كارخانا ئىگىلىرى ئۆزلۈكسىز تۈردە تېخنىكا يېڭىلاپ، شۇ ئارقىلىق ئۆز مەھسۇلاتىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، تەننەرخىنى چۈشۈرۈشكە داۋاملىق تىرىششى كېرەك. كەسكىن رىقابەتتە ئۇتتۇشنىڭ بۇنىڭدىن باشقا يولى يوق. ئامېرىكىدىكى مەن بىلىدىغان، ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك مېڭىۋاتقان بىر قىسىم شىركەتلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى، ئۇلار ئۆز كىرىمىنىڭ 10 پىرسەنتىدىن 30 پىرسەنتكىچە بولغان قىسمىنى يېڭى مەھسۇلات تەتقىقاتىغا ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىشلىتىدۇ. بۇنى ئىنگلىزچە «Research and Development» دەپ ئاتاپ، قىسقارتىپ «R&D» دەيدۇ («&» بەلگۇسى ئىنگلىزچە « and» دېگەن سۆزگە ۋەكىللىك قىلىدۇ). «R&D» غا خەجلىگەن پۇل دەسلەپتە ھېچ قانداق ئىقتىسادىي قىممەت ياراتمايدىغان بولغاچقا، نۇرغۇن كىشىلەر بۇ پۇلنى خەجلەشنى خالىمايدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ شىركىتىمۇ ياخشى ماڭمايدۇ. ھەقىقىي بىلىملىك، يىراقنى كۆرەلەيدىغان كىشىلەر بولسا بۇ پۇلنى خەجلەشتىن ئازراقمۇ باش تارتمايدۇ. ئامېرىكىدا بۇ جەھەتتە مەخسۇس ئىلمىي تەتقىقات ۋە تەكشۈرۈش ئاساسىدا يېزىپ چىقىلغان دوكلاتلار بار. شۇڭا مەن ئۇيغۇر كارخانا ئىگىلىرىنىڭ بۇ مەسىلىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىنى تەشەببۇس قىلىمەن. بىر ئادەم ئازراق پۇل تاپقاندىن كېيىن، ھەرگىز ئۇنى خەجلەپ تۈگىتىشكە ئالدىرىماسلىقى كېرەك. «بۇ پۇلنى قانداق خەجلىسەم، شىركىتىمنىڭ ئىگىلىكىنى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇرالايمەن؟»، «مەن تىرىشىپ "a" نۇقتىدىن "b" نۇقتىغا يېتەلىدىم. ئەمدى قانداق قىلسام "b" نۇقتىدىن "c" نۇقتىغا يېتەلەيمەن؟» دېگەندەك سوئاللارنى ئۆزىدىن داۋاملىق سوراپ تۇرۇشى كېرەك. پات ـ پات باشقا رايون ۋە باشقا ئۆلكىلەرگە بېرىپ، ھەتتا چەت ئەللەرگىمۇ چىقىپ، باشقىلارنىڭ ئۆزىنىڭكى بىلەن ئوخشاش كەسپىي ساھەسىدە نىمىلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى، دۇنيادا يەنە قانداق يېڭىلىقلارنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى كۆزىتىپ تۇرۇشى كېرەك.

مەن بۇ يەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈپ كېتىشنى مۇۋاپىق كۆرگەن، ئامېرىكا ۋە باشقا تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەردىكى يەنە مۇنداق بىر ئەھۋال بار. ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك مېڭىۋاتقان شىركەت ـ كارخانىلارنىڭ ئىگىلىرى ھەرگىز غايەت زور بايلىققا ئېرىشكەن ھامان قانائەتلىنىپ توختاپ قالىدىغانلاردىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسمىلىرىنىڭ ئىگىلىك يارىتىشتىكى

ئەسلى مەقسىدىمۇ ھەرگىز پۇل تېپىپ، باي بولۇش ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئەسلى مەقسىدى، ئۆز ئىقتىدارىنى ئىمكانىيەت يار بېرىدىغان ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق خەلق ـ ئالەم ئالدىدا ئۆزىنىڭ كارامىتىنى نامايەن قىلىشتىن ئىبارەت. سىز ئەگەر ئىنچىكىلەپ تەكشۈرسىڭىز، بۇنداق كىشىلەر ئاللىقاچان بىر ئۆمۈر قانداق خەجلىسىمۇ تۈگىمەيدىغان بايلىققا ئېرىشىپ بولغانلىقىنى بايقايسىز. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرى دەسلەپتە يېڭى ئىگىلىك باشلىغان ۋاقتىتىكى جاپا ـ مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرىپ، قاتتىق تىرىشىش روھىنى ئازراقمۇ بوشاتمىغان بولۇپ، بۇرۇن ھەر بىر كۈننى قانداق ئۆتكۈزگەن بولسا، ھازىرمۇ بىر كۈننى شۇنداق ئۆتكۈزىدۇ. بىر ئۆمۈر ئاشۇنداق ياشاپ، ئاخىرىدا ئۆلۈپ كېتىدىغاندا، يىغقان پۇللىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز پەرزەنت ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا قالدۇرسا، قالغان بىر قىسمىنى ھەر خىل پاراۋانلىق ئورۇنلىرىغا ئىئانە قىلىۋېتىدۇ. ئەگەر سىز ئامېرىكىدىكى بىرەر ئالىي مەكتەپكە بېرىپ، ئۇلارنىڭ بىنالىرىنىڭ ئىسىملىرىغا قارىسىڭىز، كۆپىنچىسى بىرەر ئادەمنىڭ ئىسمىدا نام ئالغانلىقىنى بىلىسىز. بۇ ئادەم ئەسلىدە ئاشۇ بىنانىڭ سېلىنىشىغا ئەڭ كۆپ پۇل ئىئانە قىلغان كىشى بولۇپ، شۇ ئادەمنىڭ شەرىپى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىسمىنى شۇ بىنانىڭ نامى قىلىپ بېكىتكەن بولىدۇ.

ئامېرىكىدىكى كارخانا ئىگىلىرىنى ئىنچىكىلەپ كۆزەتسەك، مۇنداق بىر ئەھۋالنى بايقايمىز. «شىركەت قۇرۇپ، مىليونېر بولغاندا پېنسىيەگە چىقىپ، راھەت ياشايمەن» دەپ نىشان تۈزگەنلەر مەڭگۈ مىليونېر بولالمىغان. ئۇنىڭ ئەكسىچە، بىر يېڭى ئىگىلىك يارىتىپ، ئۆز قابىلىيىتىنى دۇنياغا نامايەن قىلماقچى بولغانلار مىليونېر ۋە مىلياردېر بولغان. ئۆتكەن يىلى كالىفورنىيەگە شىتات باشلىقى بولۇپ سايلانغان Arnold Schwarzenegger 1968 ـ يىلى ئاۋسترىيەدىن ئامېرىكىغا كەلگەن ۋە 1983 ـ يىلى ئامېرىكا گىراجدانلىقىغا كىرگەن بولۇپ، سايلىنىشتىن بۇرۇن يىغقان بايلىقىنىڭ قىممىتى 850 مىليون دوللار ئىكەن. ئۇنىڭ 2000 ـ يىلىدىكى بىر يىللىق كىرىمى 31 مىليون دوللار بولۇپ، شىتات ۋە دۆلەت بېجى ئۈچۈن 10 مىليون دوللار تاپشۇرۇپتۇ. ئاشۇنداق بايلىق بىلەن، ئۇنىڭ كالىفورنىيەدەك بىر چوڭ ۋە مۇرەككەپ شىتاتقا رىقابەت ئىچىدە باشلىق بولۇشىدىكى مەقسەت نېمە؟ مېنىڭچە ئۆز ئىقتىدارىنى نامايەن قىلىشتىن باشقا نەرسە بولمىسا كېرەك.

3. ئۇيغۇر كارخانا ئىگىلىرى ئۆز بىلىمىنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ،

ئىقتىساد باشقۇرۇش ئىلمىدىكى ھەقىقىي كەسىپ ئەھلى بولۇشقا تىرىشىشى كېرەك.

ئۇيغۇر دىياردىكى كارخانا ئىگىلىرى مىكروسوفتنىڭ قۇرغۇچىسى بىل گېيتس نىڭ ھېكايىسىنى خېلى كۆپ ئاڭلىغان بولۇشى مۇمكىن. بىل گېيتس ئامېرىكىنىڭ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدە باكالاۋر ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا مەكتەپتىن چىقىپ كېتىپ، ئۆزى مىكروسوفت شىركىتىنى باشلىغان. ئامېرىكىدىكى داڭلىق تېز ـ تاماق رەستورانت شىركىتىنىڭ بىرى بولغان «Denny's» نىڭ قۇرغۇچىسى دەننىي دېگەن كىشى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرەلمەي، شۇنىڭ بىلەن ئاسۇ شىركەتنى باشلىغانىكەن. بۇ كىشىنىڭمۇ ئامېرىكىدا خېلى داڭقى بار (ئۇ كىشى 2004 ـ يىلى ئۆلۈپ كەتتى). لېكىن، يۇقىرىقىلار ئىگىلىك يارىتىش جەھەتتىكى مۆجىزىلەر بولۇپ، ئۇ ھەرگىز ئومۇملىقىقا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. ئادەم بىر شىركەت ئېچىپ، پەقەت ئۆز تۇرمۇشىنى شۇ شىركەتتىن كىرىدىغان كىرىم بىلەن قامداشنى نىشان قىلسا، ئۇنى بىر ئوقۇمىغان كىشىمۇ قىلىپ كەتەلەيدۇ. بۇنىڭ مىسالى ئۇيغۇر دىياردا ئىنتايىن كۆپ. لېكىن، ئۆز ئىگىلىكىنى كېڭەيتىپ، بىر قانچە كىشىلىك كىچىك شىركەتتىن بىر قانچە يۈز كىشىلىك كىچىك شىركەتكە، نەچچە يۈز ۋە نەچچە مىڭ كىشىلىك ئوتتۇرا كۆلەملىك شىركەتكە، ھەتتا چوڭ كۆلەملىك شىركەتكە تەرەققىي قىلدۇرۇشى ئۈچۈن، چوقۇم ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىدىكى ئىلىم ـ پەننى ئۆگەنمىسە بولمايدۇ. مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ بېشىدا، 50 ياشلارغا كىرگەن، بىر كارخانىسى بار قوشنىمىزنىڭ ھازىر ئالىي ماتېماتىكا دەرسلىرىنى تاللاپ ئوقۇۋاتقانلىقىنى تىلغا ئالغان ئىدىم. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئامېرىكىدىكى كارخانا ئىگىلىرىنىڭ بىر كەسپىي ساھەدە كەم دېگەندە بىردىن ئالىي مەكتەپ ئۇنۋانى بولۇپلا قالماي، «ئىگىلىك باشقۇرۇش» كەسپىدە بىردىن ماگىستېرلىق ئۇنۋانى بار. نەچچە يۈز كىشىلىك شىركەت خادىملىرى بار شىركەتلەردە بولسا، بۇنداق ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىدە ئۇنۋانى بارلاردىن بىر قانچىسى بولىدۇ. شۇڭا ئامېرىكىدىكى ھەممە ئالىي مەكتەپلەردە « ئىگىلىك باشقۇرۇش» (ئىنگلىزچە «Management and Business Administration» بولۇپ، قىسقارتىلىپ «MBA» دەپ ئاتىلىدۇ) كەسپى بار بولۇپلا قالماي، پەقەتلا MBA ئۇنۋانى بېرىدىغان كىچىك تىپتىكى ئالىي مەكتەپلەرمۇ ئىنتايىن كۆپ. نەگىلا بارسىڭىز بۇنداق مەكتەپلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىسىز. بۇ كەسىپ ئىشلەۋېتىپ ئوقۇيدىغانلار ئۈچۈن لايىھىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ دەرسلىرى

ئاساسەن ئاخشىمى ۋە شەنبە ـ يەكشەنبە دەم ئېلىش كۈنلىرى ئۆتۈلىدۇ. شۇڭا كىشىلەر بىر تەرەپتىن پۈتۈن كۈنلۈك خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇيدۇ. كارخانا ئىگىلىرى بىلىم ئارقىلىق ئۆزلىرىگە يېڭى پۇرسەت يارىتالايدۇ. بىلىم ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرەلەيدۇ. رىقابەت مېخانىزمى ئۆ زلۈكسىز كۈچىيىۋاتقان جۇڭگو جەمئىيىتىدە ھەمدە ھەممە ئىگىلىك ئىنتايىن كەسكىن رىقابەت ئىچىدە راۋاجلىنىدىغان چەت ئەللەردە پۇت تىرەپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئۇيغۇر كارخانا ئىگىلىرى چوقۇم ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىدىكى يېڭى بىلىملەر بىلەن ئۆزلىرىنى ئۆزلۈكسىز ۋە تولۇق قوراللاندۇرۇپ تۇرۇشى كېرەك. بۇ ئىش دەسلەپتە بىر خىل ئىسراپچىلىقتەك تۇيۇلۇشى مۇمكىن. ئادەمنى جەلپ قىلالماي، زېرىكتۈرۈپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. لېكىن، ئۇزۇن مۇددەتنى كۆزدە تۇتقاندا، بۇ بىر قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتمەي ئىلاج يوق. تەرەققىي قىلغان جەمئىيەت ۋە مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشىش، ئۇلارنىڭ بازىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئىگىلەش ئۈچۈن، چوقۇم ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، بىلىم، ئىقتىدار ۋە تېخنىكا جەھەتتە ھېچ بولمىغاندا چوقۇم باشقىلارغا يېتىشىۋېلىش، مۇمكىن بولسا ئۇلاردىن ئېشىپ چۈشۈش كېرەك. ئۆز سودا ـ سېتىقىنى باشقا جايغا، باشقا رايون؟غا ۋە چەت ئەلگە كېڭەيتىشتە بۇنىڭدىن باشقا يول يوق. ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىدە بىلىم ئېلىش ئۈچۈن چوقۇم بىر ئالىي مەكتەپكە كىرىپ ماگىستېرلىق ئۇنۋانى ئېلىش شەرت ئەمەس. دەسلەپتە ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىي ساھەسىدە ئالىي مەكتەپ دەرسىدىن بىرنى تاللاپ ئوقۇشتىن باشلىسىڭىزمۇ پۈتۈنلەي بولىدۇ. مېنىڭچە، بىر قانچە يىللىق ئەمەلىي تەجرىبىلەرگە ئۇيغۇر كارخانا ئىگىلىرى ئۈچۈن ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىدىكى ئالىي مەكتەپ دەرسلىرىنى ئۆگىنىش ئۇنچىۋالا تەس توختاپ كەتمەيدۇ. مەن ئىشىنىمەنكى، ئەگەر ئاشۇنداق قىلسىڭىز، ئۇنىڭ ئۈنۈمىنى بىر دەمدىلا كۆرىسىز. ئاشۇنداق بىر دەرسنى تاللاپ ئۆزىڭىزنى سىناپ بېقىپ، بۇنداق ئوقۇشنى سىزنىڭ ئېلىپ كېتەلەيدىغانلىقىڭىزغا كۆزىڭىز يەتسە، سىز يەنە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئوقۇسىڭىز، ھەمدە مۇمكىن بولسا ئاخىرىدا مبا دە ماگىستېرلىق ئۇنۋانى ئېلىۋالسىڭىز ئۆزىڭىز ئۈچۈن چەكسىز پايدىسى بولىدۇ. ئۇيغۇر دىيارىدا ھازىر بۇ جەھەتتىكى ئوقۇتۇش ئىشلىرى قانچىلىك تەرەققىي قىلدى، بۇنىسى ماڭا مەلۇم ئەمەس. ئەگەر ئۇنداق ئىشلار ھازىرچە يوق بولسا، پات ئارىدا بار بولۇشى مۇمكىن. ئانچە تەرەققىي قىلمىغان بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن تەز تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن. چۈنكى، بۇ ھازىرقى دۇنيانىڭ

مۇقەررەر تەرەققىيات يۈزلىنىشى بولۇپ، شىجائەتلىك ئۇيغۇر كارخانا ئىگىلىرىمۇ مۇقەررەر ھالدا بۇ ئېقىمنىڭ ئىچىگە تارتىلىپ كىرىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

4. ئىجتىمائىي ئالاقىنى كۈچەيتىپ، ئۆزى ئۈچۈن توختىماي يېڭى خېرىدار تېپىش كېرەك. مەن يۇقىرىدا بايان قىلغان، ئامېرىكىدىكى شىركەتلەرنىڭ سودا ـ سېتىق ۋە تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ يەنە بىر ۋەزىپىسى ئۆز شىركىتىنىڭ خېرىدارىسى بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى بولغان باشقا شىركەتلەرنى توختىماي ئىزدەش ۋە ئۇ شىركەتلەردىكى مۇناسىۋەتلىك ئەمەلدارلار بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلارغا يېقىنلىشىپ، ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆزىنىڭ خېرىدارلار قوشۇنىغا كىرگۈزۈۋېلىش. سىز باشقىلارغا ئۆزىڭىزنىڭ مەھسۇلاتىنى سېتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن باشقىلارنى ئۆزىڭىزنىڭ مەھسۇلاتىدىن خەۋەردار قىلىشىڭىز كېرەك. خېرىدارلار بىلەن بىۋاسىتە ئالاقىلىشىش ۋە ئۇلار بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەت ئورنىتىش مانا بۇنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلىنىڭ بىرىدۇر. يېقىنقى 5 ـ 10 يىلنىڭ مابەينىدە جۇڭگونىڭ شاڭخەي ۋە شېنجېن رايونلىرى ئامېرىكىدىكى مىڭلىغان سودا ۋە ئىشلەپچىقىرىش شىركەتلىرىنى ئۆز زېمىنىگە جەلپ قىلىپ، ئۆز مەھسۇلاتلىرى بىلەن ئامېرىكا بازىرىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو ھازىر خەلقئارادا «دۇنيانىڭ ئىشلەپچىقىرىش زاۋۇتى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. مېنىڭچە جۇڭگو شىركەتلىرىنىڭ مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشتە ئىشلەتكەن ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى، ئۇلارنىڭ ئامېرىكا شىركەتلىرى بىلەن بىۋاسىتە ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنى ئۆز مەھسۇلاتلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپىتى ۋە تۆۋەن تەننەرخىگە ۋە ئۆز شىركەتلىرىنىڭ تېخنىكا جەھەتتىكى مۇكەممەللىكىگە، ئۆزلىرىنىڭ ئىشچىلار قوشۇنىنىڭ خىللىقىغا ئىشەندۈرگەنلىكى بولۇشى مۇمكىن. جۇڭگو ماللىرىنىڭ مۇشۇنداق يوللار بىلەن ئامېرىكا بازىرىغا كەڭ دائىرىدە چوڭقۇرلاپ كىرىشى نەتىجىسىدە، ھازىر ئامېرىكىنىڭ جۇڭگو بىلەن بولغان يىللىق سودىسىنىڭ قىزىل رەقىمى 50 مىليارت دوللاردىن يۇقىرى بولۇۋاتىدۇ.

ئاخىرىدا، مەن جۇڭگودىكى چوڭ شىركەتلەرنىڭ ئامېرىكا بازىرىنى خەلقئارالىق بازارلارنى ئىگىلەش جەھەتتە قوللىنىۋاتقان يەنە بىر ئۇسۇلى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلاي. مەن بۇلارنى يۇقىرىدا تىزغانلىرىمنىڭ بەشىنچىسى قىلىپ تىزمىدىم. سەۋەبى، بۇ ئۇسۇل جۇڭگودىكى ئىقتىسادىي كۈچى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان ئەڭ چوڭ كارخانىلارنىڭ قوللىنىۋاتقان

ئۇسۇلى بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر كارخانىلىرىغا ھازىرچە ئۇيغۇن كەلمەسلىكى مۇمكىن. يېقىنقى بىر قانچە يىلنىڭ مابەينىدە، جۇڭگودىكى بىر قىسىم كارخانىلار ئامېرىكىدىكى ئۆزلىرىنىڭ بىلەن ئوخشاش مەھسۇلاتنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان، خەلقئارالىق بازار ئاساسى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان بەزى شىركەتلەرنى سېتىۋېلىپ، ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى شۇلارنىڭ نامى بىلەن سېتىپ، شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ خەلقئارالىق بازارلاردىكى ئورنىنى تىكلىمەكچى بولۇۋاتىدۇ. تۆۋەندىكىلەر مانا مۇشۇنداق بىر ئىقتىسادىي ستراتېگىيە ۋە ئىقتىسادىي پائالىيەتنىڭ بىر قانچە مىساللىرىدۇر:

(1) جۇڭگو دۆلەت ئىگىلىكىدىكى «Haier گۇرۇھى» ئامېرىكىنىڭ داڭلىق ئۆي ئىچى ئېلېكترونلۇق بۇيۇملىرى (مەسىلەن، مۇزلاتقۇ، مىكرو ـ دولقۇن دوخوپكىسى قاتارلىقلار) نى ئىشلەپچىقىرىش شىركىتى بولغان «Maytag» نى سېتىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا 1.28 مىليارت دوللار باھا قويدى.

(2) جۇڭگونىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى CNOOC نېفىت شىركىتى ئامېرىكىنىڭ «Unocal» نېفىت شىركىتىنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن ئامېرىكىنىڭ يەنە بىر نېفىت شىركىتى « Chevron» بىلەن رىقابەتلىشىۋاتىدۇ. جۇڭگونىڭ قويغان باھاسى Chevron نىڭكىدىن 2 مىليارت دوللار ئەتراپىدا يۇقىرى بولۇپ، ھازىر بۇ ئىش ئامېرىكىدا ئىنتايىن چوڭ غۇلغۇلا قوزغاۋاتىدۇ. سەۋەبى، نېفىت بىر دۆلەتنىڭ ستراتېگىيەلىك تەرەققىياتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بىر ئىش بولغاچقا، بەزى كىشىلەر «جۇڭگو مۇشۇ ئارقىلىق ئامېرىكىنىڭ نېفىت بازىرىنى كونترول قىلماقچى» دەپ قاراۋاتىدۇ.

(3) 2005 ـ يىلى ئەتىيازدا، جۇڭگونىڭ مەملىكەتلىك دېڭىز نېفىت شىركىتى كانادادىكى «MEG ئېنېرگىيەسى» ناملىق شىركەتنىڭ 17 پىرسەنتىنى سېتىۋالدى. جۇڭگونىڭ يەنە بىر دۆلەت ئىگىلىدىكى نېفىت شىركىتى كانادانىڭ ئالبېرتا رايونىنىڭ قۇملۇقىدىكى بىر نېفىت پروجېكتىنىڭ 40 پىرسەنتىنى سېتىۋالدى.

(4) 2004 ـ يىلى دېكابىردا، جۇڭگونىڭ «لەۋونو گۇرۇھى»(لىيەنشياڭ گۇرۇھى) ئىبىم نىڭ خۇسۇسىي كومپيۇتېر تارمىقىنى سېتىۋالىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

(5) 2004 ـ يىلى، جۇڭگونىڭ «TCL گۇرۇھى» ئۆزىنىڭ تېلېۋىزور بىلەن DVD ئىگىلىكىنى فرانسىيە «Thomson» شىركىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، «RCA» ماركىسى بىلەن تېلېۋىزور ياسايدىغان دۇنيانىڭ

ئەڭ ئالدىنقى تېلېۋىزور شىركىتىنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

(6) 2002 ـ يىلى ، جۇڭگونىڭ «Netcom خەۋەرلىشىش گۇرۇھى» ئامېرىكىنىڭ «Global Crossing» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ تىپلىق خەۋەرلىشىش شىركىتىنىڭ ئاسىيا تارمىقىنى بىر مىليارت دوللار پۇلغا سېتىۋالدى.

فلورىدادىكى "كېننېدي ئالەم بوشلۇق مەركىزى" دە. رەسىمدىكىسى ئامېرىكا ئالەم بوشلىغىغا سۇنئى ھەمرا ۋە باشقا ئۇشقۇرلىرىنى قويۇپ بەرىش

ئۇچۇن ئىشلەتكەن راكېتالارنىڭ مودېلى بولۇپ، ئۇلارنىڭ رەڭگى، قۇرۇلمىسى ۋە چوڭ ـ كىچىكلىكى ھەقىقىي راكېتالارنىڭ بىلەن ئوپمۇ ـ ئوخشاش. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 28 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

كېننېدي ئالەم بوشلۇق مەركىزىدىكى ئالەم بوشلۇق قاتناش كېمىسى بىلەن ئۇنى ئالەم بوشلىغىغا ئېلىپ چىققۇچى راكېتانىڭ مودېلى. ئۇلارنىڭ رەڭگى بىلەن چوڭ ـ كىچىكلىكى رەسمىي نەرسىلەرنىڭ بىلەن ئوپمۇ ـ ئوخشاش بولۇپ، ئادەم ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلمىگىچە ئۇلارنىڭ قانچىلىك چوڭ بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئىكەن. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 28 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

كېننېدي ئالەم بوشلۇق مەركىزىدىكى ئالەم ئۇشقۇرلىرىنى راكېتاغا ئورۇنلاشتۇرۇش بىناسى. راكېتا مۇشۇ بىنانىڭ ئىچىدىكى بىر چوڭ تىپلىق تومۇر تاپانلىق ماشىنىنىڭ ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، راكېتانىڭ ئۈستىگە ئالەم ئۇشقۇرى ئورۇنلاشتۇرىلىدۇ. ھەممە ئىشلار پۈتكەندىن كېيىن، بۇ تومۇر تاپانلىق ماشىنا ئالەمگە قويۇپ بېرىش مەيدانىغا بارىدۇ. ئاندىن راكېتا ئاشۇ مەيداندا ئالەم بوشلىغىغا قويۇپ بېرىلىدۇ. بۇ بىنا دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ بىنالارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ سىغىمى نيوۋ يورك شەھىرىدىكى ئىمپېراتور بىناسىنىڭ 3 ھەسسىسىگە توغرا كېلىدۇ. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 28 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

كېننېدي ئالەم بوشلۇق مەركىزىدىكى ئالەم قاتناش كېمىسىنى ئالەمگە ئېلىپ چىققۇچى راكېتا مودېلىنىڭ ئاستىنقى تەرىپى. ئۇنىڭ چوڭ كىچىكلىكى، قۇرۇلمىسى ۋە رەڭگى ھەقىقى راكېتا بىلەن ئوپمۇ ـ ئوخشاش. بۇ يەردىكى 5 يۇملاق نەرسە پارتىلىغان ئوت ئېتىلىپ چىقىدىغان مۇرىغا ئوخشاش نەرسە بولۇپ، ئۇنىڭ ھەر بىرسىنىڭ دىيامېترى بىر ئادەمنىڭ بويى

بىلەن باراۋەر كېلىدىكەن. بۇ رەسىم2006 ـ يىلى 28 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

3. سوئال: سىزچە، بىر مىللەت قۇدرەت تېپىشتا ئالدى بىلەن ئىقتىسادىي ساھەدە ئۆزىنى نامايان قىلىشى كېرەكمۇ؟ ناۋادا شۇنداق بولسا، قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەكسىچە بولسىچۇ؟

ئەگەر بىز يېقىنقى زامان خەلقئارا تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىر مىللەتنىڭ قۇدرەت تېپىشى مۇنداق 2 خىل ۋاستىدىن پايدىلىنىپ ئىشقا ئاشۇرۇلغانلىقىنى كۆرەلەيمىز: بىرىنچىسى، ھەربىي كۈچنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق باشقا مىللەت، رايون ۋە دۆلەتلەرنى بېسىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ بايلىقىنى تاران ـ تاراج قىلىش ئارقىلىق قۇدرەت تېپىش. ئىككىنچىسى بولسا، ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش. 1815 ـ يىلى ناپولىيون ئۇرۇشى ئاخىرلىشىپ، 1914 ـ يىلى 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغىچە بولغان 100 يىل ۋاقىت جەريانىدا، ئەنگلىيە دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچ بولۇش رولىنى ئوينىدى. ئۇنىڭ تايانغىنى ئۆزىنىڭ تەرەققىي تاپقان، قۇدرەتلىك دېڭىز ئارمىيە قوشۇنى بولۇپ، ئۇ ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ يەر شارىدىكى قۇرۇقلۇق يەر زېمىنىنىڭ 4/1 قىسمىنى ۋە دۇنيا ئاھالىسىنىڭ 5/1 قىسمىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ بېسىۋالغان دۆلەت ۋە رايونلىرى شىمالىي ئامېرىكا، كارىبىيىن، ھىندىستان، ئاۋىستىرالىيە، ئافرىقا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە گېرمانىيە بىلەن ياپونىيە بىرلىشىپ ئۆزلىرىنىڭ قۇدرەتلىك ھەربىي كۈچىدىن پايدىلىنىپ دۇنيانىڭ نۇرغۇن يەرلىرىنى بېسىۋېلىپ، شۇ ئارقىلىق دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا ئۇرۇندى. ئۇلار بۇ ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولدى، خەلقئارا جەمئىيەت ئۇلارنىڭ ھەربىي تەرەققىياتىغا چەكلىمە قويدى، ئۇلار يۇقىرىقىدەك قورالغا تايىنىپ دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش مەقسىدىگە يېتەلمىگەندىن كېيىن، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان 2 ـ يولنى: ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق قۇدرەت تېپىپ، شۇ ئارقىلىق دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشنى تاللىدى. ھەممىمىزنىڭ ھازىر كۆرۈپ تۇرغىنىمىزدەك، ئۇلار بۇ مەقسىدىنى ئەمەلگە ئاشۇردى. ھازىر بۇ دۆلەتلەرنىڭ ھەر ئىككىلىسى دۇنيا ئىقتىسادىدىكى زور كۈچلەرنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ، دۇنيا تەرەققىياتىنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ ياپونىيە ئۆزىنىڭ زېمىنىدە ھېچقانداق تەبىئىي بايلىقى يوق بىر كىچىك ئارال دۆلەت بولۇشىغا قارىماي، دۇنيا ئىقتىسادىدا پەقەت ئامېرىكىدىن كېيىنكى 2 ـ ئورۇندا تۇرىدىغان بىر قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلاندى. شۇڭا ياپون مىللىتى ئىقتىسادىي ساھەدە

ئۆزىنى نامايەن قىلىش ئارقىلىق دۇنيادىكى ئەڭ قۇدرەتلىك مىللەتكە ئايلانغانلارنىڭ ئەڭ ياخشى مىسالى بولالايدۇ.

سەۋەب ـ نەتىجە نۇقتىئىنەزەرى بويىچە ئېيتقاندا، يۇقىرىدا مەن ھەربىي كۈچ بىلەن ئىقتىسادىي كۈچنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى سەۋەب، مىللەتنى قۇدرەت تاپتۇرۇشنى نەتىجە قىلىپ تەسۋىرلىدىم. ئەمەلىيەتتە، بۇ سەۋەبلەرنى يەنە بىر سەۋەبنىڭ نەتىجىسى دەپ قاراشقا بولىدۇ. يەنى مەيلى ئەنگلىيە بولسۇن، ياپونىيە بولسۇن ياكى گېرمانىيە بولسۇن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي كۈچى بىلەن ئىقتىسادىي كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا تايانغان ۋاستىسى مائارىپ ۋە پەن ـ تېخنىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتۇر. شۇڭا، بىر قەدەم ئارقىغا يېنىپ قارايدىغان بولساق، مائارىپ ۋە پەن ـ تېخنىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش سەۋەپ، ئۇلارغا تايىنىپ ھەربىي كۈچ بىلەن ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق مىللەتنى قۇدرەت تاپتۇرۇش بولسا نەتىجە بولىدۇ. بۇ جەھەتتىكى ئەڭ روشەن مىسال ياپونىيەدۇر. گەرچە ياپونىيە 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، 1945 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ پۈتۈن خەلق مائارىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ بولغىنىغا 100 يىل بولغان ئىدى. شۇڭا، گەرچە 1940 ـ يىللىرى توكيو ئامېرىكىنىڭ ئايروپىلان بىلەن بومباردىمان قىلىشى نەتىجىسىدە تۈپتۈز بولۇپ كەتكەن، پۈتۈن ياپون دۆلىتىنىڭ ئىقتىسادى ئۇزۇل ـ كېسىل نابۇت بولغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ مائارىپ ۋە پەن ـ تېخنىكا ئاساسى ناھايىتى ياخشى بولغاچقا، ياپون مىللىتى كېيىنكى 20 ـ 30 يىلنىڭ ئىچىدىلا بىر غايەت زور ئىقتىسادىي كۈچ بولۇپ دۇنيا مىقياسىدا قەد كۆتۈردى. ئەگەر ياپونىيەنىڭ مائارىپ ئاساسى بولمىغان بولسا، بۇنداق بىر مۆجىزىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ناپولىيون بىر چاغدا مۇنداق بىر مەشھۇر سۆزنى قىلغانىكەن: «جۇڭگو بىر ئۇخلاۋاتقان دىۋە (غايەت زور ئادەم). بىز ئۇنىڭ يېتىپ ئۇخلىشىغا يول قويايلى. ئۇنداق قىلماي ئۇ ئويغىنىپ كەتسە، ئۇ دۇنيانى ھەيران قالدۇرىدۇ». بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، بۇ دىۋە ھازىر ئاللىقاچان ئويغىنىپ بولدى. جۇڭگو دەسلەپتە سودىدا، كېيىن تېخنىكىدا، ھازىر بولسا ھەربىي كۈچ جەھەتتە قەد كۆتۈردى. ئەگەر سىز يېقىنقى جۇڭگو توغرىسىدىكى خەۋەر ـ ھېكايە، باش ماقالە ۋە ھەر خىل تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىنى كۆرۈپ چىقسىڭىز، تۆۋەندىكىدەك سۆز ـ ئىبارىلەرنى ئۇچرىتىشىڭىز مۇمكىن:

- ھازىر دۇنيا مىقياسىدا چوڭ كۈچنىڭ يۆتكىلىشى بولۇۋاتىدۇ

- جۇڭگو ئەڭ روشەن ئۆسۈۋاتقان كۈچتۇر
- جۇڭگو تېز تەرەققىي قىلىپ دۇنياۋىي ئىقتىسادىي كۈچكە ئايلانماقتا
- جۇڭگو ئاللىقاچان رايون خاراكتېرلىك دەرىجىدىن تاشقىرى كۈچكە ئايلىنىپ بولدى، ھەمدە ھازىر دۇنياۋىي كۈچكە ئايلىنىشقا قاراپ مېڭىۋاتىدۇ.
- جۇڭگو 21 ـ ئەسىرنىڭ ئەڭ كۈچلۈك دۆلىتى.

جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدىغان بىر بەلگە شۇكى، جۇڭگو يېقىندا كۈنىگە 5 مىليون تۇڭ (ئىنگلىزچە «barrel») ماي ئىستېمال قىلىدىغان ئىقتىسادتىن كۈنىگە 8 مىليون تۇڭ ماي ئىستېمال قىلىدىغان ئىقتىسادقا سەكرىدى. بەزى ئانالىزچىلارنىڭ پەرىزىچە، 2010 ـ يىلىغا بارغاندا، جۇڭگونىڭ ئىقتىسادى گېرمانىيەنىڭكىدىن بىر ھەسسە يۇقىرى بولۇشى ھەمدە 2020 ـ يىلىغا بارغاندا ياپونىيەنى بېسىپ چۈشۈشى مۇمكىن.

بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ھازىر شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا دۆلەتلىرى بىرلەشمىسى (SJADB) پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ناھايىتى جىددىي ئويلىشىۋېتىپتۇ. ئەگەر بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقىپ قالسا، ئۇ دۇنيا ئىقتىسادىغا ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان ياۋروپا پۇلى ئەئۈرو ئامېرىكا دوللىرى بىلەن رىقابەتلىشىۋاتىدۇ. ئەگەر پۈتۈن ئاسىيادا پەقەت بىرلا پۇل يولغا قويۇلسا، ئۇمۇ دوللار بىلەن رىقابەتلىشىدۇ. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، ياۋروپا بىرلىكى 1980 ـ يىلىدىن باشلاپ سجادب نىڭ سودا شېرىكى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. يالغۇز ئىقتىسادىي جەھەتتىلا ئەمەس، ياۋروپا بىرلىكى ھەربىي جەھەتتىمۇ جۇڭگوغا يېقىندىن ياردەم بېرىپ كېلىۋاتىدۇ.

بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ياۋروپا بىرلىكىنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى مەقسىدى، ئامېرىكىنىڭ بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر دەرىجىدىن تاشقىرى كۈچ بولۇشىغا يول قويماسلىق ئۈچۈندۇر.

جۇڭگو ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، يېقىندىن بۇيان ئۇيغۇرلار ئىچىدىمۇ سودا دۇكىنى ۋە سانائەت بۇيۇملىرىنى ئىشلەپ چىقىرىش كارخانىلىرىنى قۇرۇپ ماڭدۇرۇۋاتقانلار خېلى كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. مەن ئالدىنقى بىر يىل ئىچىدە ئاشۇنداق كارخانا قۇرغۇچىلارنىڭ بىر قانچىسى بىلەن تونۇشتۇم ھەمدە ئۇلاردىن ئىنتايىن پەخىرلەندىم. لېكىن، ئۇمۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، كارخانا قۇرۇپ، يېڭى ئىگىلىك يارىتىش

جەھەتتە بىز ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئارقىدا. ئۇزۇن تارىختىن بۇيان، شۇنداقلا 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىمۇ ئۇيغۇرلار جۇڭگودىكى بىر سودىغا ئىنتايىن ماھىر، سودا قىلىش ئىقتىدارى ئىنتايىن مول مىللەت سۈپىتىدە ياشاپ كەلگەنىدى. لېكىن، يېقىنقى 5 ـ 10 يىلنىڭ مابەينىدە، ئۇيغۇرلار سودا ـ سېتىق، قول سانائىتى ۋە كارخانا قۇرۇپ، يېڭى ئىگىلىك يارىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە باشقا مىللەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ خەنزۇلارنىڭ كۆپ ئارقىسىدا قالدى. ھازىرقى ۋەزىيەت ئادەمنى بەك ئېچىندۇرىدۇ. مېنىڭچە ئۇيغۇرلارنىڭ مۇشۇنداق بىر ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىنىڭ مۇنداق بىر قانچە تۈرلۈك سەۋەبى بار:

بىرىنچىدىن، جۇڭگودا قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ بەرپا قىلىنىشى ۋە ئۇلارنىڭ مۇۋاپىق ئىجرا قىلىنىشى تېخى مۇكەممەللىشىپ بولالمىغانلىقى ئۈچۈن، ئوخشىمىغان ئادەملەر ۋە ئوخشىمىغان مىللەتلەر خىزمەت تېپىش جەھەتتە ۋە ئىقتىسادىي پۇرسەت ئالدىدا باراۋەر بولالمايۋاتىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالنىڭ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بولغان زىيىنى ئەڭ كۆپ بولۇۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئەڭ تىپىك بىر مىسالى، ئۇيغۇر دىيارىدا ۋە ئىچكىرىكى ئۆلكىلەردە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ خىزمەتسىز قېلىۋاتقانلىقىدۇر. بىر ياشنى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگىچە ئوقۇتۇش ئۈچۈن، دۆلەت ئىنتايىن كۆپ پۇل سەرىپ قىلىدۇ. بۇ كەلگۈسىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۈچۈن سېلىنغان بىر خىل مەبلەغ بولۇپ، ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئۆز كەسپىي ساھەسىدە ئۆز ئىقتىدارىغا لايىق خىزمەت تېپىپ ئىشلىگەندىلا، ئاندىن بۇ مەبلەغنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋالغىنى، ئۇنىڭ پايدىسىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ياشلارنى ئوقۇتۇپ قويۇپ، ئۇلارغا مۇۋاپىق خىزمەت تېپىپ ئىشلەش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىلمىسە، بۇ بىر چوڭ ئىقتىسادىي ئىسراپچىلىق بولىدۇ. بۇنىڭ جەمئىيەت مۇقىملىقىنى ساقلاشقا بولغان زىيىنىمۇ ئېغىر بولىدۇ. ھازىرقى ئېچىنىشلىق ئەھۋال شۇكى، نۇرغۇن ئۇيغۇر ياشلىرى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن خىزمەت تاپالماي، نورمال ھايات كەچۈرۈش ۋاستىسىدىنمۇ قۇرۇق قالغىلى تۇرۇپتۇ. مېنىڭ ئۇلارغا ئىنتايىن چوڭقۇر ھېسداشلىقىم بار. ياش 22 دىن ئاشقاندىن كېيىنمۇ ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن ئاتا ـ ئانىغا تايىنىش، روھىي جەھەتتە ئىنتايىن ئازابلىنارلىق ئىش. شۇڭا خىزمەت پۇرسىتى جەھەتتىكى تەڭسىزلىكنى تېزدىن يوقىتىش كېرەك. 80 ـ يىللاردا جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرىش ۋە خىزمەتكە ئېرىشىش جەھەتتە ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئېتىبار قىلاتتى. ئەمدىلىكتە بولسا، خىزمەت تەپىش جەھەتتە ئۇيغۇر

ياشلىرى چەتكە قېقىلغىلى، كەمسىتىلگىلى تۇرۇپتۇ. بۇنداق بىر قۇتۇپتىن يەنە بىر قۇتۇپقا سەكرەش ھەر قانداق بىر جەمئىيەت ئۈچۈن مۇۋاپىق ئەمەس. بۇنى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بولۇپمۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرى جۇڭگونىڭ ھەر خىل قانۇن ـ پەرمانلىرى دائىرىسىدە ھەقىقىي ئەھۋالنى مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا يەتكۈزۈشى، شۇ ئارقىلىق بىر قىسىم ئۈنۈملۈك تەدبىر ۋە يېڭى قانۇن ـ تۈزۈمنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئارقىلىق ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ دۆلەت ئۈچۈنمۇ، رايون ئۈچۈنمۇ ۋە شەخسىيلەر ئۈچۈنمۇ غايەت زور پايدىسى بار. ئامېرىكىدا بۇ دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى بار. ئامېرىكىنىڭ ئادەم تۈزۈلمىسى دۇنيا بويىچە ئەڭ مۇرەككەپ. كالىفورنىيەدە ھازىر مەكسىكولۇقلار نوپۇسىنىڭ كۆپ سانلىقى بولۇپ قالدى. شۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ، بۇ مىللەتلەر ئارىسىدا ھېچ قانداق مىللىي سۈركىلىش يوق. جەمئىيەت مۇقىمسىزلىقى دېگەن ئۇقۇم ئاساسەن مەۋجۇت ئەمەس. بۇنداق بولۇشتىكى تۈپ سەۋەب، ئامېرىكىدا ئادەم، مىللەت،دىن ۋە جىنسىي كەمسىتىشكە قارشى تۈزۈلگەن قانۇن ئىنتايىن قاتتىق بولۇپ، بۇ قانۇنلارنىڭ ئىجرا قىلىنىشىمۇ ئىنتايىن قاتتىق. ئامېرىكىنىڭ ھازىرقى پرېزىدېنتى بۇش بۇرۇن تەكساس شىتاتىغا شىتات باشلىقى بولۇپ تۇرۇۋاتقاندا، ئۇنىڭ 18 ياشقا تولمىغان قىزى يېشىنى يوشۇرۇپ بىر ھاراق دۇكىنىدىن ھاراق ئالغانلىقى ئۈچۈن تۇتۇلۇپ قېلىپ، تۈرمىدە نەچچە ئاي يېتىپ چىققان (ئامېرىكىدا 18 ياشقا تولمىغان بىر كىشىنىڭ ھاراق ئىستېمال قىلىشى قانۇنغا خىلاپ). مېنىڭچە ئامېرىكىنىڭ كۆپ مىللەتلىك بىر جەمئىيەتنى ئىدارە قىلىشتىكى يۇقىرىقىدەك تۈزۈمى جۇڭگوغىمۇ ئىنتايىن مۇۋاپىق كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ھازىرقى ئىشسىزلىق ھالىتىگە ھەقىقىي كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەمەلدارلار بۇ ئەھۋالنى چوقۇم تۈزۈم ۋە قانۇن جەھەتتىن ھەل قىلىشقا تىرىشىشى كېرەك. بۇنداق قىلىش جۇڭگونىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ماددىي ۋە مەنىۋىي تەرەققىيات ئېھتىياجى ۋە مەنپەئىتى بىلەن پۈتۈنلەي بىردەك.

ئىككىنچىدىن، ئۇيغۇر خەلقى ئۇزۇن مۇددەتلىك بىر دەۋر ئىچىدە، يېرى كەڭ، ۋە بايلىقى مول بىر مۇھىتتا ياشاپ كەلگەن. 1950 ـ يىلىدىن بۇرۇنقى بىر تىپىك ئۇيغۇرنىڭ تۇرمۇشىغا قاراپ باقىدىغان بولساق، ئۇنىڭ بىر كەڭرى ئۆيى، ئۆيىنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ھەر خىل يېمىشلەر بىلەن تولغان بىر بېغى، كەڭرى كەتكەن، ئاشلىق تېرىغىلى بولىدىغان يېرى ۋە بىر توپ مېلى بار بولغان.

كۆپىنچە دېھقانلارنىڭ بىردىن ئاشلىق ئىسكىلاتىمۇ بولغان. ئۇيغۇرلاردا ھېچ قانداق سانائەت مەۋجۇت بولمىغان بولسىمۇ، ئاشلىق ۋە باشقا يېمەكلىك ئىنتايىن كەڭرى بولغان. 50 ـ يىللاردىن كېيىنمۇ بۇ خىل ئەھۋال ھېلى ئۇزۇن بىر مەزگىل داۋام ئەتكەنىدى. مەن كىچىك ۋاقتىمدا، مەن ياشىغان ئاقسۇدا ھېچكىم تۇخۇمنى ۋە يەل ـ يەمىشنى ساتالمايتتى. ئۆستەڭدىكى بېلىقلارنى ھېچكىم تۇتمايتتى. مەن 6 ـ 7 ياشلاردىكى ۋاقتىمدا ئاقسۇنىڭ ئارال يېزىسىدىكى بىر ئۆستەڭگە ياز كۈنلىرى كۆپ سۇغا چۈشكەن بولۇپ، بەزىدە سۇدا جىم تۇرۇۋالساق، ھەر چوڭ بېلىقلار كېلىپ، يەيدىغان نەرسە ئوخشايدۇ، دەپ ئۇلار پۇتىمىزنى چىشلەشكە ئۇرۇناتتى.

پۇتىمىز بۇنىڭغا ئازراقمۇ ئاغرىمايتتى. كۆڭۈللۈك بولغاچقا، بىز داۋاملىق ئۆزىمىزنى بېلىقلارغا چىشلىتىپ ئويناتتۇق. تونۇمايدىغان ئادەملەرنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئىسراپ قىلمىغان ئاساستا ئۇلارنىڭ بېغىدىكى يېمىشنى يېسەك، ئۇلار ئىنتايىن خوش بولۇپ كېتەتتى. قىسقىسى، ئۇ چاغلاردا مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر ئۈچۈن ياشاشقا كېرەكلىك بولغان ئەڭ مۇھىم نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىدىن تېپىلىدىغان بولۇپ، ئۇنچىۋالا جاپا چەكمىسىمۇ، ھېچكىم بىلەن رىقابەتلەشمىسىمۇ، تاشقى دۇنيا بىلەن ھېچقانداق ئالاقە قىلمىسىمۇ بىمالال ياشاپ ماڭالايتتى. بۇ خىل ئەھۋال ئۇيغۇرلاردا يېتىشتۈرگەن بىر مىجەز ئادەملەرنىڭ ھورۇنلۇقىدۇر. يېڭى مۇھىتقا ماسلىشىش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكىدۇر. جاپاغا چىداپ بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش ئىرادىسىنىڭ كەمچىللىكىدۇر. مانا بۇ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ياخشى ئىش يامان ئىشقا ئايلانغان بىر ئەمەلىيەت.

80 ـ يىللاردا ئىچكىرىكى ئۆلكىلەردىكى داڭلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىر قىسمى شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن، شىنجاڭغا ياردەم قىلىش تەرىقىسىدە بىر سىنىپتىن شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قىلدى. لېكىن، ئارىلىقتا ئۇزۇن ئۆتمەي، "تۇرمۇشقا كۆنەلمىدۇق" دەپ، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپكە بولغان تەلىپىنىڭ ئاخىرى ئۈزۈلمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەكتەپلەر بارا ـ بارا شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلاردىن زېرىكىپ، كېيىنچە ئۇلارغا بىرەر سىنىپ ئوقۇغۇچى ئالدۇرۇش ئىنتايىن مۈشكۈل ئىشقا ئايلىنىپ قالدى. ئادەم ئوبدان ئويلاپ بېقىشى كېرەك. كىم كىمگە قەرزدار؟ كىم كىمگە ياخشىلىق قىلىۋاتىدۇ؟ ئىچكىرىكى ئۆلكىلەرگە تاماق يېگىلى، ئۇخلىغى بارمىغاندىكىن، بىر قانچە يىل جاپا چەكسىڭىزمۇ، ئۆگىنىدىغاننى ئوبدان ئۆگىنىۋېلىپ، ئۆز

تەقدىرىڭىزنى ئۆزگەرتىشكە تىرىشىسىڭىز بولامدۇ؟

90 ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئامېرىكىنىڭ سان فرانكىسكو شەھىرىگە شىنجاڭدىن بىر 8 كىشىلىك ئۆمەك كېلىپتۇ. بۇ 8 ئادەمنىڭ يەتتىسى خەنزۇ بولۇپ، پەقەت بىرسى ئۇيغۇر ئىكەن. بىز بۇ ئۇيغۇرنى بىر ئاز تونۇيدىكەنمىز. بىر تونۇشىمىزدىن ئۇ كىشىنىڭ تاماق جەھەتتە ئىنتايىن قىينالغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇلار سان فرانكىسكو غا كېلىپ، 3 كۈن بولغاندا، ئۆيدە پولو ۋە مانتا ئېتىپ، 130 كىلومېتىر يول يۈرۈپ، ئۇ ئۇيغۇرنى يوقلاپ باردۇق. ئۇ كىشى ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ بىزگە ئېيتىپ بېرىشىچە، ئۇ كىشى تاماقتا قىينالغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكىدىكى ئېكىسكۇرسىيەنىڭ قالغىنىدىن ۋاز كېچىپ، سان فرانكىسكودىنلا ۋەتەنگە قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئۆمەك باشلىقىغا ئىلتىماس سۇنۇپتۇ. شىنجاڭدىن 8 كىشىلىك ئۆمەك ئامېرىكىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا بىر ئۇيغۇرنى قوشۇپ قويسا، بۇ ئۇيغۇر تاماقتا كۆنەلمىدىم، دەپ 3 كۈندىن كېيىن كېتىمەن دەپ تۇرىۋالسا، ھەي، بىز ئۇيغۇرلار نېمە بولۇپ كەتتۇق؟ بۇنداق قىلساق بۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىغا كېلىدىغان ئۆمەككە ئۇيغۇر قوشامدۇ؟ بىر قانچە ھەپتە يېرىم قورساق يۈرسەك، ئۆزۈڭ ياخشى كۆرگەن ئايالىڭنىڭ مەززىلىك تاماقىنى يېيەلمىسەڭ نېمە بوپتۇ؟ ئۆلۈپ قالمايتتىڭغۇ؟ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئامېرىكىغا ئېكىسكۇرسىيەگە كېلىش پۇرسىتى قانچىلىك تەسكە توختايدۇ، بىلەمسەن؟ كەيىنكىلەرنىمۇ ئويلاپ قويغان بولساڭ بولماسمىدى؟ مۇشۇ يازغانلىرىمدىن، مېنىڭ ئەينى ۋاقىتتا قانداق ھېسسىياتتا بولغانلىقىمنى ھەر بىر ئوقۇرمەن ئوبدان تەسەۋۋۇر قىلالايدۇ.

ئادەم تاماق يېيىش ئۈچۈن ياشمايدۇ، ياشاش ئۈچۈن تاماق يەيدۇ. ئادەم ئۇخلاش ئۈچۈن ياشمايدۇ، ياشاش ئۈچۈن ئۇخلايدۇ. ھازىر زامان ئۆزگەردى. جاھان ئۆزگەردى. كونا كۆنلەر كەلمەسكە كەتتى. بۇرۇن بىر ئادەمگە 10 نان توغرا كەلگەن بولسا، ھازىر 10 ئادەم بىر ناننى تالىشىپ يېمىسە بولمايدىغان بىر جاھان ۋۇجۇتقا كەلدى. سەن نەگە بارساڭ، ئۆزۈڭ كۆنگەن تۇرمۇش شارائىتىنى ئۆزۈڭ بىلەن بىرگە ئېلىپ بارالمايسەن. شۇڭا كۆزۈڭنى يېڭى ماكاندىكى تۇرمۇش شارائىتىغا تىكىۋالماي، سەن ئۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەن، زېھنىڭنى شۇنىڭغا مەركەزلەشتۈرگىن. بۇ يېڭى ماكاندا ئېرىشىش مۇمكىنچىلىكى بولغان ھەممە بىلىمگە ۋە باشقا ھەممە نەرسىگە قاتتىق تىرىشىپ تولۇق ئېرىشىۋالغىن. بۇ جەرياندا يېيەلمىگەن تاماقلىرىڭنى يۇرتقا قايتىپ بارغاندىن يەنە تولۇقلىۋالالايسەن.

ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتىپ، مۇشۇ يېڭى زامانغا ماسلىشالايدىغان قىلىشى كېرەك. 80 ـ يىللىرى جۇڭگودا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئېتىبار بېرىلىدىغان ۋاقىتتا، مەن بىزنىڭ ياشلىرىمىزغا بۇنداق ئېتىبار بېرىشنىڭ شۇ ۋاقىتتا زۆرۈر ئىكەنلىكىنى، ئەمما ئۇ بىر شەرەپلىك ئىش ئەمەسلىكىنى، ئەكسىچە ئۇ بىر خىل نومۇس ئىكەنلىكىنى (ئادەم باشقىلار بىلەن ئىقتىدار جەھەتتە تەڭلىشەلمىگەندە، ئېتىۋار بېرىلىشكە مۇھتاج بولىدۇ، شۇڭا بۇ بىر نومۇس.)، بىز تەدرىجى هالدا ئېتىبار بېرىلىش ئاستىدا ئەمەس، باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىپ ياشىيالايدىغان ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈرۈشىمىز كېرەكلىكىنى ئېيتقانىدىم. مانا ئەمدى ئۇيغۇرلار ئېتىبار بېرىلمەيدىغان بولۇپ قالدى. خىزمەت پۇرسىتى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيات پۇرسىتى ئالدىدا باشقا مىللەتلەر بىلەن باراۋەرمۇ بولالمايدىغان بىر ئەھۋالدا ياشاشقا مەجبۇرى بولۇۋاتىدۇ. قانۇن ۋە تۈزۈمگە بېرىپ تاقىلىدىغان ئىشلاردا ئادەتتىكى پۇخرالار پەقەت ئۆزلىرىنىڭ ئادەلەتلىك، راسچىل، ھەققانىيەتكە ئۇيغۇن پىكىر ـ تەلەپلىرىنىلا ئوتتۇرىغا قويالايدۇ. دۆلەت قانۇن ـ پەرمانلىرى دائىرىسى ئىچىدە بۇنداق ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش ئاساسەن ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارغا باغلىق. ھەر بىر ئۇيغۇر پۇقرالىرىنىڭ قىلالايدىغىنى، ھورۇنلۇقنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ، يېڭى ياشاش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈپ، جاپا ـ مۇشەققەتكە باش ئەگمەي، باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىشتۇر.

يېقىنقى 4 ـ 5 يىل جەريانىدا، ئەرزان ئەمگەك كۈچىدىن پايدىلىنىپ، كىرىمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئامېرىكىنىڭ نۇرغۇن سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ۋە يۇقىرى تېخنىكىلىق شىركەتلىرى ئۆز شىركىتىنى ياكى ئۆزىنىڭ بىر قىسىم ئىشلەپچىقىرىش لىنىيەسىنى چەت ئەللەرگە يۆتكىدى. بۇنداق شىركەتلەر ئەڭ كۆپ يۆتكەلگەن دۆلەت جۇڭگو بولۇپ، ھازىر جۇڭگو خەلقئارادا «دۇنيا ئىشلەپچىقىرىش فابرىكىسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، ئامېرىكىدىكى بىر قىسىم ئەمەلدارلار ھازىر يالغۇز بىر قىسىم خىزمەتلەرلا چەت ئەلگە يۆتكىلىپ قالماي، يۇقىرى دەرىجىلىك تېخنىكىمۇ چەت ئەلگە چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، شۇڭا بۇ خىل يولنى توسۇش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بولسا، «باشقىلار تارتىپ ئالالايدىغان تېخنىكىلارنى ئۇلار ئېلىۋەرسۇن. ئامېرىكىدىكى شىركەتلەر ھايات كەچۈرمەن دەيدىكەن، چوقۇم باشقىلار دورىيالمايدىغان تېخنىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ يېتىلدۈرسۇن. ئەگەر بىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە

تېخنىكىمىزنىڭ چەتكە چىقىپ كېتىشىنى توسۇپ قويساق، ئامېرىكا شىركەتلىرى يېڭى تېخنىكىنى كۆپلەپ بەرپا قىلماي، تەدرىجى ھالدا چەت ئەللەر بىلەن رىقابەتلىشەلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ»، دېگەن كۆز قاراش بىلەن ھېلىقى يوللارنى قىلچە توسۇپ قويمىدى. بۇ ئەھۋال بىزگە نېمىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ؟ ئامېرىكىنى ئامېرىكا قىلغان زادى نېمە؟

ئىقتىسادىي جەھەتتە ئۆزىنى نامايەن قىلغان دۆلەت ۋە مىللەتلەرنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى، ئۇلار يۇكسەك دەرىجىدە سانائەتلەشكەن ھەمدە ئۇلاردا ئىنجېنېرلار ئىنتايىن كۆپ. يەھۇدىي ئاھالىسىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمى ئىنجېنېر ئىكەن. ياپون نوپۇسىنىڭ ئوندىن بىر قىسمى يولۇچىلار ماشىنىسى ئىشلەپچىقىرىدىغان سانائەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. گېرمانىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق باشقا تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرمۇ پۈتۈنلەي سانائەت دۆلەتلىرى. ئۇيغۇرلاردا بۇرۇن سانائەت ئاساسەن بولمىغان. ھازىرمۇ ئاساسەن يوق. ئۇيغۇرلار ياراتقان خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ ئىچىدە 1 ـ ئورۇندا تۇرىدىغىنى ئاشخانا، 2 ـ ئورۇندا تۇرىدىغىنى سودا ـ سېتىق بولۇشى مۇمكىن. بۇ ئىگىلىكلەرگە زامانىۋىي بىلىم ۋە زامانىۋىي تېخنىكا كەتمەيدۇ. مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نەزەرىدە ھازىرمۇ "زىيالىي" دېگەن ئۇقۇم ئىجتىمائىي پەنلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنى كۆزدە تۇتىدۇ. ئۇيغۇرلاردا تەبىئىي پەنچىلەرمۇ تاكى 80 ـ يىللارغىچە يوق دېيەرلىك ھالەتتە بولۇپ كەلدى. ئىقتىسادىي جەھەتتە قەد كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئۇيغۇرلار بۇ خىل ھالەتنى ئۆزگەرتىشى كېرەك. تەبىئىي پەندە ئوقۇشى كېرەك. ئىنجېنېر بولۇشى كېرەك. ئۇيغۇر زامانىۋىي سانائىتىنى يوقتىن بار قىلىشى كېرەك. بۇ بىر ئاسان ئىش ئەمەس. قىسقا مۇددەت ئىچىدە ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدىغان ئىشمۇ ئەمەس. شۇڭا، ئۇيغۇرلار بۇ ئىشقا ھازىردىن باشلاپ چوڭقۇر ئەھمىيەت بېرىپ، تارىخىي سەۋەبلەردىن كېلىپ چىققان ھورۇنلىقىمىزنى تولۇق چۈشىنىپ، پۈتۈن مىللەت ئويغىنىپ، پۈتۈن مىللەت ھەرىكەتكە كېلىپ، رىقابەتتە ئۆز ئىچى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، باشقا مىللەتلەر بىلەنمۇ رىقابەتلىشەلەيدىغان شەرت ـ شارائىتنى ھازىرلىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئۇيغۇرلار ئامېرىكىدىكى ئىندىئانلار دۇچ كەلگەن تەقدىرگە ئۇچراشتىن ساقلىنىپ قالالايدۇ.

يوقۇرقى رەسىم: خەلقارا ئوپتىكا ئىنجېنىرلىرى

جەمىيەتنىڭ يىغىنى ئېچىلغان ۋە يىغىن ۋەكىللىرى چۈشكەن فلورىدا شىتاتى ئورلاندو شەھىرىدىكى دۇنيا مەركىزى مارىئوت مېھمانخانىسى (www.marriottworldcenter.com). بۇ مېھمانخانا ئىنتايىن چوڭ بولۇپ، بۇ قەتىمقى يىغىن مۇشۇ مەھمانخانىدىكى 6 يىغىن زالىدا پاراللېل داۋاملاشتى.

چاپلانغان رەسىم: ئورلاندو دىسنەي دۇنياسى مەركىزىدىن بىر كورۈنۈش.

ئامېرىكىدا چوڭ كولەملىك كوڭۈل ئېچىش باغچىلىرىدىن دىسنەي باغچىسى(Disneyland)، كىنو ئىشلەش جەريانىنى چۈشەندۈرۈشنى ساياھەت بىلەن بىرلەشتۈرگەن ئۇنىۋەرسال ستۇدىئو باغچىسى (Universal Studio) ۋە دېڭىز ھايۋاناتلىرىنىڭ ئويۇن كورسىتىشىنى ئاساس قىلغان دېڭىز دۇنياسى (Sea World)باغچىسى قاتارلىقلار بار بولۇپ، بۇلار ئامېرىكىنىڭ 2 جايىغىلا جايلاشقان. بىرسى كالىفورنىيەنىڭ لوس ئانجېلېس شەھىرى. يەنە بىرى فلورىدانىڭ ئورلاندوشەھىرى. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 29 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

ئورلاندو شەھەر مەركىزىدىن بىر كۆرۈنۈش. بۇ رەسىم 2006 ـ يىلى 29 ـ ماي كۈنى تارتىلغان.

4. سوئال: سىز ھازىر ئىلىم ـ پەندە ئالەمگە يۈزلىنىش قىلىۋاتىسىز. ۋەتەندىكى ئۇيغۇرلار بولسا ئاپىرىدە بولغان شۇ جاينىڭ ئەسلى ـ ۋەسلىنى بىلمەس ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەكچى، سىزنىڭ نەزەرىڭىزدىكى دۇنيا بىلەن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نەزەرىدىكى دۇنيا ھەققىدىكى قاراش قارىمۇ ـ قارشى. سىز بۇ ئوبيېكتىپ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟

ئامېرىكىلىق يازغۇچى ئالېكس ھالەي ئۆزىنىڭ «مىللەت يىلتىزى» (يۇرتىمىزدا بۇ رومان ئاساسىدا ئىشلەنگەن «يىلتىز» ناملىق كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە تىياتىرى ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلىنغان) دېگەن رومانىدا مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئۆزىنىڭ كىملىكىنى چۈشىنىدىغان ئادەم مەڭگۈ باشقىلارغا قۇل بولمايدۇ». بۇ بىر ئادەم ئۈچۈن شۇنداق. بىر مىللەت ئۈچۈنمۇ ھەم شۇنداق. مېنىڭچە يۇقىرىدىكى سوئالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەسىلە ئۆز ـ ئۆزىمىزگە قانداق قاراش، ئۆز ـ ئۆزىمىزنى قانداق چۈشىنىش مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

1991 ـ يىلى مەن يۇرتقا تۇغقان يوقلاپ بېرىپ، بىر كۈنى كەچتە رەھمەتلىك دادام ئىشلەيدىغان مەكتەپنىڭ ئىچىدە سەيلە قىلىپ ميڭىۋاتقاندا، مېنى تونۇيدىغان بىر ياش ئوقۇتقۇچىغا ئۇچراپ قالدىم. بۇ

ئوقۇتقۇچى بىر ئاز هاراق ئىچىۋالغان بولۇپ، مېنى كۆرۈپلا قولۇمنى مەھكەم تۇتۇپ، «بىر دەم پاراڭلىشايلى دەپ مېنى ياتىقىغا تارتىپ ماڭدى. مېنىڭ ۋاقتىم بەك قىس بولغاچقا، ئۇنىڭ ياتىقىغا كىرىشنى رەت قىلىپ، ئۇ يەرگە كىرمەسلىككە بىر ئاز تىرىشىپ باقتىم. لېكىن مەن ئۇتالمىدىم. ئۇ ئوقۇتقۇچىنىڭ ياتىقىغا كىرگەندىن كېيىن، بىز بىر دەم ئۇ يەر، بۇ يەرلەردىن پاراڭلاشتۇق. ئاندىن، ئېھتىمال ھېلىقى هاراقنىڭ كۈچى بىلەن بولسا كېرەك، بۇ ئوقۇتقۇچى ماڭا تازا سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ماڭا ئېيتقان بىر قىسىم نەرسىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ دۇنيادا قانچىلىك ئۇلۇغ مىللەت ئىكەنلىكى، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيا تارىخىدىكى رولى نەقەدەر چوڭ بولغانلىقى، هازىرمۇ ئۇنىڭغا ياپونىيە، ئامېرىكا قاتارلىق تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەر نەقەدەر يۇقىرى باھا بېرىدىغانلىقى بولدى. بۇ ئوقۇتقۇچى ئالى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپلا مۇشۇ مەكتەپكە كەلگەن بولۇپ، بىرەر چەت ئەلگە چىقىپ باقمىغان ئىدى. مەن بولسام ئۇ ۋاقىتتا ياپونىيەدە 2 يېرىم يىل، ئامېرىكىدا 3 يىل ياشاپ باققان بولساممۇ، بۇ ئوقۇتقۇچى ماڭا مەن ھېچ نېمىنى بىلمەيدىغاندەك مۇئامىلە قىلىپ، مېنىڭ سۆز قىلىشىمغىمۇ پۇرسەت بەرمەي، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيادىكى هازىرقى ئورنى ھەققىدە ماڭا بىر قېتىم دەرس ئۆتتى.

بۇ بىر ئايرىم ۋەقە بولسىمۇ، ئۇ هازىر ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ساقلىنىۋاتقان بىر قانچە مەسىلىلەرنى ناھايىتى گەۋدىلىك نامايەن قىلىپ بېرىدۇ. بۇ مەسىلىنىڭ بىر قىسمى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. بىر قىسىم ئوقۇغان ئۇيغۇرلار سەممىي ئەمەس. يۇقىرىقى ۋەقەدە، ئەسلىدە مەن ھېلىقى ياش ئوقۇتقۇچىغا ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيادىكى هازىرقى ئورنىنىڭ قانداقلىقىنى ئۆزۈمنىڭ چەت ئەلدىكى تەجرىبەمگە ئاساسەن ئېيتىپ بەرگەن بولسام، ھېچ بولمىغاندا ئىككىمىز ئوخشاش ئورۇندا تۇرۇپ پىكىر ئالماشتۇرغان بولساق، سەل مۇۋاپىقراق بولاتتى. مەن يەنە مۇنداق بىر ئەھۋالنى ئۇچراتتىم: ئامېرىكىدا ئوقۇۋاتقان بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۈرۈمچىدە تونۇش ـ بىلىشلىرىگە «مېنىڭ ئوغلۇم دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇماقچى بولغانىدى، ئۇنى ئامېرىكىدىكى 4 ـ 5 داڭلىق ئالىي مەكتەپلەر تالىشىپ قاپتۇ.» ئامېرىكىدا باكالاۋر، ماگىستېرلىق ۋە دوكتورلۇق ئۇنۋانلىرى ئۈچۈن ئوقۇۇشتا، بىرلا ۋاقىتتا كۆپلىگەن مەكتەپلەرگە ئىلتىماس قىلىشقا بولىدۇ. ھەر بىر مەكتەپ ئۇ ئوقۇغۇچىنى ئۆزىنىڭ شەرتلىرى بويىچە باھالاپ، ئەگەر شەرتى توشسا، ئۇنىڭغا چاقىرىق قەغىزى ماڭدۇرىدۇ. بىر مەكتەپ بىر ئوقۇغۇچىنىڭ باشقا قانچە مەكتەپكە

ئىلتىماس قىلغىنىنى ھەرگىز بىلمەيدۇ. بۇ ئوقۇغۇچى ئۆزى قوبۇل قىلىنغان مەكتەپلەرنى سىپلىشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرگەن مەكتەپنى تاللايدۇ. مەن دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن ئوقۇيدىغاندا، جەمئىي 10 مەكتەپكە ئىلتىماس قىلغانىدىم. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 6 مەكتەپتىن ماڭا چاقىرىق خېتى كەلدى. يەنى، مېنى ھەرگىز بۇ 6 مەكتەپ تاللىشىپ قالغان ئەمەس. مېنىڭ قىزىم ئالىي مەكتەپكە كىرگەندىمۇ، ئۇنىڭغا 3 مەكتەپتىن چاقىرىق كەلگەنىدى. ئۇيغۇرلار، بولۇپمۇ ئالىي تەربىيە كۆرگەن ئۇيغۇرلار ئۆز ـ ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا سەممىي بولۇشقا ئادەتلىنىشى كېرەك. ئۆزىدە يوق نەرسىلەرنى بار قىلىپ كۆرسىتىپ، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىمۇ ۋە باشقىلارنىمۇ ئالداپ يۈرۈش بىر ئۇچىغا چىققان نادانلىق ۋە ئەخمەقلىكتۇر. بۇنداق مىجەز بىلەن بىر ئادەمنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى توغرا تونۇشى ۋە چۈشىنىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. بىر مىللەت ئۈچۈنمۇ ھەم شۇنداق.

2. نۇرغۇن كىشىلەر مەلۇم بىر مەسىلە ياكى مەلۇم بىر كەسىپ جەھەتتە ھېچ قانداق بىلىمگە ئىگە بولمىسىمۇ، ئۇ مەسىلە ياكى كەسىپ ئۈستىدىن بىر مۇتەخەسسىسكە ئوخشاش ھۆكۈم چىقىرىشقا ئىنتايىن ئامراق. مەسىلەن، مەن ئامېرىكىدا ساز چېلىشتىن ۋە ناخشا ـ مۇزىكىدىن ھېچ قانداق خەۋىرى يوق بەزى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇيغۇر گىتارچىسى شىرئەلىنى «دۇنيا بويىچە گىتار چېلىشتا ئۇنىڭغا يېتىدىغان كىشى يوق» دەپ باھالاپ قىلغان سۆزلىرىنى داۋاملىق ئاڭلاپ تۇرىمەن. بۇ خىلدىكى ئەھۋال ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىنتايىن ئېغىر. تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىكى مەدەنىيەتلىك مىللەتلەر يۇقىرىقىدەك ئەھۋالدا ھەرگىز ئۇ گىتارچىغا ئۆزى باھا بەرمەيدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا «مەن شىرئەلىنىڭ گىتار مۇزىكىسىنى بەك ياخشى كۆرۈمەن»، ياكى «مەن شىرئەلىنىڭ گىتار مۇزىكىسىنى مۇزىكىلار ئىچىدە ئەڭ ياخشى كۆرۈمەن»، دەيدۇ. شىرئەلىنىڭ گىتار چېلىش ھۈنىرىنىڭ دۇنيادا قانداق ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن، دۇنيادىكى گىتار ۋە باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش مۇزىكا كەسپىي ساھەسىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان بىر قانچە مۇتەخەسسىسلەرنى يىغىپ، شۇلارغا باھالىتىش كېرەك.

3. غەربلىكلەرنىڭ مۇنداق بىر سۆزى بار: "بەئائۇتي ئىس ئون تھە ئەيەس." بۇ سۆزنىڭ ئۆتتۈر مەنىسى «گۈزەللىك ئادەمنىڭ كۆزىدە» بولۇپ، بىر نەرسىنىڭ گۈزەل ياكى گۈزەل ئەمەسلىكى ئۇنى كۆرۈۋاتقان ئادەمگە باغلىق، دېگەندەك مەنانى بىلدۈرىدۇ. مەلۇم بىر شەيئى توغرىسىدا ئېيتىلغان سۆزلەرنى 2 تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن. ئۇنىڭ بىرسى پاكىت. يەنە بىرسى پىكىر. ئەگەر مەن ئالدىمدا تۇرغان بىر ماشىنىغا قاراپ «ماۋۇ ماشىنا

قىزىل رەڭلىك ئىكەن» دېسەم، مېنىڭ دېگىنىم بىر پاكىت بولىدۇ. ئەگەر مەن «ماۋۇ ماشىنا دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى ماشىنا» دېسەم، ئۇ مېنىڭ پىكرىم بولىدۇ. مەن ئۈچۈن بۇ ماشىنا ئەڭ ياخشى بولىشىمۇ، باشقىلار ئۈچۈنمۇ شۇنداق بولۇشى ناتايىن. بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىزنىڭ ناخشىمىز، مۇزىكىمىز، ئۇسسۇلىمىز، تاماقىمىز، مەدەنىيىتىمىز ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىمىز قاتارلىق نۇرغۇن نەرسىلىرىمىز ئىنتايىن ئېسىل. لېكىن، ئۇلارنى دۇنيا بويىچە ئەڭ ياخشى، دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. ئۇلار بىز ئۈچۈن ئىنتايىن ئېسىل بولغىنى بىلەن، باشقا مىللەتلەر ئۈچۈنمۇ شۇنداق بولۇشى ناتايىن. بىر مىللەتكە خاس نەرسىلەر ئاساسىدا ئۇ مىللەت دۇنيا بويىچە ئەڭ ياخشى مىللەت، دەپ باھا بېرىش ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. سىز تۇنجى قېتىم ئامېرىكىلىقلارنىڭ ماكدانول رېستورانىغا كىرىپ، ئۇنىڭ "ساندۇۋىتچ" دېگەن تامىقى بىلەن مايدا پىشۇرغان ياڭيوسىنى يېسىڭىز، ئۇ ئىنتايىن مىزىلىك تۇيۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن. لېكىن سىز ئۇنى ئۇدا 2 كۈن ئىككى ۋاقلىق تاماق ئۈچۈن يېسىڭىز، ئۇنىڭدىن قاتتىق زېرىكىپ كېتىسىز. لەغمەننى ئۇدا 2 كۈن ئىككى ۋاق يېسىڭىز ئۇنداق زېرىكمەسلىكىڭىز مۇمكىن. ئەگەر سىز بىر ۋىئېتنامىلىقلارنىڭ رېستورانى ئالدىدىن ئۆتسىڭىز، بۇرنىڭىزغا بىر خىل سېسىق پۇراق كىرىدۇ. ئەمما شۇ بىز ئۈچۈن سېسىق پۇراق ۋىئېتنامىلىقلار ئۈچۈن خۇددى بىزنىڭ بۇرنىمىزغا پولو پۇرىغاندەك پۇرىشى مۇمكىن. شۇڭا بىز «ۋىئېتنامىلىقلارنىڭ تامىقى ئىنتايىن سېسىق ئىكەن» دېسەك بولمايدۇ. قىسقىسى، بىر مىللەتكە خاس نەرسىلەر ئۈستىدە توختالغاندا، ئىمكان قەدەر سىزنىڭ ئۇنى ياخشى كۆرگەن ـ كۆرمىگەنلىكىڭىزنى ئېيتىپ، ئۇنىڭغا باھا بېرىشتىن ساقلىنىڭ. ئەگەر سىز ئۇنى باھالىسىڭىز، سىزنىڭ ئېيتقىنىڭىز پەقەت ئۆزىڭىزنىڭ پىكرى بولۇپ، ئۇنىڭ پاكىت بولۇشى ناتايىن.

مەن يۇقىرىدا ئۇيغۇرغا باھا بېرىشتىكى توغرا پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇلغا ئائىت بىر نەچچە مەسىلىلەر ئۈستىدە سۆزلەپ ئۆتتۈم. بىز ئەمدى ئۇيغۇرنىڭ دۇنيادىكى ئورنىنى قانداق چۈشىنىش كېرەكلىكى توغرىسىدا توختىلىشقا تەييار بولدۇق. تۆۋەندە بۇ مەسىلە ئۈستىدە ئۆزۈمنىڭ كۆزەتكەن ۋە ئويلىغانلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتەي:

1) مەن گەپنى ئالدى بىلەن تارىختىكى ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن باشلاي. تارىخي خاتىرىلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە، ئۇيغۇرلار 4000 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. مۇشۇ 4 مىڭ يىللىق تارىخي دەۋر جەريانىدا، ئۇيغۇرلار ئۆزىگە خاس مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، دۇنيا مەدەنىيىتىگىمۇ كۆزگە

كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر دىيارىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي ۋە ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈشلەر ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان ئۆگكۈردىكى بۇدخانا (بۇددا مىڭئۆيلىرى)، بۇددا ئىبادەتخانىسى قالدۇقلىرى، تام رەسىملىرى، قىممەتلىك ئىزاھ رەسىملىرى، كىتاب ۋە ھۆججەتلەر بايقالغان. ياۋروپا، ئامېرىكا ۋە ياپونىيەلىك تەكشۈرگۈچىلەر ئۇيغۇر دىيارىدا تېپىلغان سەنئەت بايلىقلىرىغا ئىنتايىن ھەيران قالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەشۋىقاتى دۇنيادىكى قىزىققۇچى كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان. ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي مەدەنىيەت بۇيۇملىرى بېرلىن، لوندون، پارىج، توكيو، لېنىنگراد ۋە نەۋ دېلھى مۇزېيلىرىدا قويۇلغان بۇيۇملارنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. مۇشۇ مەدەنىيەت بۇيۇملىرى ھەمدە ئۇيغۇر دىيارىدا تېپىلغان قول يازما ۋە باشقا ھۆججەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختا ئىنتايىن يۇقىرى مەدەنىيەت دەرىجىسىگە يەتكەن مىللەت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇرلار تارىختا 3 خىل يېزىق ئىشلىتىپ باققان. 6 ـ ۋە 7 ـ ئەسىرلەردە ئۇلار كۆك تۈرك بىلەن بىرلىكتە ئورقۇن يېزىقىنى ئىشلەتكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن كېيىنلىكتە «ئۇيغۇر يېزىقى» دەپ ئاتالغان بىر يېزىقنى قوبۇل قىلغان. بۇ يېزىقنى ئۇيغۇرلار كېيىنكى 800 يىل جەريانىدا ئىشلىتىپلا قالماستىن، باشقا تۈرك خەلقلىرى، موڭغۇللار، ھەتتا مانجۇلارمۇ ئىشلەتكەن. 10 ـ ئەسىردە ئۇيغۇرلار ئىسلامغا كىرىپ، ئەرەب يېزىقىنى قوبۇل قىلغان. بۇ يېزىقنىڭ ئىشلىتىلىشى 11 ـ ئەسىردە ئومۇملاشقان.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ئەدەبىي ئەسەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بۇددا دىنى بىلەن مانى دىنى تېكىستلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە نەسرىي، شېئىرىي ئەسەرلەر ۋە داستانلارمۇ بار. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىر قىسمى گېرمانچە، ئىنگلىزچە ۋە رۇسچىگە تەرجىمە قىلىنغان. ئۇيغۇرلار ئىسلامغا كىرگەندىن كېيىنمۇ ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدەنىيەت جەھەتتىكى يۇقىرى ئورنىنى ساقلاپ كەلگەن. دۇنياغا داڭلىق ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋۇجۇتقا كېلىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى گۈللەنگەن. ئاشۇ دەۋردىن باشلاپ ياشاپ كەلگەن يۈزلىگەن مۇھىم ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە يۈسۈپ ھاس ھاجىپ (1069 ـ 70) نىڭ «قۇتاتغۇ بىلىك»ئى، مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «دىۋانى لۇغەت تۈرك»ئى ۋە ئەھمەت يۈكنەكىنىڭ «ئەتەبەتۇل ھەقايىق»لىرى (ياكى "ھەقىقەتلەر بوسۇغىسى") بار.

ئۇيغۇرلارنىڭ تېبابەتچىلىك ۋە داۋالاشتا ئىنتايىن كەڭ بىلىمى بولغان.

سۇك سۇلالىسى (906 ـ 960) خاتىرىلىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، نانتو ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر دوختۇر شۇ چاغدىكى جۇڭگو دىيارىغا سەپەر قىلىپ، خەنزۇلار ئۇقمايدىغان نۇرغۇن دورىلارنى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ بارغان. لى شىجېن (1518 ـ 1593) تۈزگەن دۇنياغا داڭلىق جۇڭگو تېبابەتنىڭ قىسقىچە بايانى ئىچىگە ئۇيغۇرلار دورا قىلىپ ئىشلەتكەن 103 تۈرلۈك ئۆسۈملۈك كىرگۈزۈلگەن. غەربلىك زىيالىلارنىڭ ئېيتىشىچە «يىڭنە سانجىپ داۋالاش»نى ئۇيغۇرلار ئىجاد قىلغان ئىكەن. يېقىنقى يىللاردا ئۇيغۇر دىيارىدا مەخسۇس ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى دورىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىنستىتۇتلاردىن بىر قانچىسى قۇرۇلدى.

ئۇيغۇرلار بىناكارلىق، سەنئەت، مۇزىكا ۋە خەت بېسىش قاتارلىق ساھەلەردىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك تەرەققىياتقا ئېرىشكەن. غەربلىك تەتقىقاتچىلارنىڭ ئىلمىي ماقالىلىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر دىيارىدىن تېپىلغان ھۆججەتلەرنىڭ ئىسپاتلىشىچە، ياۋروپالىق دېھقانلارنىڭ ئىچىدە ئۇنداق قىلالايدىغانلار ئانچە يوق بىر مەزگىلدە ئۇيغۇر دېھقانلىرى قانۇنىي تەرمىلوگىيە ئىشلىتىپ كېلىشىم يازالىغان. ئېلان قىلىنغان دوكلاتلارغا ئاساسلانغاندا، گۇتېنبېرگ خەت بېسىشنى كەشىپ قىلىشتىن نەچچە ئەسىر ئىلگىرى ئۇيغۇرلار كىتاب بېسىپ چىقىرىشنى بىلىپ بولغان. ئوتتۇرا ئەسىردە، خەنزۇلارنىڭ شېئىرىيەت، ئەدەبىيات، تىياتىرخانا، مۇزىكا ۋە رەسىم سىزىش ئىشلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ تەسىرىنى زور دەرىجىدە قوبۇل قىلغان. 981 ـ يىلى بىلەن 984 ـ يىلىنىڭ ئارىلىقىدا قاراخوجا ئۇيغۇر پادىشاھلىقىغا ئامباسادور بولۇپ ئىشلىگەن ۋاڭ يەندې ئۆز تەرجىمىھالىدا مۇنداق دەپ يازغان: «مەن ئۇيغۇر پادىشاھلىقىدا كۆرگەن بۇ كەڭ كۆلەملىك مەدەنىيەتكە ئىنتايىن ھەيران قالدىم. بۇ پادىشاھلىقنىڭ ھەممە يەرلىرىدە ياسالغان بۇددخانا، بۇددا ئىبادەتخانىسى، تام رەسىمى، ھەيكەل، مۇنار، گۈلىستان، ئۆي ۋە ئوردىلارنىڭ گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇرلار قولدا ئالتۇن ـ كۈمۈش بۇيۇملىرى ۋە ۋازا ۋە ساپال قاچىلار ياساشقا ئىنتايىن ماھىر ئىكەن. بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە تەڭرى بۇ خىل تالانتنى مۇشۇ خەلققىلا بەرگەن ئىكەن.»

ئىسلامدىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار شامانىزم، بۇددىزم ۋە مانىزم دىنلىرىغا ئىشەنگەن. بۇددىزم ئۇيغۇر دىيارىغا بىزنىڭ دەۋرىمىزنىڭ بېشىدا كىرگەن بولۇپ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۇيغۇر دىيارىدىكى تۈركىي خەلقلىرى ئارىسىدا ناھايىتى تېز لا كېڭەيگەن. مىڭئۆي دەپ ئاتالغان دۇنياغا مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ قالدۇغىنى كۇچا، تۇرپان ۋە گانجىلىق ئۇيغۇرلار

ياشىغان دۇنخۇئاڭلاردا هازىرمۇ كۆرگىلى بولىدۇ. كۇچا شەھرىدە كەمبەغەللەرگە ياردەم قىلىش ئۈچۈن ياسالغان 50 تىن ئارتۇق بۇتخانا، كۈتۈپخانا ۋە خەيرى ـ ساھاۋات ئورۇنلىرى بولغان. خوتەن شەھرىدە چوڭ كۆلەملىك بۇددا ئىبادەتخانىسىدىن 14 بار بولغان. ئۇيغۇرلار 934 ـ يىلى قاراخانىلار هۆكۈمدارى ساتۇق بۇغرا خان دەۋرىدە ئىسلامنى قوبۇل قىلغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ئىسلام ئۇيغۇرلارنىڭ بىردىنبىر دىنى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇرنىڭ قۇدرىتى ۋە مەدەنىيىتى ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردە تەرەققىي قىلىپ، ئوتتۇرا ئاسىيادا مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت هۆكۈمرانلىق ئورنىنى تۇتۇپ كەلگەن.

ئەمما، 1870 ـ يىللىرىدىكى مانجۇلارنىڭ تاجاۋۇزىدىن كېيىن ئۇيغۇرلار قاتتىق چېكىنىشكە باشلىدى. شۇ سەۋەبتىن، ئۇيغۇرلار 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى دۇنيا سانائەت ئىنقىلابىغا هېچ قانداق تۆھپە قوشالمىدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ئىقتىساتتا تېز تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ قاتارىغا كىرەلمىدى. 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىكى خەۋەرلىشىش دەۋرى، ئۇچۇر دەۋرى ۋە كومپيۇتېر دەۋرلىرىنى ئۆزى ئۈچۈن ئوبدان خىزمەت قىلدۇرالمىدى. بۇ جەرياندا ئۇيغۇرلاردىن دۇنيانى جەلپ قىلغۇدەك بىرەر نەرسە چىقمىغاچقا، دۇنيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەر، بولۇپمۇ ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرىدىكى ئۇيغۇر بىلەن قان ـ قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى يوق مىللەتلەر ئۇيغۇرنى ئاساسەن ئاڭلاپ باقمىغان، بىر خىل هالەت هازىرمۇ داۋام قىلماقتا. ئەگەر ئۇيغۇرلار يېقىنقى زامانىدىكى پەننىي، تېخنىكىلىق، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تەرەققىياتلارغا يېقىندىن ئەگىشىپ ماڭالىغان بولسا، ئۇيغۇر دىيارىدىكى يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى تەبىئىي بايلىقلىرى بىلەن، هازىر هېچ بولمىغاندا قاتار ۋە كۇۋەيت قاتارلىق دۆلەتنىڭ خەلقلىرى بىلەن ئوخشاش تۇرمۇش سەۋىيىسىدە ياشىيالىغان بولاتتى. مەن بىلىمەن، بۇ تەسۋىرلەر هەر بىر غورۇرلۇق ۋە ۋىجدانلىق ئۇيغۇرغا ياخشى ئاڭلانمايدۇ. لېكىن، بۇ ئەمەلىيەت. بىز تارىختا دۇنيادىكى، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تەسىرى ناهايىتى چوڭ مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ باققان. لېكىن، بىز هازىر ئۇنداق ئەمەس. ئۇيغۇرلار بۇرۇن قولغا كەلتۈرگەن دۇنياۋىي ئۇتۇق ۋە شان ـ شۆھرەتلەر ئۇلارنى هازىرقى دۇنيادىكى ئورنى ئۈستۈن مىللەت قىلىپ كۆرسىتەلمەيدۇ. ئۇيغۇرلار كەلگۈسىدە قانداق بولىدۇ، بۇنى بىز ئۇيغۇرلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن تۇتىدىغان يولىمىز بەلگۈلەيدۇ.

2) ئامېرىكىدىكى ئاق تەنلىكلەر تارىختا ئامېرىكىدىكى يەرلىك مىللەت بولغان ئىندىيانلىكلەر ئۈستىدىن كەڭ كۆلەملىك قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەن. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە گېرمانلىقلار يەھۇدىيلار ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ باقتى. ياپونلۇقلار بولسا ئاسىيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەر ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ باقتى. بۇنىڭغا ئوخشاش، بىر مىللەت باشقا بىر مىللەت ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ باققان مىساللار يەنە ئىنتايىن كۆپ. لېكىن، ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ پۈتۈن تارىخىدا ناھايىتى كەڭ قورساقلىق ۋە مەردلىك بىلەن باشقا مىللەت، باشقا مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ ـ ئادەت، ۋە باشقا دىنلارغا يول قويۇپ، ئۆزىنىڭ قوشنىلىرى بىلەن ئىناق ئۆتكەن. پۇرسەت تاپقاندا باشقا مىللەتلەرگە ياردەمدە بولغان. ئۆزىگە تەۋە نەرسىلەرگە ۋە ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ، باياشات ياشىغان. ھەرگىز باشقىلار ئۈستىدىن زوراۋانلىق ۋە قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ باقمىغان. شۇڭا، ئۇيغۇرلار ھېچ قانداق بىر تارىخىي جىنايىتى يوق پاك مىللەت. بۇ جەھەتتە ئۇيغۇرلار دۇنيا ئالدىدا قەددىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئۆز ـ ئۆزىدىن پەخىرلەنگەن ھالدا ياشاشقا تولۇق ھوقۇقلۇق.

3) 1870 ـ يىللىرىدىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي قاتارلىق ھەممە جەھەتلەردە ئۆز تارىخىدىكى ئەڭ تۆۋەن نۇقتىلارنى بېسىپ ئۆتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ سانائىتى ئانچە تەرەققىي قىلمىغان بىلەن، ئۇلارنىڭ نوپۇسىغا نىسبەتەن تېرىلغۇ يەرلىرى ۋە يايلاقلىرى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىققا تايىنىپ، ئىنتايىن باياشات تۇرمۇش كەچۈرگەن. ھەچنېمىدىن ئەندىشە قىلمىغان. باشقا مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشىشكە مەجبۇرى بولمىغان. شۇ سەۋەبتىن، ئۇيغۇرلاردا بىر ئاللاھىدە خىلدىكى ئاقكۆڭۈل، يۇۋاش، مەرت، باشقىلارغا كۆيۈنىدىغان، باشقىلارنى ئۆزىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان پسىخىكا تەرەققىي قىلىپ يېتىشكەن. بۇ خىل پسىخىكا ئەينى زامانغا پۈتۈنلەي ماس كەلگەن بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرىقىدەك مىجەزلەرگە ئىگە بولۇشى ئۇ چاغدا بىر خىل ئارتۇقچىلىق ئىدى. ھازىر جاھان پۈتۈنلەي ئۆزگەردى. بۇرۇن بىر ئادەم 10 دانە نان يېگەن بولسا، ھازىر 10 ئادەم بىر دانە ناننى تالىشىپ يەيدىغان بولدى. شۇڭا، ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن كېيىن قۇلدەك ياشاشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، يۇۋاشلىق بىلەن ھورۇنلۇقنى تاشلىشى كېرەك. كىچىكىدىن تارتىپ باشقا مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان ئىقتىدارنى يېتىلدۈرۈشى كېرەك. ئۇيغۇرلار دۇنيادىكى ھەر قانداق ئىلغار مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرەلەيدىغان ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە. شۇنداقلا

دۇنيادىكى ھەر قانداق ئىلغار نەرسىلەرنى، بولۇپمۇ ئىلغار مەدەنىيەتنى تېز قوبۇل قىلالايدىغان مەدەنىي ۋە ئاك ـ سەۋىيە ئاساسىغا ئىگە. بۇ نۇقتا تارىختىمۇ ئىسپاتلانغان. ھازىرمۇ ئىسپاتلىنىۋاتىدۇ. مەن بىر قېتىم كالىفورنىيەنىڭ مەلۇم بىر شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن، ئامېرىكىلىق يەرلىك مىللەت بولغان ئىندىيانلەرنىڭ ھازىرقى زامان نەتىجىلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان بىر كۆرگەزمىگە باردىم. بۇ كۆرگەزمىدە ئىندىيانلەردىن يېتىشىپ چىققان مەشھۇر شەخسلەرنى تونۇشتۇرغان جايدا ئاران 3 كىشى بار ئىكەن. بۇلار پۈتۈن ئامېرىكا بويىچە تاللانغانلارمۇ، ياكى شۇ بىر جايدىن چىققانلارمۇ، ئۇ مېنىڭ ئېسىمدە قالماپتۇ. ئۇنىڭ بىرسى كېسەل داۋالايدىغان دوختۇر، بىرسى ئالىي مەكتەپ پروفېسسورى، يەنە بىرسى بولسا ئۆزى شىركەت قۇرۇپ، ئىگىلىك ياراتقان كىشى ئىكەن. ئامېرىكىدەك ھەممە ئادەم ئۈچۈن ئۆز ئىقتىدارىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چەكلىمىسىگىچە تەرەققىي قىلىش پۇرسىتى بار بىر دۆلەتتە، بىر مىللەتتىن كۆزگە كۆرۈنەرلىك كىشىدىن ئاران 3 ئادەم چىقىشى كىشىنى چۆچۈتىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇيغۇرلار 1980 ـ يىللىرىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشتى. مۇشۇ قىسقىغىنا 20 يىلغا يەتمەيدىغان ۋاقىت ئىچىدە، چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن بۇ بىر تۈركۈم ئۇيغۇرلار ئىچىدىن ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا ساھەسىدە دۇنيادىكى ئەڭ نوپۇزلۇق كىشىلەر بىلەن بىرگە دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان كىشىلەردىن نۇرغۇنلىرى يېتىشىپ چىقتى. مېنىڭ پەرىزىمچە مۇشۇ 20 يىل ئىچىدە ئۇيغۇرلاردىن دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنلەرنىڭ سانى 50 تىن ئاشقان بولۇشى مۇمكىن. مانا بۇ ئۇيغۇرلاردا دۇنيادىكى ئىلغار مىللەتلەر قاتارىغا ئۆتۈشتىكى يوشۇرۇن كۈچنىڭ قانچىلىك كۆپلۈكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

مېنىڭ بىلىشىمچە، ئۇيغۇرلار ئىچىدە مىللەتنى تەتقىق قىلىدىغان زىيالىلاردىن بىرەرسى يوق. دۇنيادا مىللەتنى ئەڭ كۆپ تەتقىق قىلىدىغانلار ياپونلۇقلار. ئۇلاردىن قالسا گېرمانلىقلار. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ خىل ھالىتى بىزنىڭ يەنە بىر ئاجىزلىقىمىز بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىر مىللەت پەقەت سېلىشتۇرۇش ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ قانداقلىقىنى ۋە باشقىلارنىڭ قانداقلىقىنى چۈشىنەلەيدۇ. سېلىشتۇرماي تۇرۇپ ئۆزىنى دۇنيا بويىچە بىرىنچى دەۋېلىش بىر ئۇچىغا چىققان نادانلىقتۇر. مەن بۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى بىر قىسمىدا بىر ئادەم ئۈچۈن ئۆزىگە بىر باياننامە تاللىۋېلىشنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى ئېيتىپ ئۆتتۈم. بۇ بىر مىللەت ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن مۇھىم. بۇنداق باياننامىنى

«مىللەت تەربىيىسى» دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، مېنىڭ چۈشىنىشىمچە ياپونلۇقلار ئۆز پەرزەنتلىرى ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان مىللەت ياكى دۆلەت تەربىيىسى مۇنداق بىر قانچە نۇقتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ (تولۇق بولمىغان جايلىرىنى ياپونىيەدە ئوقۇغان ۋە ئوقۇۋاتقان باشقا ھەمشەھەرلەرنىڭ تولۇقلاپ كېتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن):

1. ياپونىيە ھېچ قانداق تەبىئىي بايلىقى يوق بىر ئارال دۆلەت. شۇڭا ياپونلۇقلار باشقىلارغا بوزەك بولماسلىق ئۈچۈن چوقۇم دەرىجىدىن تاشقىرى قاتتىق ئىشلەپ، باشقىلارنىڭكىدىن ياخشىراق نەرسە ئىشلەپ چىقىرىشى كېرەك. ياپوندا بىر مەزگىل تۇرۇپ باققان كىشىلەر بۇ ئۇقۇمنىڭ ئۇلارغا نەقەدەر سىڭىپ كەتكەنلىكىنى ئاسانلا ھېس قىلالايدۇ. مەن ياپوندا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا، بۇرۇن بىزنىڭ تەجرىبىخانىدا ئىشلەپ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىقىپ كېتىپ، شىركەتتە بىر قانچە يىل ئىشلەپ باققانلارنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن دەسلەپكى 5 يىل ئىچىدە، شىركەتتە ھەپتىسىگە 7 كۈن، ھەر كۈنى كەم دېگەندە 12 سائەت ئىشلەيدىكەن. ئەگەر سىز ياپونىيەگە بارسىڭىز، كەچ سائەت 10 لاردا ئۇلارنىڭ بىنالىرىغا قاراپ بېقىڭ. شىركەت بىنالىرىنىڭ چىرىغى ئاساسەن يورۇق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭدا تېخىچە كىشىلەرنىڭ ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرىسىز.

2. ئىشەنچلىك ئادەم بولۇش، كرېدىتى بار ئادەم بولۇش مۇتلەق كۆپ سانلىق ياپونلۇقلارنىڭ كىشىلىك خاراكتېرى بولۇپ، بۇنى ھەر بىر بالىغا كىچىكىدىن تارتىپ سىڭدۈرگەن بولىدۇ. ئەگەر بىر ياپونلۇق بىرىگە ۋەدە بېرىپ، ئۆزىنىڭ شەخسىي ياكى سىرتقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۆز ۋەدىسىدە تۇرالمىغان بولسا، كېيىنكى قېتىم ۋەدە بەرگەن ئادەمنى ئۇچراتقاندا، ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆز قارنىنى پىچاق بىلەن يېرىپ ئۆلۈپ بېرىشى مۇمكىن. ياپونلۇقلاردىكى ئىشەنچلىك بولۇش، كرېدىتى بار بولۇش كۆز قارىشى مانا مۇشۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتكەن. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ھەمكارلىشىپ ئىشلەپ، بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش قابىلىيىتى ئىنتايىن يۇقىرى.

3. باشقىلارغا توسالغۇ بولماسلىق. ئەگەر سىز ياپونىيەنىڭ كوچىسىدا كېتىپ بېرىپ، دىققەتسىزلىكتىن بىر كىشىنى سوقۇۋەتسىڭىز، سىز ئەپۇ سوراشتىن بۇرۇن ئۇ كىشى سىزدىن ئەپۇ سورايدۇ. بۇ ئەھۋالدا ئۇ كىشىنىڭ ئويلىغىنى «ئەگەر مەن دەل مۇشۇ پەيتتە مۇشۇ ئورۇندا بولمىغان بولسام، ئۇ كىشى مېنى سوقۇۋەتمەيتتى»، دېگەندىن ئىبارەت. ياپونىيەدە پويىزغا چۈشىسىڭىز ئادەم بىلەن لىق تولغان پويىز ۋاگونىدا ھېچكىم ھېچ قانداق

ئاۋاز چىقارماي، تېلېفوندىمۇ سۆزلەشمەي، جىمجىت ئولتۇرغانلىقىنى كۆرىسىز. مانا بۇ ئەتراپىدىكىلەرگە دەخلى يەتكۈزۈپ قويماسلىق ئۈچۈن شۇنداق. بۇ ئىشنىڭ بىز بۇ يەردە توختىلىۋاتقان مەسىلە بىلەن ئانچە مۇناسىۋىتى يوق. شۇنداقتىمۇ ئۇنى بۇ يەردە تىلغا ئېلىشىمدىكى سەۋەب، ياپون خەلقىدىكى مىللەت ئېڭىنىڭ نەقەدەر يۇقىرى پەللىگە يەتكەنلىكىنى تەسۋىرلەشتىن ئىبارەت.

ياپونىيەدە مىللەت ئېڭى توغرىسىدا ھېچ قانداق تەشۋىقات ياكى كەڭ كۆلەملىك پائالىيەت يوق. ھېچ بولمىغاندا مەن ياپونىيەدە تۇرغان 2 يېرىم يىل جەريانىدا مەن ئۇنداق ئىشنى كۆرۈپ باقمىدىم. لېكىن، ياش ـ ئۆسمۈرلەردە يۇقىرىقىدەك ئاڭنى كىچىكىدىن باشلاپ يېتىلدۈرۈش، ھەر بىر ياپون خەلقىنىڭ ئاڭلىق ئىشىغا ئايلانغان. ئاتا ـ ئانا، مەكتەپ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئورتاق تەربىيىسى ئارقىلىق، يۇقىرىقى ئاڭلار ھەر بىر ياپونلۇقتا پۇختا يېتىلگەن.

ھازىر ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىرەر ئورتاقلاشقان «مىللەت ئېڭى دېگەن نەرسە يوق. بۇ جەھەتتە بالىلار ئۈچۈن پۈتۈن مىللەت مىقياسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ھېچ قانداق تەربىيە يوق. ئۇيغۇرلار ئىچىدە، بولۇپمۇ ئوقۇغان ۋە شەھەردىكى ئۇيغۇرلار ئىچىدە ئىشەنچلىك كىشىلەر، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان كىشىلەر، سەمىمىي كىشىلەر ئىنتايىن ئاز. ئادەمنى ئېچىندۇرىدىغىنى شۇكى، ئۇيغۇرچىدە تاكى ھازىرغىچە ئىنگلىزچىدىكى «كرەدىت» دېگەن سېزگە توغرا كېلىدىغان بىر سۆزلۈك يوق. شۇڭا كىشىلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئېڭى ھەققىدە سۆز ئېچىشمۇ قىيىن. شۇنى كەسكىن ئېيتىش مۇمكىنكى، ئۇيغۇر ئىشلىرىنىڭ راۋاج تاپماسلىقىدا، بىر قانچە ئادەم بىرلىشىپ، بىرەر چوڭ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالماسلىقىدا، ئادەملەردە «كرەدىت» يوقلۇقى، ئادەملەرنىڭ ئىشەنچلىك ئەمەسلىكى ئىنتايىن چوڭ رول ئويناۋاتىدۇ. ئۇيغۇرلاردا كرېدىتى بار يۇقىرى سۈپەتلىك ئادەملەرنىڭ كەمچىللىكى ئۇيغۇرنى دۇنياغا ساپاسى تۆۋەن بىر مىللەت قىلىپ نامايەن قىلىۋاتىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن، بىر قانچە ئادەم بىرلىشىپ بىر شىركەت قۇرسا ياكى ئىگىلىك باشلىسا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن چوقۇم خىيانەت قىلىدىغان ئادەم چىقىۋاتىدۇ. بىر گۇرۇپپا ئادەم بىرلىشىپ بىرەر چوڭ ئىشنى باشلىسا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن چوقۇم ئورتاق قوبۇل قىلىنغان ۋەدىگە ئاسىيلىق قىلىدىغان ئادەم چىقىپ كېلىۋاتىدۇ. بىر قانچە ئادەم بىرلىشىپ بىر ئىش ئېلىپ بارغاندا، چوقۇم شەخسىي مەنپەئەت ياكى كىچىككىنە مەنپەئەت ئۈچۈن ئومۇمنىڭ مەنپەئەتى ياكى چوڭ مەنپەئەتنى قۇربان قىلىدىغانلار چىقىۋاتىدۇ. ئاق

كۆڭۈل، سەمىمىي ئادەملەردىن ئۇيغۇرلارغا ياردەم قىلىمەن دەپ، بەزىلەرنىڭ ئىشەنچلىك ئەمەسلىكىنىدىن، ئۆزى خالىغانچە ئۆزگىرىۋېلىشىدىن بۇرنىغا يەپ، قاتتىق ھەسرەتتە قالغان، زىيانغا ئۇچرىغان ۋە قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەنلەر ئىنتايىن كۆپ. بۇ ئەھۋال ئۇيغۇر دىيارىدىمۇ، چەت ئەلدىمۇ شۇنداق. ئەمدى بۇ خىل ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش كېرەك. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائى پەن بىلەن شۇغۇللىنىدىغان زىيالىلىرى ئىزدىنىپ، پۈتۈن مىللەت مىقياسىدا ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىدە يېتىلدۈرۈشكە تېگىشلىك مىللەت ئېڭى، مىللەت روھى ۋە مىللەت ئەخلاقى توغرىسىدا تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئەگەر ئۇنداق قىلمىساق، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشلىرىنى ياخشىلىنىشقا قاراپ بۇرىيالمايمىز.

5. سوئال: مۇستەقىل ئىگىلىك تىكلەشكە بولغان قاراشلىرىڭىز قانداق؟ قانداق قىلغاندا ھەم تېز ھەم مۇستەھكەم ئىگىلىك تىكلىگىلى بولىدۇ؟

بۇ مەزمۇن ئىقتىساد ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش ساھەسىگە ئائىت مەزمۇن ئىكەن. بۇ سوئالنى كۆرگەندىن كېيىن، مەن بۇ سوئالغا بىر ئاز ئىزدىنىپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىي چۈشەنچىلىرىنى ئىشلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىشىم كېرەكمۇ ـ يوق، دەپمۇ ئويلاندىم. ئەگەر ئۇنداق قىلسام، بەرگەن جاۋابىم كەسپىي كىتابتىكى مەزمۇنلاردىن ئانچە پەرقى يوق بولۇپ قالىدىكەن. شۇنداق بولغاچقا، مەن بۇ يەردە ئۆزۈمنىڭ ئامېرىكىدا كۆزەتكەنلىرىم ئاساسىدا، بىر يېڭى شىركەت قۇرۇش، ياكى بىر يېڭى ئىگىلىك يارىتىشتا قانداق يوللارنىڭ بارلىقى ئۈستىدە سۆزلەپ بېرىشنى قارار قىلدىم.

ئامېرىكىدىكى خۇسۇسىي شىركەتلەرنى ئۇنىڭ ھۆكۈمەتكە قانداق خاراكتېردە تىزىمغا ئالدۇرۇلغانلىقى، ئۇنىڭ يېڭى قۇرۇلغان ۋاقتىدىكى ئىقتىسادىي مەبلەغ مەنبەسى، ئۇنىڭ باشقۇرۇلۇش خاراكتېرى، ئۇنىڭ ئىگىدارچىلىقى قاتارلىقلار ئاساسىدا نۇرغۇن ئوخشىمىغان تۈرگە ئايرىش مۇمكىن. مەن بۇ يەردە ئۇلارنى تەپسىلى تەسۋىرلىمەيمەن. ئۇنىڭ ئورنىغا، تۆۋەندىكىدەك سوئاللارغا جاۋاب يازىمەن:

ئەگەر ئۆزەم بىر شىركەت قۇرماقچى بولسام، ماڭا قانداق يوللار بار؟

گەرچە مېنىڭ يازىدىغىنىم ئامېرىكىنىڭ ئىشى بولسىمۇ، بۇلارنىڭ ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئۆزى شىركەت قۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان ئۇيغۇر ياشلىرىغا ئازراق ياردىمى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

تۆۋەندە مەن ئامېرىكىلىقلار بىر يېڭى خۇسۇسىي شىركەت قۇرۇشتا، ئۇلار ئۈچۈن مەۋجۇت بولغان شىركەت تۈرلىرى ۋە يوللار ئۈستىدە ئايرىم ـ ئايرىم توختىلىمەن:

1. يۇقىرى تېخنىكىلىق شىركەت. مەن بۇ خىل شىركەتلەر توغرىسىدا مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدا خېلى تەپسىلى توختالدىم. شۇڭا ئۇلارنى بۇ يەردە تەكرارلىمايمەن. قىسقىچە خۇلاسىلىگەندە، ئەگەر سىزنىڭ يۇقىرى تېخنىكىلىق بىر نەرسە توغرىسىدا ئۆزىڭىزنىڭ ھېچ كىمگە ئوخشىمايدىغان ياكى باشقىلارنىڭكىنى بېسىپ چۈشىدىغان بىرەر ئىدىيە، پاتېنت ياكى تېخنىكىڭىز بولسا، سىز ئۆز يېنىڭىزغا ئىقتىدارلىق تېخنىكىلىق، كەسپىي ۋە باشقۇرۇش خادىملىرىدىن بىر قانچىنى توپلاپ، شۇ نەرسىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان شىركەتتىن بىرنى قۇرىسىز. دەسلەپكى مەبلەغنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىڭىز چىقارسىڭىزمۇ بولىدۇ. بىر قىسمىنى ئۆزىڭىز چىقىرىپ، بىر قىسمىنى باشقا شەخسلەردىن، مەبلەغ سېلىش كاپىتالىستلىرىدىن، مەبلەغ سېلىش بانكىلىرىدىن ياكى ھۆكۈمەت قەرز پۇلىدىن ھەل قىلسىڭىزمۇ بولىدۇ. ياكى ھەممىنى سىرتتىن ھەل قىلسىڭىزمۇ بولىدۇ.

2. ئامېرىكىدا كەڭ ـ كۆلەمدە مەۋجۇت بولغان ۋە پۈتۈن مەملىكەتكە كەڭ ـ كۆلەمدە تارقالغان بىر خىل ئىگىلىك بار بولۇپ، ئۇنى ئىنگلىزچە "Small Business" ۋە "Family Owned Business" دەپ ئاتايدۇ. بۇلارنىڭ مەنىسى "كىچىك ئىگىلىك" ۋە "ئائىلە ئىگىدارچىلىقىدىكى ئىگىلىك" دېگەنلەردىن ئىبارەت. بۇلار كىچىك تىپتىكى مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىدىغان شىركەتلەر بىلەن ماددىي مەھسۇلاتى يوق، پەقەت خېرىدارلارنى مۇلازىمەت ئىشلىرى بىلەن تەمىنلەيدىغان شىركەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۆۋەندىكىلەر مۇشۇ تۈردىكى ئىگىلىككە كىرىدۇ:

1) ئېلان چىقىرىشى مۇلازىمىتى (Advertising Services)

2) ھاۋا تەڭشىگۈچ ۋە ئۆي ئىسسىتىش بۇيۇملىرى (Air Conditioning and Heating)

3) ئائىلە ئېلېكترونلۇق ئۈسكۈنىلىرىنى رېمونت قىلىش (Appliance Repair Service)

4) رېكورد ـ ھۆججەتلەرنى باشقۇرۇپ ۋە ساقلاپ بېرىش مۇلازىمىتى (Bookkeeping Serivice)

5) بىنا ۋە ئۆي رېمونت قىلىش (Building and Home Repairs)

6) گىلەم مۇلازىمىتى ۋە گىلەم تازىلاش (Carpet Service and Cleaning)
7) بالا بېقىپ بېرىش (Childcare)
8) كومپيۇتېر مۇلازىمىتى (Computer Service)
9) سېمونت ئىشلىرى (Concrete). مەسىلەن ئۆينىڭ ئالدىغا سېمونت ياتقۇزۇش قاتارلىقلار.
10) كېلىشىم بىلەن ئۆي قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى قىلىش (Contractors and Builders). مەسىلەن، بۇرۇنقى ئۆيگە يەنە بىر ئېغىزلىق ئۆي قوشۇش؛ ئاشخانىنى قايتىدىن ياساپ چىقىش؛ مۇنچىنى قايتىدىن ياساپ چىقىش قاتارلىقلار.
11) كىيىم تىكىش ۋە ئۆزگەرتىش (Dressmaking and Alterations)
12) توك يوللىرى (Electrical)
13) هويلا تاملىرى (Fencing)
14) باغۋەنچىلىك (Gardening Service). مەسىلەن، مۇددەتلىك هالدا ئۆينىڭ ئالدىدىكى ۋە ئارقا هويلىدىكى ئوتنى ئورۇش.
15) ئىشچان ئادەم مۇلازىمىتى (Handyman Service). قولىدىن هەر خىل ئىشلار كېلىدىغان ئادەمنى ئىنگلىزچىدە "Handyman" دەپ ئاتايدۇ. ئاشۇنداق ئادەملەر ئۆز ئالدىغا بىر شىركەت قۇرۇپ، باشقىلارنىڭ ئۆيىدىكى ياكى شىركىتىدىكى هەر خىل ئىشلارنى قىلىپ بېرىپ، سائەتىگە ياكى قىلغان ئىشىغا قاراپ پۇل ئالىدۇ.
16) يۆتكەش شىركىتى (Hauling). كونا ئۆيلەرنى بۇزۇپ، ئۇنىڭدىن چىققان نەرسىلەرنى يۆتكەش؛ ئۆي ۋە هويلىنى تازىلاپ، ئۇنىڭدىن چىققان ئەخلەتلەرنى يۆتكەش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
17) ئۆينى ياخشىلاش (Home Improvement). بۇنداق شىركەت ئاشخانا بىلەن مۇنچىدىن باشقا يەنە ئۆينىڭ تورۇسى، سۇ تۇرۇبىلىرى ۋە دەرىزىلەرنى ئالماشتۇرۇش قاتارلىقلارنىمۇ قىلىدۇ.
18) هويلا قۇرۇلۇشى (Landscaping)
19) كۆچۈش ۋە ساقلاش (Moving and Storage). ئۆي كۆچۈرۈش، ئۆيگە پاتمىغان نەرسىلەرنى ساقلاپ بېرىش قاتارلىقلارنى قىلىدۇ.
20) سىرلاش (Painting). ئۆي ۋە باشقا بىنالارنىڭ ئىچى ـ تېشىنى سىرلاش، هويلا تاملىرىنى سىرلاش قاتارلىقلارنى قىلىدۇ.
21) سۇ تۇرۇبىلىرى (Plumbing)
22) كۆلچەك ۋە ئىسسىق تەگلە ياساش ۋە رېمونت قىلىش (Pool and

Spa)

23) ئۆگزىنى يېڭىدىن يېپىش (Roofing)

24) دەرەخ مۇلازىمەتلىرى (Tree Service)

25) ياغاچنى بىر تەرەپ قىلىش (Wood Processing). مەسىلەن، ياغاچ سۇپا ياساش.

26) ماشىنا گاراج ئىشىكى (Garage Door)

يۇقىرىقىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئامېرىكىدىكى شەخسىي ئۆيلەرنىڭ ئىشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا تۆۋەندىكىدەك شىركەتلەرمۇ بار:

27) رېستوران

28) ماشىنا رېمونتخانا

29) ساتىراشخانا

30) گۈلخانا

31) كىچىك كۆلەملىك سودا دۇكىنى

32) كىچىك تىپلىق يۈك توشۇش شىركىتى

33) تاكسى شىركىتى

34) كوپىيخانا (ماتېرىيال نۇسخىلاش)

35) پوچتا مۇلازىمىتى شىركىتى

يۇقىرىقىلار ھەرگىز بىر مۇكەممەل تىزىم ئەمەس؛ بۇ يەردە تىلغا ئېلىنماي قالغانلىرىمۇ خېلى كۆپ بولۇشى مۇمكىن. بۇ خىل ئىگىلىك ئۇيغۇر دىيارىدىمۇ ئاز ئەمەس. بۇنداق ئىگىلىكنى باشلاش ئۈچۈن ئالىي مەكتەپ ئۇنۋانى كەتمەيدۇ. نۇرغۇن پۇلمۇ كەتمەيدۇ. جەمئىيەت ئېھتىياجى بار بىر ئورۇننى ۋە جەمئىيەت ئېھتىياجى بولغان بىر كەسىپ ياكى بىر مەھسۇلاتنى تاللاپ، ئۇنى باشلىسا، ئۇنى يامان ئەمەس ئېلىپ ماڭغىلى بولىدۇ. ئامېرىكىدا بۇ خىل سىنىپتىكى كىشىلەر كەمبەغەللەردىن يۇقىرى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تەبىقىلەردىن تۆۋەنرەك سەۋىيىدە ياشايدۇ. يەنى، بۇ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار بەك بايمۇ بولۇپ كېتەلمەيدۇ، ياكى ئاچ ـ يالىڭاچمۇ قالمايدۇ. ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ خىل ئىگىلىكتىن ناھايىتى ئوبدان خەۋىرى بار، دەپ ئويلايمەن.

يۇقىرىقىدەك شىركەتتىن بىرنى قۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق ئوتتۇرا ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك سەۋىيىدە ياشايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس. 2003 ـ يىلى بىزنىڭ ماشىنا گىراجىمىزنىڭ ئىشىكى ئېچىلمايدىغان بولۇپ قالدى. مەسىلە گىراج ئىشىكنى ئاچىدىغان، يىراقتىن باشقۇرۇلىدىغان ئېلېكترلىك

ھەرىكەتلەندۈرگۈچتە بولۇپ، مەن قايسى سايماننىڭ بۇزۇلغانلىقىنى تېپىپ چىقتىم. ئۇ سايماننى سېتىۋېلىپ بۇزۇلغان نەرسىنى ئۆزۈم ياساش ئۈچۈن، مەن گېزىتتىن ئۆزىمىزنىڭ شەھىرىدىكى بىر مەخسۇس گىراج ئىشىكىنىڭ ئىشىنى قىلىدىغان شىركەتنىڭ ئادرېسىنى تېپىپ، ئۇنىڭغا بارسام، ئۇ ئەسلىدە ئاشۇ شىركەتنىڭ ئىگىسىنىڭ ئۆيى ئىكەن. ئۇ ئادەم ئۆيىدە تۇرۇپ، بۇ شىركەتنى ماڭدۇرۇۋېتىپتۇ. ئۆيىگە كىرىپ ھەيران قالدىم: ئۇ كىشىنىڭ ئۆيى بىزنىڭ ئۆيىدىن جىق چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك ئىكەن. يەنى، مېنىڭ پەرىزىمچە، بۇ كىشىنىڭ كىرىمى مېنىڭكىدىن كۆپرەك بولۇشى مۇمكىن.

3. كەسپىي شىركەتلەر

يۇقىرىدا تىزىپ چىقىلغان شىركەتلەرنىڭ كۆپىنچىلىرى كەسپىي (professional) شىركەتلەردىن ئىبارەتتۇر. مەسىلەن، گىراج ئىشىكىنى ئالماشتۇرۇش، سېمونت ئىشلىرىنى قىلىش قاتارلىقلار. بۇنداق شىركەتلەرنىڭ بىر ئورتاق ئالاھىدىلىكى، ئۇلار مەلۇم بىر كەسپتە ئىنتايىن يۇقىرى دەرىجىدە تېخنىكىلاشقان ۋە سايمانلاشقان بولۇپ، ئۇلار ئۆزىنىڭ كەسپىنى ئىنتايىن يۇقىرى سۈپەت بىلەن قىلىدۇ. شۇنداقلا كۆپىنچىلىرى قىلغان ئىشىغا 10 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتقا كاپالەت بېرىدۇ.

4. "Franchised" شىركەتلەر. "Franchised" دېگەن سۆزنىڭ ئۇيغۇرچە مەنىسى "بىر ئادەمگە بېرىلگەن ئالاھىدە ھوقۇق بولۇپ، بۇ ئادەم بۇ ھوقۇقتىن پايدىلىنىپ ئۆزىگە مۇشۇ ھوقۇقنى بەرگەن شىركەتنىڭ مەھسۇلاتى ياكى مۇلازىمىتىنى مەلۇم بىر رايوندا ساتسا ياكى تارقاتسا بولىدۇ" دېگەندىن ئىبارەت. بۇنداق شىركەتنىڭ بىر مىسالى ماشىنا مېيى ساتىدىغان شىركەتلەردۇر. مەسىلەن، ئامېرىكىدا "Mobil" "Shell", دېگەندەك ماشىنا مېيى ساتىدىغان پونكىتلار ھەممە يەردە بار. ئەسلىدە بۇ پونكىتلارنىڭ باش شىركەتلىرى "Mobil" "Shell", دېگەن شىركەتلەر بولۇپ، ھەر بىر پونكىتنى بىر ئادەم باش شىركەتتىن "Franchised" قىلىۋالغان بولىدۇ. كىرىمنى قانچە پىرسەنتتىن تەقسىم قىلىشىدىغانلىقىدىن مېنىڭ خەۋىرىم يوق. ئېھتىمال ئوخشىمىغان شىركەتلەر ئۈچۈن بۇ نىسبەتمۇ ئوخشىماسلىقى مۇمكىن. مېنىڭ بىلىشىمچە كالىفورنىيەدە ئاشۇنداق ماي سېتىش پونكىتىدىن بىرنى قۇرۇش ئۈچۈن 150 مىڭ دوللار ئەتراپىدا پۇل كېتىدىكەن.

5. زەنجىرسىمان شىركەتلەر. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئومۇملاشقىنى زەنجىرسىمان رېستورانلار ۋە زەنجىرسىمان سودا دۇكانلىرى بولۇپ، ئىنگلىزچە ئۇلارنى "Chain Store" دەپ ئاتايدۇ. ئوقۇرمەنلەر ئېھتىمال ھازىر جۇڭگودا

ناھايىتى تېز كېڭىيىۋاتقان تېز سۈرئەتلىك يېمەكلىكلەر رېستورانى "ماكدونالد" (MacDonald)نى كۆرۈپ باققان بولۇشى مۇمكىن. بۇ خىلدىكى شىركەتلەرنىڭ باشقۇرۇش ئاپپاراتى پەقەت بىرلا بولۇپ، يېڭى مەھسۇلاتنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ئىچىش، ئىلان چىقىرىش، بوغالتىرلىق قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىر تۇتاش ئېلىپ بارىدۇ. سودا دۇكانلىرى پۈتۈن مەملىكەتكە تارقالغان بولىدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بىر قانچە تۈرلۈك ئىشلاردا، بىر دۇكاننى ماكدۇرۇش بىلەن 5 دۇكاننى ماكدۇرغاندىكى چىقىمنىڭ نىسبىتى ھەرگىزمۇ 1:5 كىچە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، نۇرغۇن ئىشلاردا چىقىمنى ئازايتىپ، كىرىمنى كۆپەيتكىلى بولىدۇ. ئامېرىكىدا بۇنداق مىساللار ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە كۆپتۇر.

ئەمدى بىر ئادەمنىڭ ئۆزى بىر شىركەت باشلىشىدا تۈرتكىلىك رول ئوينايدىغان نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەي:

(1) بەزى ئادەملەر كىچىكىدىن تارتىپلا مەلۇم بىر كەسىپكە قىزىقىدىغان بولۇپ، كىچىكىدىن تارتىپ بىر شىركەت قۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ ھەمدە ئۆزىنى ئاشۇ يۆنىلىشتە تەرەققىي قىلدۇرۇپ، چوڭ بولۇپ بىر ياخشى پۇرسەتنى تاپقاندىلا دەرھال ئۆزى بىر شىركەت قۇرۇپ، ئىگىلىك باشلايدۇ. دۇنيادىكى كېيىنچە ناھايىتى چوڭ، ناھايىتى مۇۋەپپىقىيەتلىك شىركەتلەردىن بىرى بولۇپ تەرەققىي تاپقان شىركەتلەرنى قۇرغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى مانا مۇشۇ خىلدىكى ئادەملەردۇر. بۇنىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى مىكروسوفت (Microsoft) شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى بىلل گېيتىس، ئاپپلە (ئالما Apple) كومپيۇتېر شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى ستەۋە جوبس، ۋە دەلل (Dell) كومپيۇتېر شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى دەلل قاتارلىقلاردۇر.

(2) جان بېقىشنىڭ يولىنى ئىزدەش جەريانىدا پۇرسەت تېپىپ، شۇنىڭ بىلەن شىركەت قۇرىدىغانلار. يۇقىرىدا تىلغا ئالغان كىچىك تىپتىكى ۋە ئائىلە ئىگىلىكىدىكى شىركەتلەرنىڭ قۇرغۇچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى مانا مۇشۇنداق كىشىلەردۇر.

(3) ئۆزى بىر نەرسىگە ئېھتىياجلىق بولۇپ قېلىپ، ئۇنى ھېچ يەردىن تاپالمىغاندىن كېيىن، شۇ نەرسىنى چىقىرىش ئىدىيىسىگە كېلىپ، شۇنىڭ بىلەن بۇرۇنقى كەسىپنى تاشلاپ شىركەت قۇرىدىغانلار. يېقىنقى 5 ـ 10 يىلنىڭ مابەينىدە پۈتۈن دۇنيادا كىچىك باللارنىڭ گەپ قىلالايدىغان ئويۇنچۇق ۋە تەربىيە ئۈسكۈنىلىرى ئىنتايىن كۆپىيىپ كەتتى. مەن 2001 ـ يىللىرى ئوقۇغان بىر گېزىتتىكى دوكلاتقا ئاساسلانغاندا، بۇنداق

ئويۇنچۇقلارنى ئىجات قىلغان كىشى كالىفورنىيەنىڭ سىلىكون جىلغىسىدا ئىشلەيدىغان بىر خىمىيە ئىنجېنېرى ئىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ بالىسى 2 ياشقا كىرگەندە ھەم بالىسىغا ئويۇنچۇق بولىدىغان، ھەم بالىسىغا بەزى كېرەكلىك بىلىملەرنى ئۆگىتىدىغان بىر ئويۇنچۇق ئىزدەپتۇ. لېكىن ھەچ يەردىن ئۇنداق ئويۇنچۇق تاپالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىشى ئۆزى شىركەت قۇرۇش ئىدىيىسىگە كېلىپ، خۇسۇسىي كاپىتالىستلاردىن مەبلەغ پۇلى ھەل قىلىپ، ئۆزى ياشاۋاتقان شەھەردىلا بىر شىركەت قۇرۇپتۇ. كېيىن بۇ شىركەت تەرەققىي قىلىپ، ئۇ كىشىنىڭ ئۆز پۇل بايلىقىمۇ نەچچە ئون مىليون دوللارغا يېتىپتۇ. ئامېرىكىنىڭ نېۋادا شىتاتىدا تۇرىدىغان شانە مالەك (Shane Malek) ئىسىملىك بىر خىمىيە مۇتەخەسسىسىنىڭ چېچى ئىنتايىن كۆپ چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭغا دورا ئىزدەپ، ئۆزى قانائەتلەنگىدەك بىر نەرسە تاپالماپتۇ. ئۆزى بۇرۇن ئىشلەۋاتقىنى ئادەمنىڭ چېچى قويۇق يېرىنىڭ چېچىنى ئېلىپ، ئۇنى چېچى يوق ياكى چېچى شالاڭ يەرگە كۆچۈرىدىغان بىر دوختۇرخانا بولۇپ، مالەك بۇنداق ئوپېراتسىيە ئۇسۇلىنى ياقتۇرماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزى بۇنىڭغا دورا ئىجات قىلىش يولىدا ئىزدىنىشكە باشلاپ، نەچچە يىل تىرىشىپ يۈرۈپ، بىر چاچ ئۆستۈرىدىغان ماينى ئىجات قىلىپ، ئۆز ئالدىغا بىر شىركەت قۇرۇپ، بۇ ماينى ئىشلەپ چىقىرىپ سېتىۋاتىدۇ. بۇ ماينىڭ ئىنگلىزچە ئىسمى "Scalp Med" بولۇپ، ئۇ ئامېرىكىدا ھازىرمۇ كۆپ مىقداردا سېتىلىۋاتىدۇ.

(4) مەلۇم بىر كەسىپتە، مەلۇم بىر نەرسىنى لايىھىلەپ ئىشلەپ چىقىرىدىغان شىركەتتە نۇرغۇن يىل ئىشلەپ، تېخنىكىنى ۋە بىلىمنى پۇختا ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن، باشقىلار ئۈچۈن ئىشلەيدىغان بۇرۇنقى شىركەتتىن چىقىپ كېتىپ، ئۆز ئالدىغا شىركەت قۇرىدىغانلار. كالىفورنىيەنىڭ سىلىكون جىلغىسىدا شىركەت قۇرۇۋاتقانلارنىڭ نۇرغۇنلىرى مانا مۇشۇ خىلدىكى كىشىلەردۇر. مەن يۇقىرىدا تىلغا ئالغان، ئېلېكترونلۇق گىراج ئىشىكىنى ئاچقۇچىنى رېمونت قىلىدىغان ئادەممۇ ئېھتىمال ئاشۇ ئەسۋابنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان شىركەتتە بىر مەزگىل ئىشلىگەن ئادەم بولۇپ، ئۇ نەرسىنىڭ ئۇجۇر ـ بۇجۇرىنى پۈتۈنلەي ئۆگىنىپ بولغاندىن كېيىن بۇرۇنقى شىركىتىدىن چىقىپ كېتىپ، ئۆز ئالدىغا شىركەت قۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

قىسقىسى، شىركەت قۇرۇش، مۇستەقىل ئىگىلىك تىكلەشنىڭ ھەر خىل يوللىرى بار. ئانچە كۆپ تالانتى يوق كىشىلەرمۇ شىركەت قۇرالايدۇ. بۇ يەردىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە، ئۆز ـ ئۆزىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى تولۇق

بايقاش، جەمئىيەت ۋە كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق چۈشىنىش، كەلگۈسىدە بىرەر شىركەت قۇرۇش غايىسىنى تىكلىگەندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن توختىماي پۇرسەت ئىزدەش، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز ـ ئۆزىنى ئاشۇنداق بىر يۆنىلىشنى بويلاپ تەرەققىي قىلدۇرۇشتۇر ـ ئۆزىدە بىلىم، تېخنىكا ۋە قابىلىيەت يېتىلدۈرۈشتۇر. بۇنداق ئىشتا كەم بولسا بولمايدىغان بىر ئامىل، ئادەمدە بىر ئىشنى باشلاپ، دەتتىكوم دەپ كۆرۈپ بېقىشقا جۇرئەت قىلىش ئىرادىسى ۋە ئىقتىدارىدۇر. بۇنى ئىنگلىزچە " capable of taking a risk" دەپ ئاتايدۇ. بالىنى قانچە ئەركىن قويۇپ بېرىپ چوڭ قىلسا، بالىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىمۇ شۇنچە ياخشى تەرەققىي قىلىدۇ. 2005 ـ يىلى 11 ـ نويابىر كۈنى، ھازىرقى زامان ئىگىلىك باشقۇرۇش نەزەرىيىسىنىڭ پىشىۋاسى دەپ ئاتالغان ئامېرىكىلىق پېتېر درۇككەر (Peter Drucker) ئەپەندى 95 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئۇ ئادەمنىڭ قارىشىچە، بىر شىركەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىدىكى ئەڭ ئاچقۇچلۇق ئامىل بۇ شىركەتتە ئۆزىنىڭ بارلىقىنى شىركەتكە ئاتىغان خادىملارنىڭ بولۇشىدىن، شۇنداقلا ئۆز مەھسۇلاتىنى تەشۋىق قىلىش (ئىنگلىزچە "marketing") بىلەن يېڭىلىق يارىتىشقا ئىقتىسادىي كىرىمدىنمۇ بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈشتىن ئىبارەت.

بۇ ماقالە بىلىۋال تور بېتىدىن ئېلىندى.

6. سوئال: ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان دۆلىتىمىزدىن چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئۇيغۇرلار كۆپەيدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن بۇلارنىڭ بەزىلىرى قايتىپ كەلدى، بەزىلىرى قېلىپ قالدى، سىز بۇ ئىككى مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟

مەن ئالدى بىلەن 80 ـ يىللاردىن باشلاپ ئوقۇش يولى بىلەن ئامېرىكىغا كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئامېرىكىدا تۇرۇپ قېلىشىنىڭ قانداق باشلانغىنىنى قىسقىچە تەسۋىرلەپ ئۆتەي.

1993 ـ يىلى 3 ـ ئايدا، مېنىڭ تەشەببۇسۇم ۋە تەشكىللىشىم بىلەن، ئامېرىكىدىكى 17 ئۇيغۇر ئائىلىسى بىرلىشىپ، تەڭرىتاغ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى (ئىنگلىزچە " Tengritagh Overseas Students and Scholars Association" بولۇپ، قىسقارتىلىپ "TOSSA" دەپ ئاتىلىدۇ) نى قۇردۇق. شۇ چاغدا، مەن TOSSA نىڭ نىزامنامىسى بىلەن بىر چاقىرىق خېتى يازغان ئىدىم. ئۇ خەتتە مەن ئۇيغۇرلارنى مۇنداق 3 تۈرگە بولگەن:

1) ۋەتەن ئىچىدىكى ئۇيغۇرلار (Inside people)،

2) ۋەتەن سىرتىدىكى ئۇيغۇرلار (Outside people)،

3) ۋەتەنگە بېرىپ ـ كېلىپ تۇرىدىغان ئۇيغۇرلار (In ـ Out people).

مېنىڭ شۇ چاغدا TOSSA نى قۇرۇشتىكى مەقسىدىم، يۇقىرىقى چاقىرىق خېتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان 3 ـ خىلدىكى ئۇيغۇرلارنى بەرپا قىلىش ئىدى. مېنىڭ بۇ يەردە بۇ ئىشلارنى تىلغا ئېلىشىمدىكى سەۋەب، ئەينى ۋاقىتتا مەندە ۋەتەندىمۇ ۋە چەت ئەللەردىمۇ ئىشلىيەلەيدىغان، ئالىي دەرىجىلىك بىلىمگە ياكى يۇقىرى تېخنىكىغا ئىگە بىر ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ بەرپا بولۇشى توغرىسىدا ئىنتايىن كۈچلۈك ئارزۇيۇمنىڭ بولغىنىنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشتىن ئىبارەت.

1993 ـ يىلى سېنتەبىردە، ئامېرىكىنىڭ شۇ چاغدىكى پرېزىدېنتى بۇش (ھازىرقى ئامېرىكىنىڭ پرېزىدېنتى گەئورگە بۇشنىڭ دادىسى) 89 ـ يىلىدىكى تيەنئەنمەن ۋەقەسى توغرىسىدا بىر "تولۇق ـ ھوقۇقلۇق بۇيرۇق" (Executive Order) نى تەستىقلاپ، 1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن بۇرۇن جۇڭگودىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە ئامېرىكىدا "يېشىل كارد" (ئىنگلىزچە "Green Card") دەپ ئاتىلىدىغان كىنىشكىنى بېرىشنى قارار قىلدى. يېشىل كاردقا ئېرىشىش دېگەنلىك، ئامېرىكا نوپۇسىغا كىرىش دېگەنلىك بىلەن ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭغا ئېرىشكەن ئادەم مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئىشلاردا خۇددى ئامېرىكا گراجدانىغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئامېرىكا پۇخراسىغا سېلىشتۇرغاندا ئىككى چوڭ پەرقى بولۇپ، ئۇلار: ① سايلام ھوقۇقى يوق. ② ئامېرىكا پاسپورتى يوق. قالغان جەھەتلەردە، ھەتتا تۆلەيدىغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇش پۇلى جەھەتتىمۇ، ئامېرىكا پۇخراسىغا پۈتۈنلەي ئوخشاش. مۇشۇ يېشىل كارد كىنىشكىگە ئېرىشىپ، 5 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، بىر ئادەم ئامېرىكا پۇخرالىقىغا ئىلتىماس قىلسا بولىدۇ. شۇ چاغدا يېشىل كارد ئالغان جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى مېنىڭ مۆلچەرىمچە 60 مىڭدىن كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە (مېنىڭ بۈگۈن ھېسابلاپ كۆرۈشۈمچە) 10 ئەتراپىدا ئۇيغۇر بار ئىدى. قالغانلىرى ئاساسەن خەنزۇلار ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئاران 10 نەچچە بولغاچقا، ئۇلاردىن تەخمىنەن 10 كىشى يېشىل كارد ئالدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدە بۇ يەردە قېلىپ قېلىشنى ئويلايدىغانلارمۇ ئاساسەن يوق ئىدى. بىزمۇ يېشىل كارد خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ۋەتەنگە قايتىپ كېتىش ـ كەتمەسلىكنى ئويلاشتۇق. بىزنى قېلىپ قېلىش يولىنى تاللاشقا ئىلھاملاندۇرغان بىر چوڭ ئىش شۇ بولدىكى، ئەينى ۋاقىتتىكى دېڭ شياپىڭ باشچىلىقىدىكى جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئامېرىكىنىڭ يۇقىرىقى قارارىغا

ھەقىقىي نارازىلىك بىلدۈرمىدى. ھېلىقى 60 مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئىچىدە ھۆكۈمەت راسخودى بىلەن كەلگەنلەرنىڭ نىسبىتى ناھايىتى يۇقىرى بولىسمۇ، ئۇلار كەم دېگەندە باكالاۋرغىچە بولغان ئوقۇشىنى جۇڭگودا دۆلەت خىراجىتى بىلەن تاماملىغان بولىسمۇ، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىر مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا بۇ ئىش توغرىسىدا بىر بايانات ئېلان قىلىپ قويۇپلا، بۇ ئىشقا ھەقىقىي تۈردە نارازىلىق بىلدۈرمىدى.

بۇ نېمىشقا بىلەمسىز؟ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان جۇڭگونىڭ ئىقتىسادى بىلەن پەن ـ تېخنىكىسىنىڭ تېز سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىشىدا ھېلىقى 60 مىڭدىن ئارتۇق كىشى ئىنتايىن چوڭ رول ئويناۋاتىدۇ (كېيىنچە بۇ 60 مىڭ ئادەمنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىمۇ ئامېرىكىغا كېلىپ، بۇشنىڭ ھېلىقى بۇيرۇقىنىڭ سەۋەبى بىلەن ئامېرىكىلىق بولۇۋالغان خەنزۇلارنىڭ سانى مېنىڭ مۆلچەرىمچە 150 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى). ئۇلارنىڭ چەت ئەلدە تۇرۇپ ئويناۋاتقان رولى، جۇڭگوغا قايتقان ئەھۋال ئاستىدىكىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا جىق كۆپ بولۇۋاتىدۇ. بۇنى ئەينى ۋاقىتتا دېيىش شىياپىڭ ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا جۇڭگو ھۆكۈمىتى بۇنىڭغا قارشىلىق كۆرسەتمىگەن ئىدى.

مېنىڭچە ئۇيغۇرلارنىڭ چەت ئەلدە ئوقۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن چەت ئەلدە تۇرۇپ قېلىشىدا ئاساسلىغى مۇنداق 4 مەقسەت بار:

1) ئىلىم ـ پەن، يۇقىرى تېخنىكا ۋە ئۆز كەسپىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىش.

2) بالىسىنى ياخشى تەربىيىلەپ ئالىي مەكتەپكە كىرگۈزۈش، بالىلىرىغا خىزمەت تېپىپ بېرىش، ياكى بولمىسا كەلگۈسىدە بالىسىنى چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىرىش يولىدىكى غەم ـ ئەندىشىلەردىن قۇتۇلۇش. چەت ئەلنىڭ ئىلغار مائارىپ شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، بالىلىرىنى بىرسىمىسىز ھالدا ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگىچە ياخشى تەربىيىلەپ، شۇ ئارقىلىق بالىلىرىڭ كەلگۈسىدە ياخشى ھايات كەچۈرىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش.

3) ئۆز ئىقتىدارىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ، ماددىي جەھەتتە ياخشى تۇرمۇشقا ئېرىشىش، روھىي جەھەتتە ئەركىن ياشاش.

4) مىللەت ئۈچۈن ۋەتەندە تۇرۇپ قىلىپ بېرەلمەيدىغان بەزى ئىشلارنى قىلىپ بېرىش.

باشقا مەقسەتلەرمۇ بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، مېنىڭچە يۇقىرىقى تۆتىسى ئاساسلىق مەقسەتلەردىن ئىبارەت. مەن ئەينى ۋاقىتتا ئامېرىكىدا تۇرۇپ قېلىشنى قارار قىلغاندا، مانا يۇقىرىقى 4 سەۋەبنى كۆزدە تۇتقان

ئىدىم. بۇ يەردە مەن چەت ئەلدىكى ھەر بىر ئوقۇرمەنگە ئۆزىنىڭ چەت ئەلدىكى تۇرۇپ قېلىشىدىكى سەۋەبىنى بىر ئويلاپ بېقىشىنى تەكلىپ قىلىمەن. نۇرغۇن جۇڭگولۇقلار ئۈچۈن چەت ئەلدە ياشاشقا ھەممىدىن بەك تۈرتكە بولىۋاتقىنى 2 ـ ۋە 3 ـ سەۋەبلەر بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق بولۇشىنى جۇڭگونىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بەلگىلىگەن. يەنى، جۇڭگودا نوپۇسنىڭ كۆپ بولۇشى، مەكتەپنىڭ قىس بولۇشى، ئادەملەر ئۈچۈن ئۆز ئىقتىدارىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز ئۆمرىدە ئۆز قابىلىيىتى يول قويغان ئەڭ يۇقىرى پەللىگىچە ئۆرلەش پۇرسىتىنىڭ بولماسلىقى نۇرغۇن كىشىلەرنى چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشكە ئۈندەيدۇ. مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتكەندەك، جۇڭگودا بالىلارنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىش شارائىتى ئانچە نورمال ئەمەس. كەلگۈسىدە بىرەر ئالىي مەكتەپكە كىرگۈزۈش ئۈچۈن، ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنى 1 ـ سىنىپتىن باشلاپ قاتتىق بېسىم بىلەن تەربىيىلەيدۇ. بالىلارنى كۈنىگە 10 نەچچە سائەت ئۆگىنىش قىلىشقا مەجبۇرلايدۇ. شۇنداقتىمۇ بۇ بالىلارنىڭ كەلگۈسىدە بىرەر ئالىي مەكتەپكە كىرەلىشى كاپالەتكە ئىگە ئەمەس. ئالىي مەكتەپكە كىرەلىگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئوقۇغان كەسپىگە، ئوقۇغان دەرىجىسىگە ۋە ئۆز ئىقتىدارىغا چۇشلۇق خىزمەت تاپالىشى يەنە كاپالەتكە ئىگە ئەمەس. نوپۇس كۆپ، خىزمەت پۇرسىتى بەك كەمچىل بولغاچقا، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى ئۆز ئىقتىدارىدىن جىق تۆۋەن دەرىجىلىك بىر ئىشنى قىلىش بىلەن ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرى بولىدۇ. ئىنسانلار ئۈچۈن ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرىدىغان پۇرسەت بولماسلىق بىر ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئىش. ئۇنداق ئادەملەر ئۆزىنى خۇددى قەپەزدىكى ئۇچار جانىۋاردەك ھېس قىلىدۇ. ئامېرىكىدا چەت ئەلدىن كۆچمەن بولۇپ كەلگەن كىشىلەر توغرىسىدا "ئامېرىكا غايىسى" دېگەن بىر سۆز بار. بۇنى ئىنگلىزچىدە "Américan dream" دەپ ئاتايدۇ. يەنى، ئامېرىكىغا كېلىدىغان كۆچمەنلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى "ئامېرىكا غايىسى" نى قوغلىشىپ كېلىدۇ. ئۇنداقتا بۇ غايە نېمە؟ ئۇ بولسىمۇ، ئۆز ئىقتىدارىنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ، ماددىي جەھەتتە روناق تېپىش، ھەمدە روھىي جەھەتتە ئەركىن ياشاشتىن ئىبارەت. ئامېرىكىدا ھەممە ئادەملەر ئۈچۈن مۇشۇنداق پۇرسەت بار. مانا بۇ ئامېرىكىنىڭ پۈتۈن دۇنيادىكى شۇنچە نۇرغۇن مىللەتنى ۋە شۇنچە نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلالىشىدىكى بىردىن ـ بىر سەۋەبتۇر. شۇنداقلا ئۇ ئامېرىكىنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت بولۇپ تۇرالىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەبتۇر.

نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز ـ ئۆزىدىن: "مېكسىكا بىلەن كانادا ئامېرىكا بىلەن ئوخشاش بىر كونتىنېنتنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ھەمدە بىر ـ بىرىگە قوشنا تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن ئامېرىكىدەك تەرەققىي قىلالمايدۇ؟" دەپ سورىشىدۇ. بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى پەقەت بىرلا، ئۇ بولسىمۇ دۆلەتنىڭ سىياسىي سىستېمىسىدىكى ۋە دۆلەت قانۇنىدىكى پەرقتىن ئىبارەت. شۇڭا مېكسىكا ئامېرىكا بىلەن بىر يەردە، ھەم ئامېرىكىغا قوشنا بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىقتىسادى دۇنيادىكى خېلى كەمبەغەل دۆلەتلەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە تۆۋەن تۇرماقتا.

ئۇيغۇر زىيالىلىرىمۇ يۇقىرىقى 60 مىڭ كىشىدەك ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مائارىپ، پەن ـ تېخنىكا ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشالامدۇ؟ ئەلۋەتتە قوشالايدۇ. تۆھپە قوشۇشنى خالامدۇ؟ مېنىڭچە تۆھپە قوشۇشنى خالايدىغانلار مۇتلەق كۆپ سانني ئىگىلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، چەت ئەللەردە ئوقۇپ، ئۇيغۇر دىيارىغا قايتىپ بېرىپ، ئىنتايىن ناچار شارائىت ئاستىدىمۇ مائارىپ، ئىلىم ـ پەن، ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئىگىلىك يارىتىش جەھەتلەردە ناھايىتى مۇھىم ئىشلارنى قىلىۋاتقان، چوڭ تۆھپىلەرنى يارىتىۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرى خېلى كۆپ. ئۆز يانچۇقىدىن پۇل چىقىرىپ، تەتقىقات مەركىزى قۇرغانلارمۇ بار. بۇنداقلارنىڭ ئىچىدە ياپونىدا ئوقۇغانلار كۆپرەك ساننى ئىگىلەيدۇ. مەن بۇ يەردە مىللەتنىڭ مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ، چەت ئەلدىكى ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇيغۇر دىيارىغا قايتىپ، ھازىر ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ھەر خىل خىزمەتلەرنى كۆرسىتىۋاتقان بارلىق ياشلارغا چىن كۆڭلۈمدىن چوڭقۇر تەشەككۈر ئېيتىمەن.

مەن بۇ يەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتمىسەم بولمايدىغان يەنە بىر مەسىلە بار. ئۇ بولسىمۇ، بىر قىسىم ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ چەت ئەلدە تۇرۇپ، دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار پەن ـ تېخنىكا ساھەسىدە باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىشى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ناھايىتى پايدىلىق. دۇنيادا، بىر مىللەتنىڭ ئىلغار مىللەت ئىكەنلىكى ـ ئەمەسلىكى شۇ مىللەتنىڭ دۇنيا تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. شۇڭا شارائىت يار بەرگەن ۋاقىتتىمۇ، ھەممە ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ، ئۇيغۇر دىياردا خىزمەت قىلىشىنى تەلەپ قىلىش توغرا ئىش ئەمەس. بۇنداق قىلغاندا ئۇيغۇر مىللىتىگە بولغان پايدىسىدىن زىيىنى چوڭراق بولۇشى مۇمكىن. ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ دۇنيادىكى ئىلغار مىللەتلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئەقىل، تالانت ۋە ئىقتىدار جەھەتتە قانداقلىقىنى بىلىۋېلىش ھەمدە ئۇنى دۇنياغا توغرا نامايەن قىلىش ئۈچۈن، بىر قىسىم ئۇيغۇرلار چوقۇم چەت ئەلدە

ئىشلىشى كېرەك. دۇنيادىكى ئىلغار بىلىم بىلەن ئەڭ يېڭى تېخنىكىنى ئىگىلەپ، خەلقئارا سەھنىدە باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشىشى كېرەك. بۇ جەھەتتە زۆرۈر بولغان بىر قىسىم ئىشلارنى پەقەت ئۇيغۇر دىيارىدا تۇرۇپلا قىلىش مۇمكىن ئەمەس. مەن "WaveSplitter" دېگەن شىركەتتە ئىشلەۋاتقاندا، شىركەتتىن بىر قانچە خىل ئوپتىكىلىق خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرىگە ئىشلىتىدىغان كىچىك تىپلىق زاپچاسلارنى ئىشلەپ چىقىرىشنى قارار قىلدى. مەن ئۇنى لايىھىلەپ، تەرەققى قىلدۇرۇشتىكى ئەڭ مۇھىم تېخنىكىلىق خادىمنىڭ بىرى بولۇپ ئىشلىدىم. بۇ ئوپتىكىلىق زاپچاسلارنى لايىھىلەش ئۈچۈن بىزگە 120 مىڭ دوللارلىق ئوپتىكىلىق لايىھىلەش يۇمشاق دېتاللىرى كېرەك بولغان ئىدى. ئۇنى شىركەتتىن سېتىۋالدى. ئۇلارنى ئىشلەپ چىقىرىش ئۈچۈن 10 مىليون دوللارلىك ئۈسكۈنە كېرەك ئىدى. ئۇنىمۇ شىركەتتىن سېتىۋېلىپ، بىر چوڭ شىركەت بىناسىدا تەييارلاپ چىقتى. بۇنداق ئىشلار ئۇيغۇر دىيارىدىلا ئەمەس، جۇڭگونىڭ باشقا جايلىرىدىمۇ ئاسانلىقچە مۇمكىن ئەمەس. مەن كىچىكىمدىن تارتىپ "ئۇيغۇرلارنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ" دېگەن بىر مۇھىتتا چوڭ بولغانىدىم. مانا ھازىر 80 ـ يىللاردىن باشلاپ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇپ، چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلار "ئۇيغۇرلارنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ" دېگەن باھانىڭ پۈتۈنلەي خاتا ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇرلارنىڭمۇ تالانت ۋە ئىقتىدار جەھەتتە دۇنيادىكى ئەڭ ئىلغار مىللەتلەرنىڭ كەينىدە تۇرمايدىغانلىقىنىنى ئىسپاتلىدى. ئامېرىكا، ياپونىيە ۋە ياۋروپا ئەللىرىگە ئوقۇشقا چىققان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىغا نەزەر سالساق، ئۇلارنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىرى ئۆز فاكۇلتېتىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئوقۇدى. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۆزى ئوقۇغان مەكتەپلەردە ئىنتايىن ياخشى تەسىر قوزغاپ، باشقا دۆلەتتىن كەلگەن چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلارنى ھەيرانلىقتا قويدى. چەت ئەلدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ نۇرغۇنلىرى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىنمۇ ئىنتايىن مۇھىم خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشتى.

مەن بۇ يەردە ئۆزىگە "Jeck" دېگەن ئىنتېرنېت ئىسمى قويۇۋالغان بىر ۋەتەندىشىمىز يېقىندا ئىزدىنىش تور بېتىنىڭ "مەشھۇر كىشىلەر" دېگەن سەھىپىسىدە ئېلان قىلغان، "مەن بىلىدىغان بىر قىسىم ئۇيغۇر دوكتورلىرى" دېگەن ماقالىدىكى يازمىسىنى ئوقۇپ چىقىشنى تەشەببۇس قىلىمەن. گەرچە بۇ يەردە تونۇشتۇرۇلغىنى پەقەت بىر قىسىم ئۇيغۇر دوكتورلىرىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى بولسىمۇ، ئۇنى ئوقۇش ئارقىلىق يېقىنقى

20 يىلىنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا ساھەسىدە قانچىلىك ئىلگىرلەشلەرنى ھاسىل قىلغانلىقىنى، دۇنيادىكى باشقا ئىلغار مىللەتلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۇيغۇرلار قانداق ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى مەلۇم دەرىجىدە چۈشىنىپ يەتكىلى بولىدۇ.

يۇقىرىدا چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان چوڭلار ئۈستىدە توختالدىم. ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىچۇ؟ ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى چەت ئەلدە قانداقراق ئورۇن تۇتۇۋاتىدۇ؟ مەن بىلىدىغان مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۆز مەكتەپلىرىدە ئىنتايىن ئەلا دەرىجىدە ئوقۇۋاتىدۇ. سىز چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرسىڭىز، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىگە مەكتەپتىن بەرگەن، تامغا چاپلاغلىق تۇرغان نۇرغۇن مۇكاپاتلارنى كۆرىسىز. مېنىڭ بىلىشىمچە چەت ئەلدىكى ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۆز سىنىپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئوقۇۋاتىدۇ. ئۆتكەن يىلى ئامېرىكىدىكى بىر ئۇيغۇرنىڭ قىزى دۇنيادىكى ئەڭ داڭلىق بولغان ھارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. بۇ يىل كالىفورنىيەدە تۇرىدىغان دوستىمىز ئادىل ئاتاۋۇللانىڭ ئوغلى ئامېرىكا بويىچە ئەڭ يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدىغان 15 ئالىي مەكتەپنىڭ بىرى بولغان لوس ئانجېلېستىكى كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىندى. دۇنيادىكى ئەڭ ئالدىنقى 100 ئالىي مەكتەپنىڭ ئىچىدىكى مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا كىرگەن ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى ھازىر ئامېرىكىدا يىلدىن ـ يىلغا كۆپىيىۋاتىدۇ.

مەن بۇ يەردە ئۆزۈم ناھايىتى پەخىرلىنىدىغان بىر ئۇيغۇر سىڭلىمىزنى قىسقىچە تىلغا ئۆتۈپ كېتىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم. بۇ سىڭلىمىزنىڭ ئىسمى رەيھان باكتۇر. باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپنى ئۇيغۇر دىيارىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئوقۇغان. باكالاۋۇر بىلەن ماگىستىرلىق ئۇنىۋانلىرىنى چىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىي كارولىنا شىتاتىدىكى كلېمسون (Clemson) ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئېلېكتىر ئىنجېنېرلىق كەسپى بويىچە دوكتورلۇق ئوقۇشىغا كىرگەن. ئۆتكەن يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە ئاز قالغاندا، سىڭلىمىز رەيھاننىڭ بىر ئىلمىي ماقالىسى خەلقئارا رادىيو ئىلمىي بىرلىكىنىڭ ئامېرىكىدىكى مەملىكەتلىك كومىتېتى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن بىر ئىلمىي ماقالە كۆرىكىدە بىرىنچىلىككە ئېرىشتى. بۇ يىل سىڭلىمىز رەيھان يۇتا (ئۇتاھ) شىتاتىنىڭ لوگان شەھىرىدىكى يۇتا شىتات ئۇنىۋېرسىتېتىغا پروفېسسورلۇققا قوبۇل قىلىنىپ، بۇ يىل كۈزدىن باشلاپ

ئەشۇ مەكتەپكە ئىشقا چۈشمەكچى بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئىنجىنېرلىق كەسپىنى ئوقۇش ۋە ئىشلىتىش ناھايىتى قىيىن بولغاچقا، ئامېرىكىدىكى ئاق تەنلىك قىزلار ئىچىدە بۇ كەسپنى ئوقۇيدىغانلار ئىنتايىن ئاز. ئۇنى دوكتورلۇققىچە ئوقۇيدىغانلار، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئالىي مەكتەپتە مۇشۇ كەسپنىڭ پروفېسسورى بولىدىغانلار تېخىمۇ ئاز. لېكىن، بىر ئۇيغۇر قىزى بۇ ئىشنى قىلالىدى. سىڭلىمىز رەيھاننىڭ يېشى تېخى 30 ئەتراپىدا تۇرۇپ، ئىلمىي تەتقىقاتنى ئاساسىي ئورۇنغا قويىدىغان، دوكتورلۇق ئوقۇغۇچىلىرىغىچە تەربىيىلەيدىغان ئامېرىكىدىكى بىر ئالىي مەكتەپكە پروفېسسور بولدى. مەن بۇ يەردە رەيھاننىڭ ئىشلىرىنى بىر قانچە جۈملە سۆز بىلەنلا تەسۋىرلىگەن بولسامۇ، ئۇنىڭ ھازىرقىدەك نەتىجىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بېسىپ ئۆتكەن مۇساپىسى ۋە يەڭگەن جاپا ـ مۇشاقەتلىرىنى يازسا بىر كىتاب بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. رەينان ۋەتەندىكى ۋاقتىدىلا تاغقا چىقىش تەنھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆز ئىرادىسىنى تاۋلىغان. ئامېرىكىغا كەلگەندىن كېيىنمۇ تاغقا چىقىش بىلەن تاغدا قار تېيىلىشنى ئۆزىنىڭ ئىرادىسىنى مۇستەھكەملەشتىكى بىر ۋاستە تەرىقىسىدە داۋاملاشتۇرغان.

ئامېرىكىدا ئالىي مەكتەپ پروفېسسورلىرى ياردەمچى پروفېسسور (Assistant Professor)، دوتسېنت پروفەسسور (Associate Professor) ۋە پروفېسسور (Professor) دەپ جەمئىي 3 دەرىجىگە بۆلۈنىدۇ. دوكتورلۇقنى پۈتتۈرۈپ، پروفېسسور بولۇپ كىرگەنلەر چوقۇم ياردەمچى يېڭىدىن پروفېسسور دەرىجىسى بىلەن خىزمەت باشلىشى كېرەك. دەسلەپكى 5 يىل سىناق مەزگىلى بولۇپ، بۇ جەرياندا ياخشى ئىشلىگەنلەر دوتسېنتلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە 2 ـ 3 يىل ياخشى ئىشلىگەندىن كېيىن رەسمىي پروفېسسور بولالايدۇ. ئادەتتە دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى ئېلىپ بولۇپلا، بىرەر مەكتەپكە ياردەمچى پروفېسسور بولۇپ كىرىشنىڭ ئۆزىلا ئانچە ئاسان ئىش ئەمەس. ئۇيغۇر دىيارىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بىر ئۇيغۇر قىزىنىڭ ئامېرىكىدا ئاشۇنداق قىلالىشى تېخىمۇ شۇنداق. بىز سىڭلىمىز رەيھان بەكتۇردىن پەخىرلەنمەي تۇرالمايمىز.

چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىپ، چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كىندىكىنىڭ قېنى ئۇيغۇر دىيارىدىكى تۇپراققا تۆكۈلگەن. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى باشلانغۇچ مەكتەپنى، ئوتتۇرا مەكتەپنى، ھەتتا ئالىي مەكتەپنىمۇ ئۇيغۇر دىيارىدا ياكى جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە تاماملىغان. شۇڭا بىزنىڭ ئۇيغۇر دىيارىغا ۋە ئۇيغۇر خەلقىگە ۋىجدانىي

قەرزىمىز بار. ئۇلارغا قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولۇش مىللىي بۇرچىمىز بار. بىز دۇنيانىڭ قانداق بىر يېرىدە ياشىشىمىزدىن قەتئىي نەزەر، مۇشۇنداق بىر ۋىجدانىي قەرز ۋە مىللىي بۇرچىمىزدىن تېنىۋالالمايمىز. بىزنىڭ چەت ئەلدە ياشىشىمىزنىڭ ئۆزىلا ئۇيغۇر مىللىتى ئۈچۈن بىرەر ئالاھىدە قىممەت ئېلىپ كېلەلمەيدۇ. ئەگەر بىز يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىلىم ـ پەننىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىپ، چەت ئەلدىكى ئەڭ ئىلغار مىللەتلەر بىلەن رىقابەتلىشىش ھەمدە پەرزەنتلىرىمىزنى ياخشى تەربىيىلەپ چىقىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلالىساق، ئاندىن بىز ئۇيغۇر مىللىتى ئۈچۈن بىر ئاز قىممەت يارىتالايمىز.

لېكىن، بۇمۇ يېتەرلىك ئەمەس. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، بىزنىڭ چەت ئەلدىكى ئورنىمىز ۋە قىممىتىمىز "يەنە بىر چەت ئەللىك"، "يەنە بىر ئامېرىكىلىق"، ياكى "يەنە بىر XXX لىق" تىن باشقا نەرسە ئەمەس. بىزنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىمىز بىر ئىشلەۋاتقان ئىدارىگە ياكى بىز ياشاۋاتقان دۆلەتكە ئانچە چوڭ تەسىر كۆرسىتىپ كەتمەسلىكى مۇمكىن. ئەگەر ئىدارىمىزدە بىز بولمىساق، ئورنىمىزغا باشقا بىر ئادەمنى ئاسانلا تېپىپ سەپلىيەلەيدۇ. ئەمما، ئۇيغۇر مىللىتى ئۈچۈن بىز ئۇنداق ئەمەس. چەت ئەلدە ياشاپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر دىيارى ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن قولىدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولىدىغانلار ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتلىك بايلىق. بىز ئۆزىمىزنىڭ بۇنداق قىممىتىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز كېرەك. ئەگەر بىزنىڭ ئەسلى مەقسىدىمىز ماددىي جەھەتتىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنغا ئېرىشىشلا بولغان بولسا، بىزنىڭ چەت ئەلگە چىقىشىمىزنىڭ ھېچ قانداق ھاجىتى يوق ئىدى. نۇرغۇنلىرىمىز چەت ئەلگە چىقمىغان بولساق، ئۇيغۇر دىيارىدىمۇ ماددىي جەھەتتە ئوبدان ياشىيالايتتۇق. شۇڭا ماددىي تۇرمۇش بىردىن ـ بىر مەقسەت ئەمەس. ئەڭ مۇھىم مەخسەتمۇ بولماسلىقى كېرەك.

بىر ئادەمگە خۇشاللىق ۋە بەخت ئېلىپ كېلەلەيدىغان نۇرغۇن ئىشلار بار. بەزىلەر ياخشى كىيىنگەنلىكتىن بەختلىك ھېس قىلىدۇ. بەزىلەر ياخشى يېگەنلىكىدىن بەختلىك ھېس قىلىدۇ. بەزىلەر بىر بەختىيار ئائىلە قۇرغانلىقى ئۈچۈن بەختلىك ھېس قىلىدۇ. بەزىلەر باشقا ئىش ئۈچۈن بەختلىك ھېس قىلىدۇ. قانداق ئىش بىلەن ئۆزىنى ئەڭ بەختلىك ھېسابلاش ئادەمگە قاراپ ئوخشاش بولمايدۇ. مەن بۇ يەردە بىر ئادەمگە بەختلىك تۇيغۇسى ئېلىپ كېلىدىغان باشقا بىر ئىشنى تىلغا ئالماي تۇرالمايمەن. ئۇ بولسىمۇ، باشقىلارغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىپ، ئۆز ئەتراپىدىكى

بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تەقدىرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلىش. بۇنى ئىنگلىزچە "make a diffirence on others and your community" دەپ ئاتايدۇ. بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالىغان ئادەم ئۆزىدە چەكسىز بەختلىك ھەس قىلالايدۇ. بۇنداق بەخت تۇيغۇسىنىڭ ئورنىنى باشقا ئىشلار بىلەن ئېلىشى مۇمكىن ئەمەس.

مەن يېقىندا تېلېۋىزوردا دۇنياغا داڭلىق فىزىكا ئالىمى، نىسپىيلىك نەزەرىيىسىنىڭ ئىجادچىسى، نوبېل مۇكاپىتىغا ئېرىشكەن ئالبېرت ئېينىشتېيىن توغرىسىدا بىر ھۆججەتلىك فىلىم كۆردۈم. ئېينىشتېيىن 1879 ـ يىلى گېرمانىيەدىكى بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك ياھۇدىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1933 ـ يىلى گېرمانلىقلارنىڭ باستۇرۇشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئامېرىكىغا قېچىپ كېلىپ، بىر قانچە داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتتا ۋە تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ، 1955 ـ يىلى 18 ـ ئاپرېل كۈنى ۋاپات بولغىچە ئامېرىكىدا فىزىكا ساھەسىدە داۋاملىق يېڭىلىقلارنى ياراتقان. گەرچە ئېينىشتېيىن چەت ئەلدە تۇغۇلۇپ، ئاساسەن چەت ئەلدىلا ياشاپ، گېرمانىيە ۋە ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ شۇنچە چوڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئۆلۈپ كېتىشتىن بۇرۇن ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلمي تەتقىقات يولىدىكى ئورىگىنال قول يازمىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىسرائىلىيەگە تەقدىم قىلغان. مانا بۇ مىللەتپەرۋەرلىكنىڭ بىر ياخشى مىسالىدۇر.

مەن چەت ئەلدە ياشاۋاتقان ھەر بىر ئۇيغۇر ۋەتەنداشنىڭ تۆۋەندىكى سوئال ئۈستىدە ئازراق ئويلىنىپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. مەن ئۇيغۇرۇم ئۈچۈن نېمە ئىش قىلىپ بەردىم؟ مەن ئۇيغۇرۇم ئۈچۈن نېمە ئىش قىلىپ بېرەلەيمەن؟ ئۇيغۇر خەلقى ھازىر تارىختا مىسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە بىزنىڭ ياردىمىمىزگە مۇھتاج. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ بولۇپمۇ، خىزمەت تاپالماي، ئۆزلىرىنى ئاتا ـ ئانىسىغا باقتۇرۇۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرى بىزنىڭ ياردىمىمىزگە ئىنتايىن مۇھتاج. ئەگەر سىز چەت ئەلدە پروفېسسور بولسىڭىز، ھەر يىلى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىدىن بىرنى ئېپكېلىش ئېھتىماللىقى بارمۇ، ئىزدىنىپ باقسىڭىز. ئەگەر سىز چەت ئەلدە بىرەر شىركەت قۇرۇپ ماڭدۇرۇۋاتقان بولسىڭىز، سىزنىڭ شۇ شىركىتىڭىزگە ئوخشاش شىركەتتىن بىرنى ئۇيغۇر دىيارىدا قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر ياشلىرىنى خىزمەتچى قىلىپ ئېلىپ ماڭدۇرۇش ئىمكانىيىتى بارمۇ، ئويلىنىپ باقسىڭىز. ياكى سىز چەت ئەلدە بىر مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىگىلىك ياراتقان بولسىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ كەسپىي ساھەسىدە ئۇيغۇر دىيارىدىن ئۇيغۇر ياشلىرىنى خىزمەتچى قىلىپ ئېپكېلىش ئېھتىماللىقى بارمۇ، تەكشۈرۈپ

باقىسىڭىز. ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خەۋىرىدە بولغىنىمدەك، ھازىر ئامېرىكىدا يۇمشاق دېتال بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىي خادىملارنىڭ كەم دېگەندە يېرىمى ھىندىستانلىقلار بولۇپ كەتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ ئامېرىكىغا كېلىشىدىكى يولنى ۋە ھىندىستاندىكى يۇمشاق دېتال ئىگىلىكىنىڭ تېز ۋە مۇنتىزىم ھالدا تەرەققىي قىلىش يولىنىمۇ دەل ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان ھىندىستانلىقلار ئاچقان ئىدى. ئامېرىكىدىكى چوڭ دوختۇرخانىلاردىكى سېستىرالارنىڭ يېرىمىدىن تولىسى فىلىپپىنلىقتەك قىلىدۇ. خۇددىي ھىندىستانلىقلارغا ئوخشاش، ئۇلارمۇ ئەينى ۋاقىتتا ئامېرىكا 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن كۆچمەن قىلىپ ئەكەلگەن فىلىپپىنلىقلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن ئىدى. خۇددىي مۇشۇ مىللەتلەرگە ئوخشاش، قالغان نۇرغۇن مىللەتلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئەسلى دۆلىتىدىكى خەلقىنىڭ گۈللىنىشىگە ۋە ئۇلارنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ راۋاجلىنىشىغا ياردەمدە بولۇۋاتىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىش مەجبۇرىيىتى بار.

يېقىندا مېنىڭ ئامېرىكىدا ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ئوقۇيدىغان بىر تونۇشۇم ماڭا تېلېفون قىلىپ، ئۆزى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئىنتېرنېت ئارقىلىق ۋەتەندىكى ئۇيغۇر ياشلىرى ئۈچۈن ئىگىلىك باشقۇرۇش كەسپىي مەكتىپى ئېچىش ئارزۇسىنى ئېيتتى. مەن بۇ خەۋەردىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. چۈنكى، بۇ بىر يېڭى يۆزلىنىش. بىر يېڭى باشلىنىش. بۇ ساھەدە چەت ئەلدىكىلەر قىلالايدىغان ئىشلاردىن يەنە نۇرغۇنلىرى بار بولۇشى مۇمكىن. ۋەتەندىكىلەر مۇشۇنداق چەت ئەلدە تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى يەيدىغانلارغا ھازىر ئىنتايىن مۇھتاج. مەن www.meripet.com (بۇرۇنقى "www.uyghurscholars.org" تور بېتى) نى ئېچىپ، چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارغا ۋەتەندىكى ياش ئوقۇغۇچىلارنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشىغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن باشلىغان بۇ ئىشىمغا ياردەمدە بولۇشىنى ئىلتىماس قىلغاندىن كېيىن، ماڭا خېلى كۆپ كىشىلەردىن جاۋاب كەلدى. ئاۋىستىرالىيە، تۈركىيە، فىرانسىيە، ئىتالىيە، مالايسىيا، كانادا، دۇبەي ۋە ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى بىر قىسىم ئوت يۈرەك ياشلار ئارقا ـ ئارقىدىن ماڭا ياردەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇلار ئىچىدىكى بىر قىسىملىرى ئۆزلىرى بىلىدىغان ئۇچۇرلارنى يىغىپ، رەتلەپ يېزىپ چىقىپ، ماڭا ماڭدۇرۇپ بەردى. ھازىر بۇ ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسى meripet.com تور بېتىدە بار. يەنە بىر قىسىم كىشىلەردىن ماڭا: "ئەركىن ئاكا، سىز ئېھتىمال ھازىر بەك ئالدىراش بولۇپ كەتكەن بولۇشىڭىز مۇمكىن. ئەگەر بىز قىلالايدىغان ئىشلار بولسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىزگە تاپشۇرۇڭ. ئۇلارنى

بىز قىلالايلى" دېگەنگە ئوخشاش ئىنتايىن قىزغىن خەتلەر كەلدى. بۇ كىشىلەر ھازىر ھەقىقەتەنمۇ ئۆن ـ تىنسىز ۋە نامسىز ھالدا مېنىڭ ۋەتەندىكى ياشلارغا ياردەم قىلىش ئىشلىرىمغا ھەمكارلىشىپ بېرىۋاتىدۇ.

"ئوقيا" ئەپەندى ئۇيغۇرلارنىڭ Yahoo ئېلخەت گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ ماڭدۇرۇپ، دۇنيانىڭ ھەر جايلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزئارا ئۇچۇر ئالماشتۇرۇشىغا قولايلىق ئېچىپ بەردى. ئامېرىكىدىكى مەمەت ئىمىن ئەپەندى "ساغلام بولۇڭ" دېگەن بىر ئېلخەت گۇرۇپپىسىنى ماڭدۇرۇپ، ئۇيغۇرلارنى ساغلاملىققا ئائىت ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەۋاتىدۇ. مەن يۇقىرىقى ۋەتەنداشلاردىن ئىنتايىن رازىمەن. ئۇلاردىن ئىنتايىن مىننەتتارمەن. ئەمما، مەن بۇ جەھەتتە چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىلالايدىغان ئىشلىرى تېخىمۇ كوپ، دەپ ئويلايمەن. بولۇپمۇ مەن ھازىر چەت ئەلدە ئوقۇۋاتقان ھەر بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىدىن ئۆزى ئوقۇۋاتقان مەكتەپتىكى ئۇيغۇرلار ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىش ئېھتىماللىقى بار ـ يوقلۇقىنى تولۇق ئېنىقلاپ چىقىپ، ئەگەر ئاشۇنداق ئېھتىماللىق بولسا، مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلارنى يېزىپ چىقىپ، ماڭا ماڭدۇرۇپ بېرىشىنى تولىمۇ ئۈمىت قىلىمەن. Meripet.com تور بېتى پۈتۈن ئۇيغۇرلارغا مەنسۇپ. چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلار ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، ۋەتەندىكى ئۇيغۇر ياشلىرىغا ياردەم قىلماقچى بولسا، مەن ئۇنداقلارنى ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالىمەن. ھەمدە پۈتۈن كۈچۈم بىلەن ئۇلارغا ياردەمدە بولۇپ، ئۇلارغا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بېرىمەن.

ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئۆزىگە "HelloLife" دەپ تور بەت ئىسمى قويۇۋالغان بىر ۋەتەندىشىمىز ھازىر "چەت ئەل كۆرگەن ئۇيغۇرلار بىلەن سۆھبەت" دېگەن بىر سۆھبەت خاتىرىسىنى تەييارلاۋاتىدۇ. ئاڭلىشىمچە بۇ قېرىندىشىمىز ئۇ سۆھبەتنى كېيىنچە بىر كىتاب قىلىپ چىقىرىدىكەن. بۇ ئىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش www.izdinix.com تور بېتىدە بار ئىكەن. مېنىڭچە بۇمۇ مىللەت ئۈچۈن زور پايدىلىق بىر ئىش. چەت ئەل كۆرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ئومۇمىي ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ بىر پىرسەنتىنىمۇ تەشكىل قىلمايدۇ. ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ھازىرمۇ سىرتقى دۇنيانى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەي ياشاۋاتىدۇ. چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارغا ھېچ قانداق قىممىتى يوق نۇرغۇن ئۇچۇرلار ۋەتەندىكىلەر ئۈچۈن يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلىدۇ. "ماۋۇ ئىش ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە مۇنداقتى، مەن تۇرۇۋاتقان دۆلەتتە، مەن بىللە ياشاۋاتقان مىللەتنىڭ جەمئىيىتىدە مۇنداق ئىكەن"، دېگەنگە ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۇيغۇر دىيارىدىكى

خەلقىمىز ئۈچۈن زور قىممىتى بار. شۇڭا مەن چەت ئەلدىكى ئۇيغۇر ۋەتەنداشلارنىڭ "HelloLife" ئەپەندىنىڭ چاقىرىقىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، ئۆزلىرى كۆرگەن، ئاڭلىغان ۋە بېشىدىن كەچۈرگەن نەرسىلەرنى يېزىپ چىقىپ، ئۇنىڭغا ماڭدۇرۇپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بىز چەت ئەلدە تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلار، مەلۇم مەنادىن ئېلىپ ئېيتقاندا، تەلەيلىك كىشىلەرمىز. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بىز يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللار بىلەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى چەت ئەلنى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن تەلەيسىز خەلقىمىزگە ياردەم قىلىشقا تىرىشايلى.

ئەينى ۋاقىتتا دېڭ شياۋپىڭ ئامېرىكىدىكى جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئامېرىكىدا قېلىپ قېلىشى مەسىلىسىدە ھەقىقەتەنمۇ دانىشمەنلىك قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ ئەشۇ دانىشمەنلىكىنىڭ جۇڭگونىڭ ئىلىم ـ پېنى، يۇقىرى تېخنىكىسى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئۈچۈن نۇرغۇن پايدىسى بولدى ھەم بولۇۋاتىدۇ. ئۇ تەسەۋۋۇر قىلغان ئىشلار چەت ئەلدىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈنمۇ پۈتۈنلەي مۇۋاپىق كېلەر ئىدى. لېكىن، جۇڭگودىن چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، تۈرلۈك ئەندىشە ۋە توسالغۇلار تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇيغۇر دىيارىغا ئەركىن ـ ئازادە بېرىپ كېلىشى، ئۇ يەرگە مەبلەغ سېلىپ، ئىگىلىك يارىتىشى ۋە ئۇ يەرنىڭ مائارىپ، ئىلىم ـ پەن، يۇقىرى تېخنىكا ۋە ئىقتىسادىغا تۆھپە قوشۇشى تېخىچە دېگەندەك باشلىنىپ كېتەلمىدى. ئەگەر يەرلىك ھۆكۈمەتلەر سىياسىي جەھەتتىكى ئەندىشىنى يوقىتىپ، مەمۇرىي جەھەتتە ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەرسە، چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلاردىن ئۇيغۇر دىيارىغا بېرىپ، ئۇ يەرگە ھەر خىل يوللار بىلەن ياردەم قىلىدىغانلار چوقۇم كۆپىيىدۇ.

بۇ ماقالە ئەسلى بىلىۋال تور بېتىدە ئېلان قىلىنغان

7. سوئال: چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلار ئۈچۈن قانداق قىلىپ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇيغۇر قىلىپ تەربىيىلەش بىر مۈشكۈل ۋەزىپە بولۇشى مۇمكىن. بۇ جەھەتتىكى ئۆزىڭىزنىڭ بىلگەنلىرىدىن بىر ئاز سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟

سىز بۇ سوئالدا ھەقىقەتەنمۇ ھازىر چەت ئەلدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان بىر ئىنتايىن مۇھىم مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇپسىز. ئالدىنقى سوئالغا بەرگەن جاۋابىمدا، مەن چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىققان ئۇيغۇرلار چەت ئەلدە تۇرۇپ قېلىشنى قارار قىلغاندا كەم دېگەندە مۇنداق 4 مەقسەتنى كۆزدە

تۇتىدىغانلىقىنى ئېيتقان ئىدىم:

1) ئىلىم ـ پەن، ئالىي تېخنىكا ۋە ئۆز كەسپىنىڭ ئەڭ يۇقىرىئى پەللىسىگە چىقىش.

2) چەت ئەلنىڭ ئەۋزەللىكىنى پايدىلىنىپ، بالىلىرىنى ياخشى تەربىيىلەش.

3) ئۆز ئىقتىدارىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە جارىي قىلدۇرۇپ، ماددىي جەھەتتە ياخشى تۇرمۇشقا ئېرىشىش.

4) كۆچىنىڭ يېتىشچە مىللەت ئۈچۈن بىر ئاز ئىش قىلىپ بېرىش.

جۇڭگودا نوپۇس كۆپ، ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئوقۇش ۋە ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى خىزمەت پۇرسىتى بەك قىس بولغاچقا، مېنىڭچە چەت ئەلدە تۇرۇپ قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ كۆڭلىدە يۇقىرىقى 2 ـ مەقسەت خېلى يۇقىرى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئامېرىكىدەك دۆلەتلەرنىڭ شارائىتى ياخشى بولغاچقا، ئۆز پەرزەنتىنى بىلىم ۋە ئىقتىداي جەھەتتە ھېچ بولمىغاندا ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئىقتىسادىي سەۋىيىدە ياشىيالايدىغان قىلىپ تەربىيىلەش كۆپ سانلىق ئۇيغۇر ئاتا ـ ئانىلار ئۈچۈن بەك تەسكە توختىمايدۇ. بۇ يەردىكى يەنە بىر ئەڭ مۇھىم مەسىلە، بالىنى يەنە بىر "ئامېرىكىلىق" قىلىپ تەربىيىلەيمىزمۇ، ياكى "ئۇيغۇر ئامېرىكىلىق" قىلىپ تەربىيىلەيمىزمۇ، دېگەندىن ئىبارەت. ئامېرىكىدىكى بالىلار ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت 7 دىن كەچ سائەت 6 گىچە چەت ئەل مۇھىتىدا ياشاپ، پەقەت ئاخشىمى كارىۋاتقا چىققىچىلىك بولغان 3 ـ 4 سائەت ۋاقىتلا ئۇيغۇرچە سۆزلەپ ئۇيغۇرچە ياشايدىغان ئاتا ـ ئانا بىلەن بىرگە بولغانلىقى، بۇ جەرياندىمۇ كۆرىدىغان تېلېۋىزور يەنىلا ئىنگلىز تىلىدا بولغانلىقى ئۈچۈن، بالىدا ئۇيغۇرلۇق يىلتىزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىر ئىنتايىن مۈشكۈل ۋەزىپە ئىكەن. نۇرغۇن ئاتا ـ ئانىلار بالىسىنى ئۇيغۇر قىلىپ تەربىيىلەش ئۈچۈن كۆپ تىرىشىدۇ. كىچىكىدىن تارتىپ بالىغا ئۆيدە ئۇيغۇرچىدە سۆزلەيدۇ. ئۆيدە بالىغا ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى ئۆگىتىدۇ. بىزنىڭ تاماقلىرىمىزمۇ 90 پىرسەنتتىن كۆپ ۋاقىتتا ئۇيغۇر تامىقىدۇر. بۇنىڭدىن باشقا ئامېرىكىدا ئۇيغۇرلار بىر قەدەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ۋاشىنگتون ۋە نەۋ يورك شەھەرلىرى ھەمدە كالىفورنىيە ۋە تېكساس قاتارلىق شتاتلاردىكى ئۇيغۇرلار پات ـ پات بىر يەرگە يىغىلىپ ئولتۇرۇش قىلىپ، ھەر قېتىم يىغىلغاندا باللىرىمىزنى بىرگە ئويناشقا قويۇپ بېرىمىز. ياكى ھەر خىل پائالىيەتلەرگە ئورۇنلاشتۇرىمىز. 2005 ـ يىلى مايدىن ئۆكتەبىرگىچە، جەنۇبىي كالىفورنىيە بىلەن شىمالىي كالىفورنىيەدىكى

ئۇيغۇرلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كەم دېگەندە ھەر ئايدا بىر قېتىم دالا ئولتۇرۇشى قىلدى. بۇ ئولتۇرۇش ئىنگلىزچىدە "picnic" دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭدا بىز ئۆزىمىزگە يېقىن بىر ئاممىۋىي باغچىنى ياكى بىرەر گۈزەل مۇھىتلىق ئورۇننى تاللاپ، شۇ يەرگە شەنبە ياكى يەكشەنبە كۈنى چۈشتە يىغىلىمىز. ھەر بىر ئائىلە كەم دېگەندە بىردىن تاماق تەييارلايدۇ. ئۆپچە گۆش، ئىچىملىك ۋە يەل ـ يېمىش ئېلىپ، گۆشتە ئۇيغۇرلارنىڭ كاۋىپىنى تەييارلايمىز. تاكى كەچ سائەت 6 ـ 7 گىچە ئولتۇرىمىز. بۇ جەرياندا تەنھەرىكەت ئويۇنلىرى ۋە باشقا ئويۇنلارنىمۇ ئوينايمىز. بەزىدە مەخسۇس ئادەملەر سەيلى قىلىش ئۈچۈن ياساپ قويغان يوللاردا بىر قانچە كىلومېتىر مېڭىپ كېلىمىز. شۇڭا بۇ يىغىلىشىمىزنىڭ شەكلى ئامېرىكىچە، ئەمما مەزمۇنى پۈتۈنلەي ئۇيغۇرچە بولىدۇ. باللىرىمىز مۇشۇنداق يىغىلىپ، بىرگە ئوينىغاننى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. 2006 ـ يىلى مارت ئېيىدا شىمالىي كالىفورنىيەدىكى ئۇيغۇرلار نورۇز بايرىمىدا بىر يىغىلىش قىلدى. ئۇنىڭدا ئۇيغۇرچە شېئىر ئوقۇش، نورۇز ۋە ئۇيغۇر تارىخىغا ئائىت سوئاللارغا جاۋاب تېپىش، ئۇيغۇرچە نومۇرلارنى كۆرسىتىش قاتارلىق پائالىيەتلەرمۇ بولدى. تۆت ياشتىن 10 نەچچە ياشقىچە باللارنىڭ ھەممىسى نومۇر كۆرسەتتى. مانا بۇلار بىزنىڭ ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىگە ئۇيغۇر تىلى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۇيغۇر ئۆرپ ـ ئادىتى قاتارلىقلارنى ئۆگىتىشتىكى بىردىن ـ بىر مۇھىتىمىز بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. قالغان ۋاقىتلاردا بىز "مەدەنىيەتسىز ياشايمىز". يەنى، بىز ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىدىن بەھرىمەن بولالمايمىز.

ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىگە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، ئۇيغۇر تىلى ۋە دىنىنى ئۆگىتىش ئۈچۈن، ۋاشىنگتوندىكى ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن بىر قانچە يىل بۇرۇن "ئۇيغۇر ئۈمىد مەكتىپى" دېگەن بىر مەكتەپنى قۇردى. بۇ مەكتەپ ھەر شەنبە كۈنى بىر قانچە سائەت ۋاشىنگتون شەھىرى رايونىدىكى ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىگە دەرس ئۆتىدۇ. 2006 ـ يىللىق نورۇز بايرىمىدىكى يىغىلىشتا، شىمالىي كالىفورنىيەدىكى ئۇيغۇرلارمۇ بىر ئۇيغۇر مەكتىپى قۇرۇشنى ۋە ئۇيغۇر ياشلىرى ئۈچۈن بىر تور بېتى بەرپا قىلىشنى قارار قىلدى. بۇ تور بېتىدە ھەممە ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرى "باشقۇرغۇچى" بولۇپ، ئۇ تور بېتىگە خالىغان بالا ئۆزى بىر نەرسىلەرنى قويالايدىغان، بىر نەرسىنى يازالايدىغان قىلماقچى بولدى.

چەت ئەلدە ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا، باللارغا گەپ بىلەنلا ئۇيغۇرنىڭ قانداق مىللەت ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بولۇش قىيىن.

گەپ بىلەنلا ئۇيغۇرلارنىڭ رەھىمدىللىكى، ئاقكۆڭۈللۈكى، سەممىيلىكى، مەرتلىكى ۋە مېھماندوستلۇقى قاتارلىقلارنى ھېس قىلدۇرۇش ئاسانلىقچە مۇمكىن ئەمەس. گەپ بىلەنلا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى سىڭدۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. بىزنىڭ ئائىلىدە، بىز 1996 ـ يىلىدىن باشلاپ ئىككى بالىمىزنى ھەر يىلى يازلىق تەتىلدە، ھېچ بولمىغاندىمۇ ئىككى يىلدا بىر قېتىم يۇرتقا ماڭدۇرۇپ تۇردۇق. ئۇلار يالغۇز ئۈرۈمچىدىلا تۇرماي، ۋىلايەت، ناھىيە ۋە يېزىلارغىچە باردى. دېھقانلار ئۆيىدە تاماق يەپ، دېھقانانلار بىغىدا يېمىش يەپ، دېھقانلار بىلەن مەشرەپ ئويناپ باقتى. بۇ ئىشلار ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلدى. بىر قېتىم مەن ئۇلار بىر يېزىدا ۋاقتىدا تېلېفون قىلسام، ئىككى بالام ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا: "دادا، بىز بۇ يەردىكى ۋاقتىمىزدىن قاتتىق بەھرىمان بولدۇق. دېھقانلاردىن بەك تەسىرلەندۇق. مەن بۇرۇن بۇ دۇنيادا ئۇيغۇر دېھقانلىرىدەك ياخشى ئادەملەرنىڭ بارلىقىنى بىلمەپتىكەنمەن،" دېدى. چەت ئەلدە تۇرۇۋاتقان ھەممە ئۇيغۇرلارنىڭ بىزدەك بالىلىرىنى پات ـ پات يۇرتقا ماڭدۇرۇپ تۇرۇش شارائىتى يوق. شۇڭا، مەلۇم مەنادىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئۈچۈن باشقا ئامال يوق. ئەگەر شارائىت بولسا، ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنى يۇرتقا ماڭدۇرۇپ تۇرسا، ئۇلارغا مىڭ سۆز بىلەن قىلغان تەربىيىنىڭ ئۈنۈمىنى يۇرتقا بىر قېتىم بېرىپ كېلىشى بىلەنلا قازىنالايدۇ. شۇڭا مەن بۇ ئىشنى قاتتىق تەشەببۇس قىلىمەن.

مەن يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتكىنىمدەك، بىز چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىنچىسى كۆچمىزنىڭ يېتىشچە پەرزەنتلىرىمىزنى ئۇيغۇر قىلىپ يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمىز.

ئەمدى مېنىڭمۇ بىر سوئال سوراپ باققىم كېلىۋاتىدۇ: ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئۇيغۇرلار قانداق قىلىۋاتىدۇ؟

يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان مەن مۇنداق بىر ئىشقا ئىنتايىن ھەيران قېلىۋاتىمەن: ئەگەر مەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى بىرەرسىدىن بىر تېلېفون نومۇرىنى سورىسام، ئۇلار ماڭا چوقۇم رەقەملەرنى خەنزۇچە ئېيتىپ بېرىدۇ. يېشى 80 ياشتىن ئاشقان بوۋاي ـ مومايلارمۇ شۇنداق. ئون نەچچە ياشلىق بالىلارمۇ شۇنداق. ئۈرۈمچىدىكىلەرمۇ شۇنداق. ۋىلايەت ۋە ناھىيىدىكىلەرمۇ شۇنداق. تېخى مەن ئۇلار خەنزۇچە دەپ بەرگەن ساننى خاتا بولۇپ قالمىسۇن، دەپ ئۇيغۇرچە تەكرارلىسام، ئۇلار چۈشىنەلمىگەندەك گاڭگىراپ تۇرۇپ قالىدۇ. بىز ئۇيغۇرلارغا نېمە بولۇۋاتىدۇ؟ ئەمدى ئۆزىمىزدىن ۋاز كېچىپ، ئۆزىمىزنى ئۇنتۇلۇپ، مۇشۇ دەرىجىگە كېلىپ

قالدۇقمۇ؟ گەرچە ماڭا ئۇيغۇر دىيارىدىن ئايرىلغىلى 20 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، سان ساناشقا كەلگەندە، مەن تېلېفوندا سۆزلىشىپ باققان ۋەتەندىكى نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا، مېنىڭ ئۇيغۇرچەم كۆپ ياخشى ئىكەن. مېنىڭچە ئۇيغۇر دىيارىدىكى خەلققە بىرەرسى رەقەمنى خەنزۇچە دېيىشكە مەجبۇرلاۋاتقىنى يوق. ئۇيغۇرلار ئۆز ـ ئارا خەنزۇچە سۆزلىشىشكە بىرەرسى مەجبۇرلاۋاتقىنى يوق. ئەگەر ئۆز تىلىمىزنى ئۆزىمىز ئاسرىمىساق، ئۆز تىلىمىزگە ئۆزىمىز كۆيمىسەك، ئۆز تىلىمىزنى ئۆزىمىز قوغدىمىساق، ئۇنى باشقا ھېچ كىم بىزگە قىلىپ بەرمەيدۇ. ئۆز ـ ئۆزىمىزنىڭ كونتروللۇقى ئاستىدا بولمىغان ئىشلار ئۈچۈن بىزنىڭ ئانچە ئامالىمىز يوق. لېكىن بىز ئۆزىمىزگە ھازىر يول قويۇلغان شارائىتنى ئىنتايىن قەدىرلىشىمىز، ئۇنىڭدىن تولۇق پايدىلىنىمىز كېرەك. ئاڭلىق ھالدا ئۆز تىلىمىزنى قوغدىشىمىز، ئۇنى ساقلاپ قېلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلماي تۇرۇپ، مىللەتنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەقدىرىنى ياخشىلاش مۇمكىن ئەمەس.

بۇ ماقالە بىلىۋال تور بېتىدىن ئېلىندى

8. سوئال: سىزچە مىللەتپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنىڭ ئەھمىيىتى بارمۇ؟ بۇ تەربىيىنى بالىلاردىن باشلاپ تۇتۇش كېرەكمۇ ـ يوق؟

بۇ سوئالنىڭ ئالدىنقى قىسمى "توغرا ئىش قىلىش" قا بېرىپ تاقالسا، كېيىنكىسى "ئىشنى توغرا قىلىش" مەسىلىسىگە ئائىت ئىكەن. مەن سوئالدا سورالغان مەسىلىنىڭ ئۆزى ئۈستىدە توختىلىشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەن بىر قانچە ئىشنى تەسۋىرلەپ ئۆتەي.

ئوقۇرمەنلەرنىڭمۇ خەۋىرىدە بولغىنىدەك، مەن قىلىۋاتقان پروجەكتنىڭ بىرسى قۇياش سىستېمىسىغا يېقىن باشقا يۇلتۇزلارنى ئايلىنىپ تۇرىدىغان پلانېتالارنى تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭدا بىزگە ئوخشاش ھاياتلىقنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى ئېنىقلايدىغان بىر ئالەم تېلېسكوپى لايىھىلەش. بۇ ناسا نىڭ "ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەسى" دېگەن بىر چوڭ تەتقىقات نىشانىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، بۇ تەتقىقات مۇنداق 3 سوئالغا جاۋاب تېپىشنى مەقسەت قىلىدۇ:

1) بىز (يەنى يەر شارى ۋە ئىنسانلار) نەدىن كەلگەن؟

2) كائىناتتا بىز يالغۇزمۇ؟

3) بىز نەگە بارىمىز؟

مەن ھەر قېتىم يۇقىرىقى 3 سوئالنى ئۇچراتقاندا، ئېسىمگە بىز ئۇيغۇرلار كېلىپ قالىدۇ: قانچىلىك ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ كىملىكىنى

بىلىدىغاندۇ؟ قانچىلىك ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى بىلىدىغاندۇ؟ قانچىلىك ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ نەگە قاراپ مېڭىۋاتقانلىقىنى ئويلايدىغاندۇ؟

1991 ـ يىلى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى يىمىرىلگەندە، ئامېرىكا ۋە غەرب ئەللىرى ھۆكۈمەتلىرى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي مىللەتلىرىنىڭ تۈركىيە خەلقى بىلەن بىرلىشىپ، خۇددى ئوسمان ئىمپېرىيەسىگە ئوخشاش يېڭى بىر ئىمپېرىيەنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈپ قىلىشىدىن ئىنتايىن ئەنسىرىدى. شۇ ۋاقىتتىكى بىر قانچە يىل ئىچىدە، ئامېرىكىنىڭ گېزىت ـ جۇرناللىرىدا مۇشۇ مەسىلىگە ئائىت ماقالىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلىنىدى. شۇ چاغدا مەن بىر پارچە ئۇيغۇرلارغا ئائىت ماقالىنىمۇ كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ماقالىنىڭ ئاپتورى ئۇيغۇر دىيارىغا بېرىپ، ئۈرۈمچى ۋە بىر قىسىم ۋىلايەتنىڭ مەركىزىي شەھەرلىرىدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ سودا قىلىدىغان بازارلارغا بېرىپ، ئۇچراتقان ئۇيغۇرلاردىن: "سىزنىڭ مىللىتىڭىز نېمە؟" دەپ سوراپتۇ. كۆپىنچە ئۇيغۇرلار ئۇنىڭغا: "مەن قەشقەرلىك"، "مەن قاغىلىقتىن"، "مەن غۇلجىلىق"، "مەن كۇچالىق"، "مەن ئاقسۇلۇق" دېگەنەدەك جاۋابلارنى بېرىپتۇ. ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەر بولسا ئۇنىڭغا: "مېنىڭ مىللىتىم ئۇيغۇر"، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاپتور ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا: ئۇيغۇرلاردا تېخى بىرلىككە كەلگەن بىر مىللىيەتلىك ئېڭى شەكىللەنمەپتۇ، دەپ خۇلاسە چىقىرىپ، ئۇيغۇرلاردىن ئەنسىرىمىسىمۇ بولىدىكەن، دېگەنەدەك نەرسىلەرنى يېزىپتۇ. ئەگەر ھازىر بىر كىشى ئۇيغۇر دىيارىدىكى بارلىق ئۇيغۇرلاردىن: "سىزنىڭ مىللىتىڭىز نېمە؟"، دەپ سورىسا، ئۇلارنىڭ قانچە پىرسەنتى: "مېنىڭ مىللىتىم ئۇيغۇر"، دەپ جاۋاب بېرەر؟ "مەن ئۇيغۇر" دېگەنلەرنىڭ ئىچىدە قانچە پىرسەنتى پەخىرلىنىپ تۇرۇپ، قانچە پىرسەنتى ئويىاتقاندەك بولۇپ جاۋاب بېرەر؟ ھازىر ئۆزىنى پەخىرلىنىپ تۇرۇپ "مەن ئۇيغۇر" دەيدىغانلار كۆپىيىۋاتامدۇ ياكى ئازىيىۋاتامدۇ؟

1993 ـ يىلى مەن، مېنىڭ كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئۇستازىم ئاندرە كنوئەسەن ۋە ئۇنىڭ بىر بۇرۇنقى ساۋاقدىشى ئۈچىمىز بىرلىشىپ ئامېرىكىدىكى بىر ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئىلمىي تەتقىقات جۇرنىلىدا بىر پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلدۇق. ئۇستازىمنىڭ ساۋاقدىشىنىڭ ئىسمى جوسەپھ مائىت بولۇپ، ئۇنىڭ مىللىتى يەھۇدىي ئىكەن. بۇ مەن چەت ئەلگە چىقىپ، تۇنجى قېتىم تونۇشقان يەھۇدى ئىدى. ئۇستازىم بىلەن ئىككىسى دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئۈچۈن بىرگە ئوقۇغانلار ئىكەن. جوسەپھ ئامېرىكىنىڭ

نيۇ يورك شتاتىغا جايلاشقان بىر داڭلىق مىلىتارىي تەتقىقات مەركىزىدە ئىشلەيدىغان بولۇپ، ئۇ ھازىرمۇ شۇ يەردە ئىشلەۋاتىدۇ. بىز ئۇ ماقالىنى ئېلان قىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، مەن جوسەپھ بىلەن ئامېرىكىدا ئېچىلغان بىر خەلقئارالىق ئىلمىي تەتقىقات يىغىنىدا بىرگە بولۇپ قالدىم. بىز بىرگە پاراڭلىشىش جەريانىدا، ئۇ مەندىن مېنىڭ نېمە مىللەت ئىكەنلىكىمنى، ئىسمىم ئۇنىڭغا بەك يېڭى تۇيۇلغانلىقىنى سورىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئادىتىم بويىچە ئۇنىڭغا ئۇيغۇر توغرىسىدا بىر مەيدان دەرس ئۆتتۈم. سۆزۈمنى تۈگەتكەندىن كېيىن مەن ئۇنىڭدىن: "ئاندرە نىڭ دەپ بېرىشىچە سەن يەھۇدى ئىكەنسەن ـ ھە؟" دەپ سورىدۇم. ئۇ: "ھەئە، مەن بىر يەھۇدى. مەن ئۆزۈمنىڭ بىر يەھۇدى بولغانلىقىدىن ئىنتايىن پەخىرلىنىمەن." دەپ جاۋاب بەردى. مەن بۇ سۆزگە قارىتا ئۆزۈمنى مەجبۇرلاپ كۈلۈپ قويدۇم. قانداقتۇ بۇ سۆزدىن كېيىن مېنىڭ كۆڭلۈم ئىنتايىن بىئارام بولۇپ كەتتى. ئازراق زەربە يېگەندەكمۇ ھەس قىلدىم. "مەن ئۇ كىشىدىن 'ئۆزۈڭنىڭ بىر يەھۇدى ئىكەنلىكىڭگە قانداق قارايسەن؟' دەپ سورىمىغان تۇرسام، ئۇ ماڭا نېمىشقا بۇنداق جاۋاب بېرىدۇ؟" دەپ قورسۇقۇممۇ بىر ئاز كۆپتى. شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ سۆز يۈرىكىمنىڭ چوڭقۇر يېرىگە ئورناپ كەتتى. ھەر قېتىم بۇ ۋەقەنى ئەسلىگىنىمدە: "نېمە ئۈچۈن يەھۇدىيلار بىر كىشى سورىمىسىمۇ باشقىلارغا ئۆزىنىڭ يەھۇدى بولغانلىقىدىن ناھايىتى پەخىرلىنىدىغانلىقىنى ئېيتالايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بىز ئۇيغۇرلار ئۇنداق دېمەيمىز؟ نېمە ئۈچۈن بىز ئۇنداق دېيەلمەيمىز؟" مەن ئامېرىكىغا كەلگەن دەسلەپكى مەزگىلدە بالىلارنىڭ مەكتىپىدە بەزى پائالىيەتلەر بولۇپ قېلىپ، شۇ پائالىيەتتە مەن ئۇيغۇرلارنى تونۇشتۇرسام، تۆۋەندىن ھېچ قانداق سادا چىقمىغان ئىدى. ئامېرىكىلىقلار بىلەن ئايرىم پاراڭلاشقاندا ئۇلارغا ئۆزۈمنى ۋە ئۇيغۇرنى تونۇشتۇرسام، بەزىلىرى مېنىڭ دېگەنلىرىمگە ئەجەبلىنىۋاتقاندەك چىراي ھالىتىنى ئىپادىلىگەن ئىدى. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئۇلار بۇ پاراڭ مەزمۇنىغا ئانچە قىزىقىپ كەتمەيتتى.

يەھۇدىيلار كوممۇنىزمنى ئىجات قىلغان. ئۇلار دېموكراتىيەنىمۇ ئىجات قىلغان. ئىنسان تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر فىزىكا ئالىمى ئېينىشتېينمۇ يەھۇدىي. 1987 ـ يىلىدىن 2005 ـ يىلىغىچە ئامېرىكا فېدېراتسىيە بانكىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن كىشى ئالان گرېن سپانمۇ يەھۇدىي. ئەينى ۋاقىتتا بۇ كىشىنىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزى پۈتۈن دۇنيانىڭ پايچەك بازىرىغا تەسىر كۆرسىتەتتى. كالىفورنىيە شتاتىنىڭ 2 سېنەتورىمۇ يەھۇدىي. مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ھازىرغىچە بولغان قىسىملىرىدا

ئوخشىمىغان ساھەلەردە نوبېل مۇكاپىتىغا ئېرىشكەن يەھۇدىي ئالىملىرىدىن ئاز دېگەندە 3 كىشىنى تىلغا ئالدىم. بۈگۈن ئىنتېرنېتنى ئىزدەپ كۆرسەم، يەھۇدىيلاردىن نوبېل مۇكاپىتى ئالغانلارنىڭ سانى 160 كىشىدىن ئاشىدىكەن. بۇ سان دۇنيادىكى باشقا ھەرقانداق مىللەتنى بېسىپ چۈشىدىكەن. ياھۇدىيلارنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى مۇشۇنداق تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن كەم دېگەندە بىرەر كىتاب يېزىشقا توغرا كېلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئۇلارنىڭ باشقا مىللەتلەرگە ۋە ئىنسانىيەتكە قىلغان جىنايى ئىشلىرىدىنمۇ خېلى كۆپ. تېخى يېقىندا ئۇلار خۇددى بىر خوتۇنى بىلەن ئۇرۇشۇپ قېلىپ، خاپا بولۇپ، ئۆيىدىكى چىنە ـ قاچىلارنى چاققان ئەرگە ئوخشاش (ئىنگلىزچىدە بۇنى "ئا ماد مان" دەپ ئاتايدۇ) لىۋانغا بېسىپ كىرىپ، ئۇ يەرنى 2 ئاي بومباردىمان قىلىپ، نۇرغۇن شەھەرلەرنى ۋەيران قىلىپ، دېڭىز بويىنى ماي بىلەن بۇلغاپ، 1000 دىن ئارتۇق پۇقرانى ئۆلتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. مۇشۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ، ئۇلار يەنە پۈرسەتلا بولسا باشقىلارغا "مەن ئۆزۈمنىڭ بىر يەھۇدىي بولغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن"، دەيدۇ.

2000 ـ يىلى مەن ئامېرىكىدىكى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار بىلەن خېلى ئارىلىشىپ باققان بىر ئامېرىكىلىق بىلەن بىرگە بولۇپ قالدىم. پاراڭلىشىش جەريانىدا ئۇ مەندىن ئۇيغۇرنىڭ قانداق مىللەت ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قانداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى بارلىقىنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈم بىلگەن ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردىم. سۆزۈمنىڭ ئاخىرىدا ئۇ مېنىڭ قولۇمنى مەھكەم سىقىپ: "ئەركىن، مەن بۇ سوئاللارنى ھازىرغىچە خېلى كۆپ ئۇيغۇرلاردىن سورىغان. لېكىن، بىرەرسىدىن ئۆزۈم قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب ئالالمىغان. مانا بۈگۈن سېنىڭ جاۋابىڭنى ئاڭلاپ تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر توغرىسىدا بىر ئاز چۈشەنچىگە ئىگە بولغاندەك ھېس قىلدىم. ساڭا رەھمەت." دېدى.

ئەمدى يۇقىرىقى سوئالنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، بۇ سورۇندا ئۇنى ئۇيغۇرلارغا ۋە ئۇيغۇر دىيارىغا باغلاپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىش مۇۋاپىق ئەمەس. شۇڭا مەن بۇ مەسىلىگە ئامېرىكىدىكى ئىجتىمائىي پەن مۇتەخەسسىسلىرى قانداق قارايدىكەن، شۇ توغرىسىدا ئۆزۈمنىڭ چۈشەنچىسىنى ئازراق سۆزلەپ بېرەي. مىللەتپەرۋەرلىك (ئىنگلىزچە "nationalism") بىلەن ۋەتەنپەرۋەرلىك (ئىنگلىزچە "patriotism") مەنا جەھەتتىن بىر ـ بىرىگە ئىنتايىن يېقىن بولۇپ، ئۇلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈشمۇ ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس. يەنى، بۇ 2 ئۇقۇمنىڭ قانداق كونكرېت مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقى بىر دۆلەت، بىر رايون ۋە بىر مىللەتكە قاراپ ئوخشاش

بولمايدۇ. مەسىلەن، 20 ـ ئەسىردە بىر قىسىم دىكتاتورچىلار خەلقنىڭ ئۆز دۆلىتىگە بولغان ۋەتەنپەرۋەرلىك مۇھەببىتىنى ئۇرغۇتۇپ، ئۇنى ئۆزى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتىنى ئاقلاش ۋە خەلقنى تىزگىنلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇردى. دېموكراتىيەلىك رېسپۇبلىكىلاردە بولسا، ئاشۇنداق دىكتاتورلۇققا قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشلەرنى ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈرىشى، دەپ ھېسابلىدى.

ئىنگلىزچە لۇغەتتىكى ئېنىقلىمىسى بويىچە ئېيتقاندا، مىللەت (ئىنگلىزچە "nation") دېگەن سۆز بىر خىل ئېتنىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ئادەملەر توپىغا قارىتىلغان بولۇپ، بۇ توپنىڭ ئىچىدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئوخشاش بىر خىل تىلنى ياكى بىر ـ بىرىگە ناھايىتى يېقىن بولغان تىلنى ئىشلىتىدۇ. مىللەت توغرىسىدا يېقىندا ئۆزىگە "ئاپتاپ" دېگەن ئىنتېرنېت ئىسمى قويىۋالغان بىر قېرىندىشىمىز بىلىۋالغا بىر ئىنتايىن ياخشى ماقالە چىقاردى. ئۇ ماقالىنىڭ ماۋزۇسى "مىللەت دېگەن نېمە؟" بولۇپ، ئىنتېرنېت ئادرېسى:

http://www.biliwal.com/modules.php?name=Forums&file=
.viewtopic&p=2389#2389

مەن ئۇنى www.Meripet.com غىمۇ قويۇپ قويدۇم: http://www.meripet.com/Academy/Millet.htm. مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۇنى بىر قېتىم كۆرۈپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. بۇ ماقالىدە ئېيتىلىشىچە، مىللەتنىڭ تىل، غورۇر ۋە مەدەنىيەتتىن ئىبارەت 3 مۇھىم ئامىلى بولىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە، تىل بولسا مىللىي مەدەنىيەتنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ مۇكەممەل مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى ۋاستە. مەدەنىئەيت بولسا مىللەت روھىنىڭ ئىپادىچىسى، شۇنداقلا مىللەت پۈتۈنلۈكىنى ۋۇجۇدقا چىقارغۇچى شىلىم. غورۇر بولسا مىللەتنىڭ روھى، تىل ۋە مەدەنىيەتنىڭ كىملىك كېنىشكىسى.

مىللەت سۆيۈملۈكىنىڭ ئوبيېكتى بولۇپ، بىر ئادەم ئۆز مىللىتى ئارقىلىق ئۆزىنى باشقىلاردىن پەرقلەندۈرىدۇ. بىر ئادەمنىڭ ئۆز مىللىتى ئىچىدە ئۆزىگە خاس بۇرچى ۋە كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان بىر قىسىم ئالاھىدە ھوقۇقى بولىدۇ. بۇ يەردىكى "بۇرچى" دېگىنىمىز ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئاساسىي قانۇنى ۋە جۇغراپىيەسى قاتارلىقلارنى بىلىش مەسئۇلىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. قىسقارتىپ ئېيتقاندا، مىللەتپەرۋەر كىشىلەر بىر ئىنستىتۇتنى ۋە ئۇنىڭ خاراكتېرلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئامىللارنى سۆيىدۇ. روشەنكى، ئۆز مىللىتىنى سۆيۈش ۋە شۇ ئارقىلىق مىللەتپەرۋەر

بولۇش ئۈچۈن چوقۇم ئۆز مىللىتىنى، بولۇپمۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۆز مىللىتىگە خاس بىر قىسىم نەرسىلەرنى بىلىش كېرەك. ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە بۇ نەرسىلەرنى مىللەتپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئارقىلىق ئۆگىتىش دۇنيادىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى مىللەتلەر قوللىنىدىغان ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇل بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھازىر بۇنداق قىلىش ئاسان ئەمەس. ھازىر بۇ جەھەتتىكى ئىشلار پەقەت تەربىيە كۆرگەن ئاتا ـ ئانىلار ئۆيىدە ئۆز پەرزەنتلىرىگە سۆزلەپ بېرىش بىلەنلا چەكلىنىۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن مەن يۇقىرىدا تەسۋىرلەپ ئۆتكەن بىر قانچە مىساللاردىكىدەك ئەھۋاللار يۈز بېرىۋاتىدۇ.

ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەر بىر خىل ئىدىيە ۋە ئۇنىڭ پرىنسىپلىرىنى سۆيىدۇ. ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ مۇنداق ئالاھىدىلىكلىرى بار: ۋەتەنپەرۋەرلىك كىشىلەرنىڭ دۆلەت سىياسىي پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ سىياسىي پائالىيەتلەر سايلامدا بېلەت تاشلاش، مەملىكەتلىك ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىش، سوتقا چىقىپ دەۋالىشىش، ئەسكەر بولۇش ۋە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئىشلەش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كۆپلىگەن كىشىلەر مۇشۇنداق دۆلەت سىياسىي پائالىيەتلىرىگە قاتناشقاندا، دۆلەت سىياسىتىنىڭ تېخىمۇ ياخشىلىنىشى ۋە تېخىمۇ ئادىل بولۇشىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ.

مەن مۇشۇ سوئالنى كورگەندىن كېيىن، ئامېرىكا جەمئىيىتى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بېرىشكە قانداق قارايدىغانلىقى توغرىسىدا ئازراق ئىزدىنىپ، تاپقان ماتېرىياللارنى تېز سۈرئەتتە ئوقۇپ باقتىم. مەن كۆرگەن ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئامېرىكىلىقلار ئاساسەن مەكتەپتە ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بېرىشكە قارشى ئىكەن. ئۇلار كۆرسەتكەن سەۋەبلەرنىڭ بىر قىسمى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

1. بەزىلەر ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن پايدىلىنىپ، بىر دۆلەتتىكى ئەركىن ۋە مۇكەممەل ئاساسقا ئىگە سىياسىي مۇنازىرىنىڭ داۋاملىشىشىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ.

2. ۋەتەنپەرۋەرلىك ئايرىمچىلىقنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، ھەمدە قانۇنسىز ھالدا ئۆز گراجدانلىرىنى باشقا ئىنسانلاردىن ئۈستۈن كۆرىدىغان ئىدىيەنى تەرغىپ قىلىدۇ. بارلىق مۇھەببەتلەر "قارغۇ" (يەنى سەۋەبسىز) بولغىنىدەك، كىشىلەرنىڭ بىر دۆلەتكە بولغان مۇھەببىتى ئۇ دۆلەتنىڭ يېتەرسىزلىكىنى كۆرمەسلىككە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن.

3. بىر قانۇنلۇق ھۆكۈمەت ئۆزى باشقۇرغان كىشىلەرنىڭ ئۆز

ئىختىيارلىقى بىلەن سەممىي قوللىشى ئاساسىغا قۇرۇلغان بولىدۇ. ئەگەر بىر ھۆكۈمەت ئۆزىنىڭ غايەت زور ھوقۇقىنى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئۈستىدىن ئىشلىتىپ، ئۇ ئوقۇغۇچىلارنى بۇ ھۆكۈمەتنى ياقتۇرۇشقا مەجبۇرلىسا، ئۇ ھالدا خەلقنىڭ بۇ ھۆكۈمەتنى قوللىشى سەممىي بولماي قالىدۇ.

4. ئوقۇغۇچىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىكنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ تۇرۇپ تارىخ سۆزلىگەندە، تارىخنى ئۆزگەرتىش ۋە يالغان تارىخ ياساشقا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئوقۇغۇچىلارغا تارىختا نېمە ئىش بولغانلىقىنى ۋە نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولغىنىنى ئەينەن سۆزلىگىلى بولمايدۇ. (مەن "جۇڭگو كومپارتىيە تارىخى" نى ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپتە جەمئىي 3 قېتىم دەرس قىلىپ ئوقۇدۇم. ئەينى ۋاقىتتىكى سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، بۇ 3 قېتىملىق دەرسنىڭ مەزمۇنىدا پەرق ئىنتايىن چوڭ بولدى.)

ئامېرىكا مەكتەپلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى مونوپولىيە قىلىۋالمايدۇ. ئۇلار ھەر خىل سىياسونلار بىلەن، يەنى ھۆكۈمەت سىياسىتىنى قوللايدىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرىدىغان سىياسونلار بىلەن، رىقابەتلىشىدۇ. دۆلەتنىڭ ھەقىقىي ئىگىسى خۇدا، دەپ قارايدىغان دىنىي باشچىلار بىلەنمۇ رىقابەتلىشىدۇ. سىياسىغا قاتنىششىنى ئەمەس، ئىستېمالنى ئىلگىرى سۈرىدىغان چوڭ سودا شىركەتلىرى بىلەنمۇ رىقابەتلىشىدۇ. بۇ جەھەتتە مەكتەپنىڭ بىر ئوقۇتقۇچىسى خۇددى بىر پادىشاھقا ئوخشاش بولۇپ، ھېچ قانداق كىشى ئۇ ئوقۇتقىچىنىڭ دەرسخانىدا نېمە دەپ دەرس سۆزلىشىگە ئارىلىشالمايدۇ. شۇڭلاشقا ئوقۇتقۇچىلار دۆلەتنىڭ ھەر خىل چوڭ سىياسەتلىرىگە نىسبەتەن، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھەر خىل چوڭ سىياسىي ۋەقەلەرگە نىسبەتەن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بەس ـ مۇنازىرىنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىنى تەڭ سۆزلەپ، ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزلىرى مۇستەقىل ئويلاش ۋە تەھلىل قىلىشقا چاقىرىدۇ. ئاخىرقى خۇلاسىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزى چىقىرىۋېلىشىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. مېنىڭ ئوغلۇم ھازىر تولۇق ئوتتۇرىنىڭ 3 ـ يىللىقىدا ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ تارىخ ئوقۇتقۇچىسى ھەر قېتىملىق دەرستە ئالدى بىلەن ئامېرىكىنىڭ تېما بولۇۋاتقان ھەر خىل ئىچكى ۋە تاشقى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى چوڭ بەس ـ مۇنازىرەلەرنى چۈشەندۈرۈپ تۇردى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا چۈشەندۈرگەن نۇرغۇن نەرسىلىرى ئامېرىكا پرېزىدېنتى بۇشنىڭ تاشقى سىياسىتى ۋە ئۇنىڭغا يوشۇرۇنغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئايرىم

مۇددىئاسى بولۇپ، بۇشنى چۈشۈرىدىغان نەرسىلەرمۇ ئىنتايىن كۆپ بولدى. مەن نۇرغۇن گېزىت ئوقۇپ چۈشىنىپ ماڭغان نەرسىلەرنى مېنىڭ ئوغلۇم مەكتەپتىكى دەرس ئارىقىلىقلا چۈشىنىپ ماڭدى. نۇرغۇن سىياسىي ئىشلاردا مەن هازىر ئوغلۇم بىلەن خېلى ئۇزۇن ئوخشاش سەۋىيەدە پاراڭلىشالايمەن.

ئامېرىكىدىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مادىسون شۆبىسىدە "Kevin Barrett" ئىسىملىك بىر پروفېسسور بولۇپ، ئۇ سىنىپىدا دەرس سۆزلىگەندە ئوقۇغۇچىلارغا 11 ـ سىنتەبىر ۋەقەسىنى ئامېرىكا هۆكۈمىتى پىلانلاپ كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنى، ئۇنداق قىلىشىدىكى مەقسىدى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئۇرۇشتا سىياسىي پايدىغا ئېرىشىش ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. بۇ ۋەقەدىن كېيىن ئامېرىكا جۇمهۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ بىر قىسىم رەهبەرلىرى بۇ پروفېسسورنى مەكتەپتىن قوغلاپ چىقىرىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. لېكىن، ئۇ مەكتەپ بۇ پروفېسسورنى ئىشتىن بوشاتمىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە، پۈتۈن ئامېرىكا بويىچە بۇ پروفېسسورنى قوللاش هەرىكىتى قوزغىلىپ، گېزىت ـ جۇرناللاردا ئۇنى قوللايدىغان نۇرغۇن ماقالىلەر ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ پروفېسسور بىر مەملىكەتلىك قەهرىمان ياكى "چولپان" بولۇپ قالدى. مەن بۈگۈن ئىنتېرنېتنى ئاختۇرۇپ كۆرسەم، ئامېرىكىدىكى بىر ئورۇن "Kevin Barrett" قا ئوخشاش، 11 ـ سىنتەبىر ۋەقەسىنى ئامېرىكا هۆكۈمىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان، دەپ قاراپ مەيدانغا چىققان، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە داڭلىق كىشىلەردىن جەمئىي 44 نەپەرنى تىزىملاپتۇ.

يۇقىرىقىلار ئامېرىكىنىڭ ئەهۋالى. مەن ئوقۇرمەنلەردىن بۇ يەردىكى ئۇقۇملارنى ئۇيغۇرغا ۋە ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئۆزلىرى تەدبىقلىۋېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ يەردە تەكىتلەپ قويۇشقا تېگىشلىك بىر نەرسە شۇكى، خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتۈپ كەتكەندەك، بىر ئادەم ئۆزىنى مەلۇم بىر مىللەتنىڭ بىر ئەزاسى، دەپ هېسابلايدىكەن، ئۇ چوقۇم ئۆز مىللىتى ئىچىدىكى مۇنداق بىر بۇرچنى ئادا قىلىشى كېرەك: ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، ئاساسىي قانۇنىنى، ۋە جۇغراپىيەسىنى ياخشى ئىگىلىۋېلىش. ئۇيغۇرلار هازىر بۇ جەهەتتە ئىنتايىن ئاجىز.

بۇ يىل يازدا ئۇرۇمچىگە بارغاندا، مەن بىر پۈتۈن ئۆمرىنى ئۇيغۇر جۇرنالىستلىقى بىلەن ئۆتكۈزگەن پىشقەدەم ئۇيغۇر زىيالىسى بىلەن يېرىم سائەت پاراڭلىشىپ قالدىم. ئۇ ئاكىمىز هازىرغىچە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى نۇرغۇن مەسىلىنى نەزەرىيە جەهەتتىن تەهلىل ۋە تەتقىق قىلىپتۇ. خېلى كۆپ كىتابمۇ چىقىرىپتۇ. ئۇنىڭ هازىر باسمىغا تەييارلاۋاتقان كىتابىنىڭ

مەزمۇنىدىن مەن ئازراق خەۋەر تېپىپ، ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ كەتتىم. سەۋەبى، مەن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئىچىدە بۇنداق مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرىدىغان ئادەملەر يوقمىكىن، دەپ ئەنسىرەيتتىم. ئۈرۈمچىدە كىتابخانىلار ئانچە كۆپ ئەمەسكەن. ئاقسۇدىمۇ ھەم شۇنداق. مەن ئۇلارغا كىرىپ باقتىم. بىر قىسىم كىتابلارنى ۋاراقلاپ باقتىم. ناھايىتى ياخشى يېزىلغان كىتابلار بار ئىكەن. بىر قىسىم ئوت يۈرەك ئۇيغۇر زاتلىرى توسالغۇنىڭ قانچىلىك كۆپ بولۇشى، قىيىنچىلىقنىڭ قانچىلىك ئېغىر بولۇشى، شارائىتنىڭ قانچىلىك ناچار بولۇشىغا قارىماي، ئۆتمۈشتىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئىچىدىكى ھەر خىل گۆھەرلەرنى قېزىپ تېپىپ، ئۇنى كىتاب قىلىپ چىقىرىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنۇپتۇ. بۇ كىتابنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئالىي مەكتەپ تەربىيىسى كۆرمىگەن ئىكەن. لېكىن، يازغان نەرسىلىرىنىڭ سۈپىتى ناھايىتى يۇقىرى ئىكەن. بىر كۈنى مەن بىر چوڭ بازار بىناسىنىڭ ئىچىدە كېتىۋاتسام، مېنى بىر ئۇكىمىز چاقىردى. ئۇ ئۇكىمىز شۇ بازاردا بىر كىچىك يەرنى ئىجارىگە ئېلىپ، ئۇيغۇر كىتاب دۇكىنى ئاچقان ئىكەن. مېنىڭ رەسىمىمنى بۇرۇن تور بەتلىرىدىن كۆرگەن بولغاچقا، مېنى تونۇۋېلىپ چاقىرىشى ئىكەن. ئىككىمىز ئولتۇرۇپ بىر دەم پاراڭلاشتۇق. پەقەت تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئىگە بۇ ئۇكىمىز ئۆزى يېزىپ چىقارغان كىتابتىن ماڭا 3 خىل كىتاب سوۋغات قىلدى. پۇل بەرسەم ھەرگىز ئالمىدى. مېنىڭ ئىگىلىشىمچە، ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدا بىر يازغۇچى مۇشۇنداق كىتاب چىقارسا، ئۇنىڭدىن جەمئىي ئاران 3000 دانە ئەتراپىدا سېتىلىدىكەن. شۇڭلاشقا باسقاندىمۇ ھەر بىر خىل كىتابنى 3000 دانە ئەتراپىدا بېسىپ چىقىرىدىكەن. تەخمىنەن سەككىز مىليون نوپۇسقا ئىگە ئۇيغۇر خەلقىدىن مۇشۇنداق كىتابلارنى سېتىۋالىدىغانلاردىن ئاران 3000 كىشى چىقىدىكەن. كىتابخانىلارنىڭ ئىچىدە ئادەم ئىنتايىن ئاز بولۇپ، كىشىگە ناھايىتى سوغۇق تۇيۇلىدىكەن. بۇنىڭ بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۇيغۇر رېستورانلىرى باشقا بىر دۇنيا ئىكەن. مەيلى چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولسۇن، مەيلى كەچلىك تاماق ۋاقتى بولسۇن، مەيلى ھەپتە ئارىلىقى بولسۇن، ياكى شەنبە ـ يەكشەنبە دەم ئېلىش كۈنلىرى بولسۇن، ئۇيغۇر رېستورانلىرى ئىچىنىڭ ئاۋاتلىقى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىكەن. مەن ئامېرىكىدا ئۇيغۇر دىيارىدە كۆرگەنىنىڭ دەل ئەكسىنى كورىمەن: كىتابخانىلار مىغ ـ مىغ ئادەم بىلەن لىق تولغان. رېستورانتار بولسا ئادەمسىز چۆللۈككە ئوخشاپ قالغان. بۇنىڭدىن 3 ھەپتە بۇرۇن بىزنىڭ بىر ئەر ـ ئايال دوستىمىز ئۆزلىرىنىڭ يىللىق توي خاتىرە

كۈنى مۇناسىۋىتى بىلەن ئايالىم بىلەن ئىككىمىزنى بىر ئىرانلىقلار ئاچقان رېستۇرانغا تەكلىپ قىلدى. ئۇ بىر جۈمە كۈنى كەچتىكى ئىش بولۇپ، ئادەتتە بۇنداق ۋاقىت ئامېرىكىنىڭ رېستۇرانلىرىدا ئادەم ئەڭ كۆپ بولىدىغان ۋاقىت ئىدى. بۇ بىر ئاۋات بازارغا جايلاشقان، دەرىجىسى خېلى يۇقىرى رېستۇران بولۇپ، نەق مەيداندا ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىدىغان ئادەملىرىدىن 5 ـ 6 ئادىمى بار ئىكەن. مەخسۇس ئۇسسۇل ئوينايدىغان سورۇنىمۇ بار ئىكەن. لېكىن، ئۇ كۈنى كەچتە بۇ رېستۇرانغا بىزدىن باشقا پەقەت يەنە بىر جۈپ ئادەملا كەلدى. سازچىلار بىزنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا جەمئىي 6 خېرىدارغا كەچ سائەت 11 گىچە ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ بەردى.

جىپىل دە مەن بار بىنانىڭ مېنىڭ ئىشخانام جايلاشقان قەۋىتىدە ئىشلەيدىغان بىر يەھۇدىي بار. ئۇ بېشىغا داۋاملىق يەھۇدىيلەرنىڭ كىچىك دوپپىسىنى كىيىۋالىدۇ. خالىغا ماڭغاندىمۇ قولىدا بىرەر كىتاب ياكى جۇرنال ئوقۇپ ماڭىدۇ. قولىدىكى كىتابقا قاراپ، يولغا قارىمايدىغان بولغاچقا، مەن ھەر دائىم ئۇنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ بىلەن ئۇسۇشۇپ كەتمەي، دەپ ناھايىتى ئېھتىياتلىق بىلەن ماڭىمەن. بىر نەچچە قېتىم مەن ئۇنىڭ خالادا ئۆرە تۇرۇپ، كىچىك تەرەت قىلىۋاتقاندىمۇ بىر قولىدا كىتاب بار بولۇپ، ئۇنى ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. بۇ ئالاھىدە ئەھۋال بولۇپ، مەن بۇ كىشىدىن باشقىلارنىڭ بۇنداق قىلغىنىنى كۆرمىدىم. لېكىن، يەھۇدىيلارنىڭ دۇنيادىكى بارلىق مىللەتلەردىن ئىلىم ـ پەن قاتارلىق بىر قىسىم ساھەلەردە ئېشىپ كېتىشىدە مانا مۇشۇنداق روھنىڭ چوڭ رولى بار. مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ 1 ـ قىسمىدا تىلغا ئالغان مېنىڭ ئالېكس ئىسىملىك يەھۇدى دوستۇمنىڭ ئۆيىدە بىرەرمۇ تېلېۋىزور يوق. ئۇ قەتئىي تېلېۋىزور كۆرمەي، بوش ۋاقىتلىرىدىمۇ كىتاب ـ جۇرنال ئوقۇيدۇ. كىتاب ئوقۇشتىن خۇددى باشقىلار تېلېۋىزور كۆرۈپ ھوزۇرلانغاندەك ھوزۇرلىنىدۇ. بىر ئىنسان ئۈچۈن بۇنداق بىر ياشاش يولىنى تاللاش ۋە ئۇنىڭغا ئادەتلىنىش ئاسان ئىش ئەمەس. لېكىن 55 ياشلارغا كىرىپ قالغان ئالېكس ھازىر شۇنداق قىلىۋاتىدۇ. مەن 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا مائو زېدوڭنىڭ جۇڭنەنخەيدىكى ئۆيىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ باققان. ئۇ كىشىنىڭ ئۇخلايدىغان كارىۋىتى 2 كىشىلىك كارىۋات بولۇپ، يېرىمىدا ئۆزى ئۇخلايدىكەن، قالغان يېرىمىغا بولسا لىقمۇ ـ لىق كىتاب تىزىقلىق ئىكەن. كۆرگەزمە خادىملىرىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ كىشى كۈنىگە پەقەت 3 ـ 4 سائەتلا ئۇخلاپ، قالغان ۋاقىتتا كىتاب ئوقۇيدىكەن. خالادىكى ئورۇننىڭ ئالدىغا ۋە يېنىغا بىردىن كىچىك ئۈستەل قويۇلغان بولۇپ، ئۇلارغىمۇ لىقمۇ ـ لىق كىتاب قويۇلغان ئىكەن.

مەن يېقىندا جىپل دە ئادەمنىڭ ئۇخلىشى ھەققىدە بىر مۇتەخەسسىسنىڭ دوكلادىنى ئاڭلىدىم. ئۇنىڭ دېيىشىچە ئادەم ھەرگىزمۇ ئۇخلىمىغانغا ئۆلۈپ قالمايدىكەن (لېكىن، ئىلمي نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئادەم نورمال ئەھۋالدا كۈنىگە 6 ـ 9 سائەت ئۇخلىشى كېرەك ئىكەن). مەن ئۆمرۈمدە ئۇيغۇرلارنىڭ تولا كىتاب ئوقۇيدىغان، ياكى مەكتەپتە بەك تىرىشىپ ئوقۇيدىغان كىشىلەرگە قارىتا "كەچكىچە كىتاپلا ئوقۇيدىكەن، يا بىرەر ئالىم بولالمايدىكەن" دېگەن گېپىنى كۆپ قېتىم ئاڭلىدىم. شۇنداق، ئازراق كىتاب ئوقۇپ قويۇپلا ئالىم بولغىلى بولمايدۇ. ئالىم بولماق ئۇنداق ئاسان ئەمەس. خەقلەر كىتاب ئوقۇپ يۈرسە، سىز ئۇلاردەك كىتاب ئوقۇشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنى مەسخىرە قىلىپ يۈرسىڭىز، ئۇلار ئالىم بولالمىسىمۇ سىزگە خوجايىن بولالايدۇ. سىز تەدرىجى ھالدا ئۇلارغا قول بولۇپ قېلىشىڭىز مۇمكىن. يېقىندا بىلىۋال تور بېتىگە "كىتاپقا ئىشتىياق باغلىغان مىللەت، ئۈمىدكە تولغان مىللەت"، دېگەن بىر قىسقا يازما چاپلاندى. كىتابقا ئىشتىياق باغلىمىغان مىللەت قانداق بولۇپ كېتەر؟ 80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرلىرىدىكى بىر يازدا، ئۇيغۇر دىيارىدا "ئىتتىپاقلىق ئېيى" ھەرىكىتى بولۇۋاتقان بىر ۋاقىتتا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر خالانىڭ ئىشىكىگە "مەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرلىرىنى قۇل، ئاياللىرىنى خىخ قىلىمەن"، دېگەن بىر جۈملە خەت يېزىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۈرۈمچىدە خېلى بىر مەزگىل چوڭ ۋەقەلەر بولۇپ كەتتى. ئۇ خەت يېزىلغىلى ھازىر 20 يىلدەك بولۇپ قاپتۇ. ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟

مىللەتپەرۋەرلىك دېگەن مىللەتنى سۆيۈش، مىللەتكە كۆيۈش، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىغا كۆڭۈل بۆلۈش، ھەر بىر ماكاندا، ھەر بىر زاماندا ئۇيغۇرنىڭ غېمىنى يېيىش، دېگەن سۆز. كۆپ كىتاب ئوقۇغاندا، ئۇيغۇرلار تەرەققىيات جەھەتتە باشقىلارنى بېسىپ چۈشەلمىگەن تەقدىردىمۇ، قۇللۇق ئورنىغا چۈشۈپ خارلىنىپ قالمايدۇ. مۇشۇنداق مەنادىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىتابنى كۆپ ئوقۇش، مىللەتپەرۋەر بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. ئۇيغۇرلار ئىچىدە توغرا ئىشنى قىلىشنى ۋە ئىشنى توغرا قىلىشنى بىلىدىغانلار خېلى كۆپ. لېكىن ھازىر ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ئويلىغانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىمكانىيەت يوق. ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ناھايىتى ئۇيغۇن كېلىدىغان، ئۇيغۇرلارنى ۋە ئۇيغۇر دىيارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ناھايىتى پايدىلىق بولغان ئىلغار سەۋىيەلىك، يۇقىرى سۈپەتلىك ئىدىيە ۋە چۈشەنچىلەر كۆپلەپ مەيدانغا كېلىۋېتىپتۇ ـ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان كىتابلار ۋە مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۇيغۇر

ئىنتېرنېت تەرەققىياتلىرى مانا مۇشۇنىڭ تىپىك مىساللىرىدۇر. لېكىن، بۇ ئىدىيە، چۈشەنچە ۋە بىلىملەر هازىر ئۇيغۇر خەلق ئاممىسىغا ئانچە يېتىپ بارالمايۋېتىپتۇ. سېتىلغان 3000 كىتابنى ئۆزئارا ئارىيەت ئېلىپ، ئۇنىڭدىن 3 ھەسسىدىن ئارتۇق ئادەم ئوقۇيدۇ، دېسەكمۇ، ئۇ 10000 ئادەم بولىدۇ. بۇ ئادەملەر 8 مىليون ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ ئاران 0.125 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. دېمەك، بۇ سان "يوق" دېگەندىن ئازراقلا ياخشى. ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئىنتېرنېت ئىشلىتىدىغان ئادەملەرنىڭ سانىمۇ ئىنتايىن ئاز ئىكەن. ناھىيە ۋە يېزىلارغۇ ئۇ ياقتا تۇرسۇن، ۋىلايەت شەھەرلىرىدىمۇ كومپيۇتېرى بارلار ۋە كومپيۇتېرنى ئىنتېرنېتكە ئۇلىغانلار ئىنتايىن ئاز ساندا ئىكەن. شۇڭلاشقا، ئىلغار كىتاب يېزىۋاتقانلار، ئىلغار ماقالە ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەر يېزىۋاتقانلار، ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىنتېرنېت تور بەتلىرىنى ياساۋاتقانلارنىڭ نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى، قانداق قىلىپ ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى كەڭ ئۇيغۇر خەلق ئاممىسىغا يەتكۈزۈش. بولۇپمۇ هازىرغىچە ئۇيغۇرلار ئۈچۈن چىقىرىلغان تۈزۈم، بەلگىلىمە ۋە قانۇن پەرمانلار ئىچىدە، ئاپتونوم رايون نىزاملىرى ئىچىدە ئۇيغۇرلار پايدىلىنىشقا بولىدىغان، لېكىن هازىرغىچە كۆمۈلۈپ قالغان ياكى ھېچ قانداق ئەھمىيەت بېرىلمىگەن قانداق مەزمۇنلار بار، بۇ ھەقتە ئىزدىنىش كېرەك. ئۇيغۇر ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا پايدىلىق قانۇنىي يوللارنى تېپىپ چىقىش كېرەك. ئاشۇ يوللاردىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنى توغرا يۆنىلىشكە يېتەكلەش كېرەك. يېقىندا ۋارىس ئابدۇكېرىم جانباز ئىسىملىك بىر قېرىندىشىمىز "ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ" دېگەن، پۈتۈنلەي ھازىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان قانۇن ـ بەلگىلىمىلەر ئۈستىگە قۇرۇلغان بىر تەكلىپنى تەييارلاپ، ئۇنى ئۇيغۇر دىيارىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا يوللاش ئۈچۈن ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلاردىن ئىمزا توپلاۋاتىدۇ. مانا بۇ مەن يۇقىرىدا ئېيتقان ئىشنىڭ بىر تىپىك مىسالى. قانۇنىي يول ئارقىلىق ئۆز مەنپەئىتىنى قوغداش، قانۇنىي يول ئارقىلىق ئۆزى ئۈچۈن يول ئېچىش، قانۇنىي يول ئارقىلىق ئۆز ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ بىر تىپىك مىسالى. مەن بارلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ تەكلىپنى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك قانۇن ـ بەلگىلىمىلەرنى بىر ئوقۇپ چىقىشىنى چىن كۆڭلۈمدىن ئۈمىد قىلىمەن.

9. سوئال: جۇڭگو مائارىپىدا، ئالىي مەكتەپلەردە ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن دەپ ئايرىلغان. بىزدە يېقىنقى 25 يىلدىن بۇيان ئىجتىمائىي پەندە ئوقۇغانلار ھەققەتەن كۆپ بولدى. سىزچە تەبىئىي پەندە ئوقۇش

ئالەمنىڭ خوجايىنى بولۇشنىڭ مۇقەددىمىسىمۇ؟

1988 ـ يىلى 4 ـ ئايدا، ئۇيغۇر دىيارىدىن ياپونىيەگە تۇنجى قېتىم ئوقۇشقا چىققان ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئوقۇشىمىزنى تاماملاپ، يۇرتىمىزغا قايتىپ كەلدۇق. بىز كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى باش ئىدارىسى بىز بىلەن بىر سۆھبەت يىغىنى ئۇيۇشتۇردى. شۇ چاغدا يىغىن ئېچىلغان ئىشخانىنىڭ تېمىغا قارىسام، تامدا بىر پارچە مۇكاپاتنامە ئېسىقلىق تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا يېزىلغىنى "يېزىق ئۆزگەرتىشتە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالانغىنى ئۈچۈن تەقدىم قىلىندى" دېگەنگە ئوخشاش بىر جۈملە سۆز ئىكەن. بۇ سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەش نۆۋىتى ماڭا كەلگەندە، مەن تامدىكى تەقدىرنامىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: "مەن تامدىكى تەقدىرنامىنى كۆردۈم. ئەگەر يېزىق ئىشلىرىنى ئۆزگەرتىشكە مەن مەسئۇل بولغان بولسام، مەن سىلەرگە مۇكاپات ئەمەس، جازا بەرگەن بولاتتىم"، دېدىم. ھەمدە سۆزۈمنى ئەسلىدە سورالغان سوئالغا يۆتكەپ داۋاملاشتۇردۇم. بۇ چاغدا يىغىندىكىلەر مېنىڭ يۇقىرىقى سۆزۈمگە بىر نەرسە دېمىدى. لېكىن، كېيىن بىلسەم، گېزىتخانىدىكى بىر خادىم مەن بىلەن ياپونغا بىرگە بارغانلاردىن بىرسىگە: "سۆزلىگەن بۇ كىشى كىم بولىدۇ؟ ئەجەب ئالجىپ قالغان كىشىكەنا بۇ!"، دەپتۇ.

شۇنداق، مەن 1985 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ياپونىيەگە ئوقۇشقا ماڭغاندا، ئۇيغۇرلار تېخىچە لاتىن يېزىقىنى ئىشلىتەتتى. مەن باشلانغۇچنىڭ 1 ـ سىنىپىدىن تارتىپ، تاكى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگىچە ئاشۇ يېڭى يېزىقتا ئوقۇغان ئىدىم. مېنىڭ داداممۇ ئۇيغۇر يېزىغى كونا يېزىقتىن يېڭى يېزىققا ئۆزگەرگەندىن كېيىن نەچچە يىل تىرىشىپ، يېڭى يېزىقتىكى ئۇيغۇرچە ماتېرىياللارنى بىمالال ئوقۇيالايدىغان، ھەمدە ئاشۇ يېڭى يېزىقتا تېز سۈرئەتتە ماقالە يازالايدىغان سەۋىيەگە ئۆلگۈرگەن ئالىم ئىدى. بىراق تاچان يېتىپ بولغانىدى. لېكىن، 1988 ـ يىلى ياپونىيەدىن كەلسەم، بىزنىڭ بۇرۇنقى كونا يېزىقىمىز ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ بولۇپتۇ.

مەن ياپونىيەگە بارغاندىن كېيىن، تەرەققىي قىلغان دۆلەت ۋە مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى بىر قەدەر ياخشىراق چۈشىنىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم. ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى تەرەققىي قىلغان نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى لاتىن يېزىقى ئىشلىتىدىغانلىقىنى، ئۇلاردا قولىغا قەلەم ئېلىپ، خەتنى قول بىلەن يازىدىغان ئىشلار ئاساسەن ئەمەلدىن قالغانلىقىنى، كىشىلەر خەت ياكى ماقالە يازغاندا خەت يېزىش ماشىنىسى ياكى كومپيۇتېر ئىشلىتىدىغانلىقىنى كۆردۈم. ياپونلۇقلارنىڭمۇ ئۆز يېزىقىدىكى خەنزۇچە

خەتنى ئىمكانقەدەر ئازايتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىنگلىزچە سۆزلەرنى دەسسىتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم.

مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا، بىزنىڭ رەسمىي باسمىخانىلاردا بېسىلغان دەرسلىك كىتابىمىز ئاساسەن يوق ئىدى. بىز ئاساسەن مەكتەپ ئۆزى تەييارلىغان لېكسىيەلەرگە ياكى بولمىسا ئۆزىمىز قالدۇرغان دەرس خاتىرىسىگە تايىنىپ ئوقۇيتتۇق. بەزى يۇقىرى دەرىجىلىك كەسپىي دەرسلەر ئۈچۈن خەنزۇچە كىتابلارنى بىۋاستە قوللانغان ئىدۇق. مەن دەرستىن تېزرەك ۋە تولۇقراق خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن، بەزى ۋاقىتلاردا دەرس خاتىرىسىنى ئۆزۈم ئۆگىنىۋالغان كونا يېزىقتا قالدۇراتتىم. تەبىئىي پەنلەردە تېكىستلەرنى ئوڭدىن سولغا يېزىپ، ماتېماتىكىلىق ۋە خېمىيەلىك فورمۇلالارغا ياكى سانلىق رەقەملەرگە دۇچ كەلگەندە ئۇلارنى سولدىن ئوڭغا يازاتتىم. بەزىدە فورمۇلا ۋە سانلىق رەقەملەرگە قانچىلىك ئورۇن قويۇپ ئاندىن يېزىشنى باشلاشنى بىلمەي، قويغان ئارىلىق قىسقا كېلىپ قېلىپ، بۇرۇن يازغان تېكىستنىڭ ئۈستىگە يېزىشىمغا توغرا كېلەتتى. مانا بۇ كونا يېزىقنىڭ تەبىئىي پەندىكى بىر ئاجىز ۋە ناچار يېرى ئىدى. ئۇيغۇر ئەرەپچە يېزىقى (UEY) نىڭ بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر ئەڭ چوڭ ئاجىزلىقى، ئۇ بىر مىللەتنىڭ دۇنيادىكى نۇرغۇنلىغان تەرەققىي تاپقان مىللەتلەر بىلەن يېزىق ئىشلىرىدا ئورتاقلىششىغا ئېغىر دەرىجىدە توسقۇنلۇق قىلىدۇ. مەسىلەن، ناخشا ۋە مۇزىكا نوتىلىرىغا قارايدىغان بولساق، ئۇلار خەلقئارادا بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن نەرسە بولۇپ، ھەممىسى سولدىن ئوڭغا يېزىلىدۇ. ناخشا نوتىلىرىنىڭ ئۈستىگە ناخشا تېكىستىنى UEY دا يېزىش مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس.

ھازىر لاتىن يېزىقى ئىشلىتىدىغان مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى كومپيۇتېر ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان ئەلخەت ئالاقىلىشىش ۋاستىسىدىن ۋە يانفوننىڭ تېكىست ئارقىلىق ئالاقىلىشىش ئىقتىدارىدىن بىمالال پايدىلىنالايدۇ. ئۆز دۆلىتى ئىچىدىلا ئەمەس، ئۆز دۆلىتى بىلەن دۇنيانىڭ باشقا جايلىرى بىلەنمۇ شۇنداق قىلالايدۇ. لېكىن، ئەرەب يېزىقى ئىشلىتىدىغان مىللەتلەر ئۇنداق ئەمەس. ئۇلار كومپيۇتېرغا مەخسۇس ئىشلەپ چىقىرىلغان باشقا ئالاھىدە يۇمشاق دېتاللارنى قاچىلىشى كېرەك. يانفونمۇ چوقۇم "يەرلىك يانفون" بولۇشى كېرەك. "خەلقئارالىق يانفون" لار ئۇنداق دۆلەت ياكى رايونلاردا ئىشلىمەسلىكى مۇمكىن. تەبىئىي پەن، يۇقىرى تېخنىكا، ئىنجېنېرلىق ۋە سانائەت ساھەسىنىڭ ھەممىسىدە لاتىن يېزىقىنى قوللىنىشنىڭ ئەرەبچىگە قارىغاندا ساناق تۈگەتكۈسىز ئەۋزەللىكلىرى بار.

مەن 2001 ـ يىلىدىكى «11 ـ سېنتەبىر ۋەقەسى»دىن كېيىن ئۆزۈمنىڭ ئىشخانىسىدا، دوختۇرخانىدا ساقلاپ ئولتۇرغاندا ۋە باشقا ئاممىۋى سورۇنلاردا UEY دا يېزىلغان ئۇيغۇرچە ماتېرىيال ياكى كىتابلارنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئوقۇيالمايدىغان بولۇپ قالدىم. سەۋەبى مېنى باشقىلار كۆرسە، مېنىڭ "ئەرەبچە" نى ئوقۇۋاتقىنىمنى باشقىلار كۆرسە، ئۇلار مېنى ياقتۇرماسلىقى مۇمكىن. ماڭا ئۆچ بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئەگەر دوختۇر بولسا ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلماسلىقى مۇمكىن. بۇنداق دېسەم بەزىلەر ھەيران بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ھەقىقەتەنمۇ «11 ـ سېنتەبىر ۋەقەسى» بىلەن ئۇيغۇرنىڭ ھېچ قانداق مۇناسىۋىتى يوق. لېكىن، ھازىر قانداقتۇ ئامېرىكىدا ئۇنىڭ "ئەرەب" ۋە ئۇنىڭ بىلەن چېتىشلىق نەرسىلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بار بولۇپ قالدى. بۇ ئەھۋالنى مەن ئازراقمۇ ياخشى كۆرمەيمەن. ئۇنىڭغا ئېچىنىمەن. لېكىن، مەن ئۇنى ئۆزگەرتەلمەيمەن. ئۇ ھازىر بىر رېئاللىق بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ يەردە ئوقۇرمەنلەرنى ئامېرىكىنىڭ باشقا بىر يېڭى نەرسىسىنى چۈشىنىۋالسۇن، دەپ ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىپ قويدۇم. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ مەن بۇ يەردە ئىلگىرى سۈرمەكچى بولغان ئاساسىي ئىدىيە بىلەن ئانچە چوڭ مۇناسىۋىتى يوق.

نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ خەۋىرىدە بولغىنىدەك، مۇستافا كەمال تۈركىيە تارىخىدىكى ئەڭ داڭلىق ئىسلاھاتچىدۇر. ئۇ تۈركىيەگە پرېزىدېنت بولۇپ يۈرگەن دەۋردىكى 1924 ـ يىلى بىلەن 1938 ـ يىلىنىڭ ئارىلىقىدا، پۈتۈن تۈركىيە مىقياسىدا كەڭ كۆلەملىك ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، تۈركىيە ۋە تۈركلەرنىڭ قىياپىتى ۋە ئۇلارنىڭ دۇنيا سەھنىسىدىكى ئورنىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر چوڭ ئۆزگىرىشنى پەيدا قىلدى. مۇستافا كەمالنىڭ تارىخىي ئورنىنى تولۇق نامايەن قىلىش ئۈچۈن، تۈركلەر شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنى "ئاتا تۈرك" دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ.

مۇستافا كەمال ئېلىپ بارغان ئىسلاھاتنىڭ بىر چوڭ قىسمى تۈرك يېزىقىدۇر. دۇنيا تارىخىدا بىر دۆلەتنىڭ ھۆكۈمىتى ئۆز خەلقىنىڭ تىل ـ يېزىقىنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە شىددەتلىك ھالدا ئۆزگەرتىپ، ئۇنى ئۆز خەلقىگە غايەت زور بېسىم بىلەن تاڭغان دۆلەتلەر ئانچە كۆپ ئەمەس. لېكىن، مۇستافا كەمال مانا ئاشۇنداق قىلغانلارنىڭ بىرسى. ئۇ تىل ـ يېزىق ئىسلاھاتىنى بىر يېڭى تۈركىيە بىلەن بىر يېڭى، زامانىۋىلاشقان تۈرك مىللىتىنى بەرپا قىلىشنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر قىسمى، دەپ قارىغان. ئۆزگەرتىلگەن تۈرك تىل ـ يېزىقى تۈركلەرگە بىر يېڭى مىللىيەتلىك ۋە مىللىي كىملىك بەرپا قىلىش چارىلىرىنىڭ بىرسى، دەپ

قارىغان. شۇڭا 1928 ـ يىلى تۈركىيە رېسپۇبلىكىسى قۇرۇلۇپ 5 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ تىل ـ يېزىقنى ئىسلاھات قىلىپ، تۈرك يېزىقىنىمۇ ئەرەبچىدىن هازىرقى لاتىنچە يېزىققا ئۆزگەرتكەن. ئۇ مۇشۇ ئۆزگەرتىشلەرنى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ۋاقىتلاردا، ئۆزى ھەر شەنبە ـ يەكشەنبە كۈنلىرى تۈركىيەدىكى چوڭ ئاممىۋى باغچىلارغا بېرىپ، تۈرك خەلقىگە لاتىن يېزىقى دەرسىنى ئۆزى بىۋاستە ئۆتكەن. تۈركلەر مانا بۈگۈنكى كۈندىمۇ مۇستافا كەمالنى "ئاتا تۈرك" دەپ ئاتىشىۋاتىدۇ.

ئاتا تۈركنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى يېزىق ئۆزگەرتىشىنىڭ پايدىسىنى تاكى ھازىرغىچە كۆرۈۋاتىدۇ ـ تۈركىيە گەرچە دۇنيادىكى بىر قەدەر تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەر بىلەن تەڭ تۇرالمىسىمۇ، ئۇ ھازىر (مېنىڭچە) بارلىق مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ بىر ئۈلگىسى سۈپىتىدە دۇنيا سەھنىسىدىن ئورۇن ئېلىپ تۇرۇۋاتىدۇ. لېكىن، بىز ئۇيغۇرلار مۇستافا كەمال ئەرەبچە يېزىقنى تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا لاتىن يېزىقىنى قوبۇل قىلىپ 55 ـ 60 يىل ئۆتكەن 1986 ـ 87 ـ يىللىرى ئۆزىمىزگە پۈتۈنلەي ئۆزلىشىپ بولغان لاتىن يېزىقىنى تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەرەبچە يېزىقىنى قوللىنىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدۇق.

مەن 1980 ـ يىللىرى ئۇيغۇر دىيارىدا يېزىق ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلغان ۋاقىتتىكى ئارقا كۆرۈنۈشلەرنى بىلمەيمەن. سەۋەبى مەن ئۇ چاغدا ياپونىيەدە ئىدىم. مېنىڭ بۇ ئىشنى بۇ يەردە تىلغا ئېلىشىمدىكى مەقسىدىم ھەرگىز ئەينى ۋاقىتتا يېزىق ئۆزگەرتىشكە تۈرتكە بولغان ئۇيغۇر كەسپ ئەھلىلىرىنى ياكى رەھبەرلەرنى ئەيىپلەش ئەمەس. يەنە بىر قېتىملىق يېزىق ئۆزگەرتىشنى، يەنى UEY نى لاتىن يېزىغا ئۆزگەرتىشنى، تەشەببۇس قىلىشمۇ ئەمەس ... ئەگەر ھازىرقى ۋەزىيەت داۋاملىشىۋەرسە، ئۇيغۇرلارغا يەنە بىر قېتىم يېزىق ئۆزگەرتىش پۇرسىتى بۇنىڭدىن كېيىن مەڭگۈ كەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن. مېنىڭ قىلىۋاتقىنىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنتايىن يېقىنقى بىر تارىخىدا يۈز بەرگەن بىر ۋەقەنى ئەسلەپ ئۆتۈش. شۇنداقلا بۇ ۋەقەنىڭ، يەنى يېزىقىمىزنىڭ لاتىن يېزىقىدىن ئەرەب يېزىقىغا ئۆزگەرتىلگىنىنىڭ، ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئىنتايىن زىيانلىق ئىكەنلىكىنى، بىز ۋە بىزدىن كېيىنكى ئەۋلادلار ئۇنىڭ زىيىنىنى خېلى بىر مەزگىل تارتىدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشتىن ئىبارەت.

بىر مىللەتتە قوغداپ قېلىشقا تېگىشلىك نەرسىلەرمۇ بولىدۇ. ئۆزگەرتىشكە، ئىسلاھات قىلىشقا ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ياكى يوقىتىشقا تېگىشلىك نەرسىلىرىمۇ بولىدۇ. ئۇيغۇر تىلى پۈتۈن مىللەت بارلىق كۈچى

بىلەن قوغداپ قېلىشقا تېگىشلىك نەرسە ئىدى. لېكىن ئۇ ھازىر ئېغىر تەھدىت ئاستىدا قالدى. ئۇيغۇر يېزىقىنى تەرەققىي تاپقان جەمئىيەتكە ۋە تەرەققىي تېپىش ئېھتىياجىغا ماسلاشتۇرۇش كېرەك ئىدى. ئەگەر ئۇيغۇر كونا يېزىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىكى ئاساسىي سەۋەب ئۇنى قول بىلەن ناھايىتى تېز يازغىلى بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت بولغان بولسا، ئۇ ھالدا بىزنىڭ UEY نى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمىز تەرققىي قىلماسلىق يولىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن بولغان بولىدۇ.

ياپونلۇقلارنىڭ خەنزۇچە خەتلەرنى تاشلاپ، ئىنگلىزچە سۆزلەرگە يۈرۈش قىلىشىدىكى سەۋەب دۇنيانىڭ ئەڭ ئىلغار تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈندۇر. بىز قول بىلەن ئىتتىك يازغىلى بولىدىغان يېزىققا ئەمەس، دۇنيادىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى مىللەتلەر ئىشلىتىدىغان ماشىنا بىلەن يازغىلى بولىدىغان، ۋە ھازىرقى دەۋردىكى زامانىۋىي تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىپ ھەم ئۆزئارا ھەم دۇنيادىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى باشقا مىللەتلەر بىلەن ئالاقىلەشكىلى بولىدىغان يېزىققا ئۆتۈشىمىز كېرەك ئىدى. تەبىئىي پەن، يۇقىرى تېخنىكا، ئىنجىنېرلىق، ۋە سانائەتلىشىش ئېھتىياجىغا ئەڭ ئۇيغۇن كېلىدىغان يېزىقنى تاللىشىمىز كېرەك ئىدى. بىز مەيلى نېمىنى قوغداپ قالايلى، نېمىنى ئۆزگەرتەيلى، بىزنىڭ ئاخىرقى نىشانىمىز ھېچ بولمىغاندا مىللەتنىڭ ئىنسانلار دۇنياسىدا بىر مىللەت سۈپىتىدە ياشىيالىشىغا، بىر مىللەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش بولۇشى كېرەك. ئۇنى دۇنيا سەھنىسىدە بىر ئۆزىگە چۇشلۇق ئورۇندا ساقلاپ تۇرۇش. ئۇنى ئۆزىگە چۇشلۇق بىر سەۋىيىدە ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش. ياكى بولمىسا مىللەتنى بارا ـ بارا تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئۇنى دۇنيادىكى ئەڭ تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر قاتارىدا ئورۇن ئالغۇزۇش. بىزنى مۇشۇنداق نىشانغا يەتكۈزمەيدىغان، ياكى ئۇنداق قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھاتلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بىرەر قىممىتى يوق. ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن بۇ مەسىلىدە، ئەگەر ئۇيغۇر لاتىن يېزىقى ئىسلاھ قىلىنىغان بولسىلا كۇپايە ئىدى. ئۇنىڭ ئۇئەي غا ئۆزگەرتىلىشى ئۇيغۇرلارنى نەچچە ئون يىل ئارقىغا چېكىندۇرگەن بولۇشى مۇمكىن.

ئەمدى يۇقىرىقى سوئالنىڭ مېغىزىغا كېلەيلى. تەرەققىي تاپقان ۋە ھازىر تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا زور ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي پەرقلەر بار. بۇنداق پەرقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئاشۇ دۆلەتلەرنىڭ تەرەققىيات تارىخى بىلەن زىچ

مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇلار ئىجتىمائىي، مەدەنىي ۋە ئىقتىسادىي ئامىللارنى، تارىخىي ۋە سىياسىي ئامىللارنى، خەلقئارا مۇناسىۋەتنى ۋە جۇغراپىيەلىك ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن، بۇ سەۋەبلەر يالغۇز يۇقىرىقىلارلا ئەمەس. ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي سەۋىيە جەھەتتىكى بۇنداق ئېككى خىل دۆلەتلەرنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشىدە ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكا قۇرۇلمىسىدىكى پەرق ۋە ئىلىم ـ پەن بىلەن تېخنىكىنىڭ ئومۇملىشىشىدىكى پەرقلەر ئەڭ مۇھىم رول ئوينىغان.

بىر دۆلەتنىڭ تېخنىكا سەۋىيىسىنى يۇقىرىلىتىشتىكى ئەڭ ئالدىنقى شەرت ئۇنىڭدا بىر ياخشى مائارىپ سىستېمىسى بولۇشىدىن ئىبارەت. مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەنىدەك، ياپونىيەنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ھازىرقىدەك يۈكسىلىشىگە ئۇنىڭ 100 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان يولغا قويۇپ كېلىۋاتقان مائارىپ سىستېمىسى ئەڭ مۇھىم ھەل قىلغۇچ رولىنى ئوينىغان.

بۈرۈن ئەرەبىستانغا ئوخشاش بەزى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر دۇنيانىڭ ئىلىم ـ پەن بىلەن تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشقان. بەزىلىرى ھەتتا يول باشلىغۇچ رولىنىمۇ ئويناپ باققان. بىراق، ئىلىم ـ پەن بىلەن تېخنىكىنىڭ مېغىزىنى چېقىش 17 ـ ئەسىردە ياۋروپادا باشلىنىپ، ئۇنىڭ پايدىسىنى پەقەت ئىنتايىن ئاز ساندىكى بىر قىسىم دۆلەتلەرلا كۆرگەن. شۇنىڭ بىلەن يالغۇز مەدەنىيەتنىڭ ماددىي جەھەتلىرىدە بۇ دۆلەتلەر بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدا پەرق پەيدا بولۇپلا قالماي، ئىجتىمائىي مۇھىتتىمۇ پەرق پەيدا بولغان. يەنى، تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەردە ئىلىم ـ پەننىڭ تېخنىكا ئارقىلىق ئەمەلىي قوللىنىلىشى بۇ دۆلەتلەرنى مائارىپ بىلەن ئىلىم ـ پەنگە تېخىمۇ كۆڭۈل بولۇش تەرەپكە ئېلىپ ماڭغان. ئۇلاردا ئىلىم ـ پەن ئىشلىرىغا زور مەبلەغ ئاجرىتىش بىر كەم بولسا بولمايدىغان ئۇزۇن مۇددەتلىك مەبلەغ سېلىشتۇر، دېگەن ئاڭنى يېتىشتۈرگەن. ھازىر تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردە ئاساسىي ۋە قوللىنىشچان ("applied") ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى كۈچەپ ئېلىپ بېرىش بىر ئەڭ مۇھىم ئۇزۇن مۇددەتلىك مەبلەغ سېلىش، دەپ قارىلىدۇ. ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىلمىي ۋە تېخنىكىلىق تالانتىنى ئۇرغىتىش ۋە يېتىلدۈرۈشكە ئەڭ ئەھمىيەت بېرىدۇ. شۇنىڭ نەتىجىسىدە مائارىپ بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىيات ناھايىتى زىچ بىرلەشكەن بولىدۇ. تەرەققىياتتىكى يۇقىرى سۈرئەت بىلەن يۇقىرى ئۇنۇم ئالىي مەكتەپلەردىكى ئىلمىي تەلىم ـ تەربىيەنى قوللاش ۋە يۈكسەلدۈرۈش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ.

تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر بولسا ئىلىم ـ پەنگە 2 ـ دەرىجىلىك ئىشلار قاتارىدا مۇئامىلە قىلىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرىنىڭ ئارقىدا قالغان قالاق ھالىتىنى زامانىۋى ئىلىم ـ پەن بىلەن تېخنىكىنى ئۆز جەمئىيىتىگە سىڭدۈرۈش ئارقىلىقلا ئۆزگەرتكىلى بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتمىدى. بەزىلىرى ئۇنى تونۇپ يەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ھەقىقىي كۆڭۈل بولمىدى. بۇ دۆلەتلەردە ئىلىم ـ پەن قۇرۇلمىلىرىنىڭ مۇۋاپىق بولماسلىقى ئۇلارنىڭ تەرەققىيات يولىدىكى بىر چوڭ ۋە ھالقىلىق توسالغۇ بولۇپ تۇرماقتا.

بۇنىڭ بىر ئەڭ تىپىك مىسالى، مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ بۇرۇنقى قىسىملىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئامېرىكىدىكى باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەر بىلەن جۇڭگودىكى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇشىدىكى پەرقلەردۇر. ئامېرىكىدا ئۆسمۈرلەرگە زېھنىي جەھەتتىن ھېچ قانداق بېسىم ئىشلەتمەيدۇ. ھەرگىز بىر نەرسىنى قارىغۇلارچە يادلاتقۇزمايدۇ. باشلانغۇچتا ئۆگىتىدىغان كۆپەيتىش كەررىلىرىنىمۇ ھەرگىز يادلاتقۇزمايدۇ. بەشكە 4 نى كۆپەيتىش 5 نى ئۆز ـ ئۆزىگە 4 قېتىم قوشۇش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ (يەنى $4\times5=5+5+5+5$)، ھەرگىز $4\times5=20$، دەپ يادقا ئالغۇزمايدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى كۈنىگە 4 ـ 6 سائەت تالادا ئويناشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ. باشلانغۇچتىن تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگىچە بولغان ئارىلىقتا ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ كۈنىگە 9 ـ 10 سائەت ئۇخلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى ئاتا ـ ئانىلاردىن تەلەپ قىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇتقۇچىلار ئىمكانقەدەر باشقىلار قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلىشقا، ھەرگىز ئۆزىنىڭ سۆزىگە ۋە كىتابتا يېزىلغان نەرسىلەرگە يۈزدە ـ يۈز ئىشىنىپ كەتمەسلىككە دەۋەت قىلىدۇ. "مەنمۇ بىر ئادەم، كىتابنى يازغۇچىمۇ بىر ئادەم، سەنمۇ بىر ئادەم. بۇ جەھەتتە بىزنىڭ ھېچ قانداق پەرقىمىز يوق." دەپ، ياشلارنى ئۆزىگە ئىشىنىشكە، ئۆز قابىلىيىتىگە ئىشىنىشكە، ھەرگىز ئۆزىنى باشقىلاردىن تۆۋەن چاغلىماسلىققا، ھەر قانداق ئەھۋالدا ئۆز غورۇرىنى ساقلاشقا، ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ھۆرمەتنى ساقلاشقا، باشقىلارنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئەمەس، ئۆزىنىڭ يۈرەك ئارزۇسى بويىچە ئىش قىلىشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ.

مەن بۇ يىل (2006 ـ يىلى) يۇرتقا بېرىپ، باشلانغۇچ 1 ـ سىنىپىدا ئەمدى ئوقۇشنى باشلىغان تۇغقىنىمنىڭ بىر ئوغلىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ كەلدىم. مەكتەپ باشلىنىپ، 1 ـ كۈنىلا بېرىلگەن تاپشۇرۇقنى تۈگىتىش ئۈچۈن، بالىنىڭ دادىسى بالىسى بىلەن 4 سائەتتەك

بىرگە تاپشۇرۇق ئىشلىدى. بۇ ئوقۇغۇچى بىر قوش تىللىق سىنىپتا بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۇيغۇر تىلىدىنمۇ، خەنزۇ تىلىدىنمۇ تەڭلا تاپشۇرۇق بېرىلىپتۇ. مەن ئويلاپ قالدىم: ئەگەر بالىلار 6 ياش ۋاقتىدىلا مۇشۇنداق زېھىن جەھەتتىن ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىسا، ئۇلار چوڭ بولغاندا نېمە ئىش قىلالايدۇ؟ بالىلارنى بۇنداق كۆنگە قويۇشنىڭ بىرەر ئىلمىي ئاساسى بارمىدۇ؟ ئەگەر بار بولسا نېمە ئۈچۈن ئامېرىكا، ياپونىيە ۋە باشقا تەرەققىي قىلغان ئەللەر پۈتۈنلەي باشقىچە يول تۇتىدۇ؟ مەندە ھازىر مۇشۇنداق جاۋابسىز قالغان سوئاللار ئىنتايىن كۆپ.

مەن يۇقىرىدا تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ "ئىلىم ـ پەن" مەسىلىسىنى تىلغا ئالغاندا، ئاساسەن ئۇلارنىڭ "تەبىئىي پەن"، تېخنىكا ۋە ئىنجېنېرلىق مەسىلىسىنى كۆزدە تۇتقان. يەنى، تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ ئارقىدا قالغىنى ئۇلارنىڭ تەبىئىي پەن، تېخنىكا ۋە ئىنجېنېرلىق تەرەققىياتىدۇر. 1990 ـ يىلىدىكى ئىراق ئۇرۇشىدىن كېيىن، كۇۋەيتنىڭ ئىچىملىك سۇ تۇرۇبىلىرىنى ئامېرىكا شىركەتلىرى بېرىپ رېمونت قىلىپ بەردى. شۇ ۋاقىتتا ئامېرىكىنىڭ مەملىكەتلىك چوڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنىڭ بەزىلىرى مۇشۇ ئىشلارنى خەۋەر قىلغاندا، كۇۋەيتنىڭ سۇ تۇرۇبىسىنى ياسىغىدەك ئىنجېنېرلىرىنىڭمۇ يوقلۇقىنى تىلغا ئېلىپ، ئۇلارنى ئىنتايىن قاتتىق مەسخىرە قىلغىنىنى كۆرگەنىدىم. يەنى، كۇۋەيتنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسى دۇنيادىكى ئەڭ ئالدىنقى دۆلەتلەر قاتارىدا بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ تېخنىكا ۋە ئىنجېنېرلىك ئىشلىرى ئىنتايىن تەرەققىي قىلمىغان ئىكەن. بۇنىڭ ئەكسىچە، مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ بېشىدە تىلغا ئالغاندەك، ئىسرائىلىيەدىكى ھەر 4 ئادەمنىڭ بىرسى ئىنجېنېر ئىكەن. ئامېرىكا، ياپونىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىمۇ تېخنىكىلىق خادىملار ۋە ئىنجېنېرلار دۆلەت ئاھالىسىنىڭ ئىنتايىن يۇقىرى نىسبىتىنى ئىگىلەيدۇ.

ئۇيغۇرلار تەرەققىي قىلىۋاتقان مىللەتلەر كاتېگورىيىسىگە كىرىشى مۇمكىن. شۇڭا مەن يۇقىرىدا ئېيتقان تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر توغرىسىدىكى بايانلار ئۇيغۇرلارغىمۇ ئاساسەن ئۇيغۇن كېلىدۇ. شۈبھىسىزكى، ئۇيغۇرلار بىر مائارىپنى، بىلىمنى، ئىلىم ـ پەننى ۋە بىلىم ئىگىلىرىنى قەدىرلەيدىغان مىللەت. لېكىن، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، 19 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن كېيىن، ئۇيغۇرلار دۇنيادىكى ئىلىم ـ پەن ۋە تېخنىكىلىق يۈكسىلىشلەردىن ئاساسەن بەھرىمەن بولالماي قالدى. بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ جەرياندا تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان

ئالاقىسىنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشى، ئۇيغۇر دىيارىدا ئىلىم ـ پەننىڭ تەرەققىي قىلالماسلىقىغا كۈچلۈك دەرىجىدە سەۋەبچى بولدى. ئىلىم ـ پەن بىلەن تېخنىكىنىڭ تەرەققىي قىلماسلىقى تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر سانائىتىمۇ بەرپا بولمىدى. بەرپا بولغانلىرىمۇ ھېچ قانداق تەرەققىي قىلالمىدى. ئۇيغۇر ئاھالىسى ئىچىدە ئىشچىلار قوشۇنى دېگەن بىر تەركىب قەتئىيلا ۋۇجۇدقا كېلەلمىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ تەبىئىي پەن ۋە تېخنىكىنىڭ جەمئىيەت ۋە مىللەت تەرەققىياتىدىكى رولىغا بولغان كۆز قارىشى يوق دېيەرلىك بولۇپ، ئۇ ھازىرمۇ داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ھازىرمۇ "زىيالىي" دېسە پەقەت شائىر، يازغۇچى ۋە تارىخچىلارنىلا كۆزدە تۇتىدىغان ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر. مەن 1980 ـ يىللىرى ULY دىن UEY غا ئۆتتۈشمىزدىمۇ يۇقىرىقى ئارقا كۆرۈنۈشلەر خېلى چوڭ رول ئوينىغان، دەپ ئويلايمەن (بۇنىڭغا قىل سىغمايدۇ ـــ مۇخبىر). ئۇيغۇرلارنىڭ ھازىرقىدەك ئۆز رايونىدا ۋە رايون ئاتلاپ رىقابەتلىشىش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەن بولۇپ قېلىشىنىڭ بىر سەۋەبىنىمۇ يۇقىرىقى ئامىللاردىن كۆرۈمەن. مەن يېقىندا مەرھۇم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن ئەپەندىنىڭ "ئۈچ خىل مىللەت ۋە مىللىيەتلىكتىكى ئۈچ خىل قىممەت" دېگەن ماقالىسىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇرنىڭ ھازىرقى ھالىتى توغرىسىدىكى تۆۋەندىكى بايانلىرىنى خېلى ياقتۇرۇپ قالدىم. مەن يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن سەۋەبلەر ئۇيغۇرلارنىڭ تۆۋەندىكى بىر ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىر قىسمى بولۇشى مۇمكىن:

مەرھۇم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن ئەپەندىنىڭ ماقالىسىدىن نەقىل: "قېنى ئويلاپ كۆرۈڭچۇ، بۈگۈنكى كۈندە مەنسەپ تاپسا ئۆيمۇ ـ ئۆي زىياپەت، پۇل تاپسا مەككە ـ مەدىنىگە زىيارەت، بۇ ئىككىسى بولمىغاندا كاللا ـ پاقالچاق، ئۆپكە ـ ھېسىپ چاغلىق تىجارەتتىن باشقىسىغا قۇربىتى يەتمىگەن خەلق يەنىلا كونا مۇقامغا يورغىلىسا، ئەسىر ئالماشقان بىلەن ئۇنىڭ رىسقى نېسىۋىسى ئالمىشارمۇ؟!

يېقىنقى بەش ئەسىر مابەينىدە «ئەۋلىيا چەتتىن، مۇرىت بىزدىن» بولۇپ، ئىچكى نىزا ۋە تەپرىقىچىلىكتە ئېرىشكىنىمىز زادى نېمە بولدى؟ يېقىنقى بەش ئەسىردىن بۇيان دىنىي مەزھەپچىلىك بىلەن مۇرت ـ مۇخلىسلىق پىرقىۋازلىقى، يۇرتۋازلىق ـ مەھەللىۋازلىق، موللام ياكى ئەپەندىلىرىمىزدىكى كىچىك گۇرۇھۋازلىق، ئەل غېمىنى مۇز دەرياغا پىرقىرىتىپ چۆرۈۋەتكەن مەنسەپ ـ بالداق ھېرىسمەنلىكى، تۈركۈم ئېڭى ۋە مىللىي مەدەنىيەت ئىنكارچىلىقىنىڭ تەلۋە دەبدەبىلىرى بىلەن دەل ـ

دەرەخسىز جەزىرىدىكى قۇيۇنتازدەك مەسئۇلىيەتسىز پىتنە ـ ئىغۋا تۆھمەتخورلۇقى قاتارلىق ئالتە زەھەر تۆپەيلىدىن «ئوغۇز سۈتىدەك ئۇيماق» دېگەن مەنىدىكى «ئۇيغۇرلار» ئۇيۇشۇش كۈچىنى «ئېچىغان سۈت»كە ئايلاندۇرۇپ قويىدى. نەتىجىدە «ئىسمىمىز ئۇيغۇر، ئىشىمىز ئۇرغۇي» بولۇپ چىقتى."

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇيغۇرلارنىڭ ھازىرقى ھالىتى كىشىنى ئىنتايىن ئازابلايدۇ. شۇنداقلا كىشىنى ئىنتايىن چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. ئۇيغۇرلار زادى قانداق قىلىشى كېرەك؟ مەن بۇ سوئالنى ئۆز ـ ئۆزۈمدىن داۋاملىق سورايمەن. ھازىرقى زامان ئىلىم ـ پەنلىرى ئىنسانلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە سىڭىپ كىرگەن. شۇڭلاشقا، تەرەققىياتنى ئىستەيدىغان ھەر بىر دۆلەت ۋە مىللەت چوقۇم مائارىپ، تەتقىقات ۋە تېخنىكىغا تەرەققىياتنى تېزلىتىدىغان قورال سۈپىتىدە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشى كېرەك. بۇ جەھەتتىكى پىلانلاش ۋە باشقۇرۇش ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن ياخشى ئېلىپ بېرىشى كېرەك. ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، ئۇيغۇرلار ھازىر بۇ جەھەتتىكى ئىشلاردا ئۆز ـ ئۆزىگە ئىگە بولالايدىغان ھالەتتە ئەمەس. ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئىي پەندە ئوقۇغان كىشىلىرى سانىنىڭ ئىنتايىن ئاز بولۇشىغا قارىماي، شۇ ئوقۇش پۈتتۈرگەن ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ خىزمەت تېپىشىمۇ بىر ئىنتايىن ئېغىر مەسىلە بولماقتا. نۇرغۇن ياشلار ئوقۇغان نەرسىلىرىنى پۈتۈنلەي تاشلاپ، جان بېقىش ئۈچۈن ھېچ قانداق ئالىي دەرىجىلىك مائارىپ سەۋىيىسىنى تەلەپ قىلمايدىغان تۆۋەن دەرىجىلىك خىزمەتنى تېپىپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولماقتا. چوڭ شەھەرلەردىكى ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى ئىدارىلەرگە ئورۇنلاشقانلارنىڭ ئىچىدىمۇ ئەسلىدە ئوقۇغان كەسپىنى پۈتۈنلەي تاشلاپ، باشقا كەسپنى قىلىۋاتقانلار ئىنتايىن كۆپ. بۇ ئەھۋال كىشىنى ئىنتايىن ھەيران قالدۇرىدۇ.

مەن بىرقەدەر ياخشىراق بىلىدىغان ئامېرىكا بىلەن ياپونىيەدە ھەر قېتىم ئىقتىسادنىڭ يۈكسىلىش سۈرئىتى تېزلەشكەن ۋاقىتتا، تەبىئىي پەندە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار يېتىشمەيدۇ. نۇرغۇن شىركەتلەر ھەر قايسى ئالىي مەكتەپلەرگە بېرىپ، تېخى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن ئوقۇغۇچىلارنى خىزمەتكە ئېلىپ بولىدۇ. بۇ دۆلەتلەردە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ ئومۇمىي ئاھالە ئىچىدىكى نىسبىتىمۇ ئىنتايىن يۇقىرى. شۇنداق تۇرۇپمۇ ئۇ دۆلەتلەردە "تېز تەرەققىيات" دېگەن نەرسە "ئالىي بىلىملىك ئەمگەك كۈچى يېتىشمەسلىك" دېگەن نەرسىدىن دېرەك بېرىدۇ. لېكىن، ئۇيغۇر دىيارىدا

ئۇنداق ئەمەسكەن. يېڭى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئۇيغۇر ياشلىرى دۇچ كېلىۋاتقان ئەھۋال ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئىكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئى پەن، تېخنىكا، ئىنژېنېرلىق ۋە سانائەت ساھەسىدىكى ئىشلىرىنىڭ بۈنىڭدىن كېيىن قانداق ۋە قايسى يۆنىلىشكە قاراپ تەرەققىي قىلىدىغانلىقى ئاساسىي جەھەتتىن ھۆكۈمەتنىڭ تۇتقان يولىغا باغلىق. يەرلىك ھۆكۈمەت ئالىي مەكتەپلەر ۋە سانائەت شىركەتلىرى بىلەن بىرلىكتە، تېخنىكا، ھەرخىل بايلىق ۋە ئىش بېجىرىش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ھەر خىل ئېھتىياجلار، شۇنداقلا يەرلىك خەلقنىڭ ئېھتىياجى ئاساسىدا بىر ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتى سىياسىتىنى تۈزۈپ چىقالىسا، ئۇنى قانۇنىي ۋاسىتىلەر بىلەن قاتتىق ئىجرا قىلالىسا، بولۇپمۇ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ خىزمەت پۇرسىتى جەھەتتە چوڭ مىللەت بىلەن باراۋەر بولۇشىغا مۇتلەق كاپالەتلىك قىلالىسا، شۇ چاغدىلا ئۇيغۇرلارنىڭ تەبىئى پەن، تېخنىكا، ئىنژېنېرلىق ۋە سانائەت ئىشلىرىمۇ ئۈزلۈكسىز ھالدا تەرەققىي قىلالايدۇ. ھازىرقى شارائىتتا ئۇيغۇرلار ئۈچۈن بۇنىڭدىن باشقا ئۈنۈملۈك يول بولماسلىقى مۇمكىن.

۞۞۞۞۞۞۞۞۞

ئاليار ئەپەندىنىڭ ئىنكاسى:

ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەلەيكۇم ئەركىن ئاكا!

سىزنىڭ ئىلھامبەخش يازمىلىرىڭىز بىز ئۈچۈن دائىم روھى ئوزۇق بولۇپ كەلمەكتە. مەن ۋەتەندىكى ئۇيغۇرلارغا ۋاكالىتەن"سۆھبەت" دىكى جاۋابلىرىڭىزغا تەشەككۇر ئېيتىمەن.

9. سۇئالغا بەرگەن جاۋابىڭىزدىكى باشتىكى بەزى مەسىلىلەرنى مەن چۈشىنەلمىدىممۇ ياكى توغرا چۈشىنەلمىدىممۇ ئىنىقلىۋېلىش ئۈچۈن بىر ئىككى سوئال سوراشنى مۇۋاپىق تاپتىم:

1. مەن پەقەت بۇ يازمىلىرىڭىزنى "يېزىق ئۆزگەرتىش كېرەك" دەپ چۈشەندىم، باشقىلارمۇ مەندەك چۈشىنىپتۇ. بۇنىڭ ئەكس تەسىرى كۈچلۈك بولىدۇ. مېنىڭچە بولغاندا ULY نى ئەسلىدىكى يۇنۇلۇش بويىچە يانداش يېزىق سۈپىتىدە تەرىپلەپ چۈشەندۈرۈش ۋە تەشۋىق قىلىش زۆرۈر ئىدى.

سىز راستىنلا يېزىق ئۆزگەرتىشنى يەنى UEY دىن ULY غا ئۆزگەرتىشنى تەشەببۇس قىلماقچىمۇ ياكى باشقىچىرەك بىر ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرمەكچىمۇ؟ئىنىقراق چۈشەنچە بەرگەن بولسىڭىز.

2. بۇ يازمىنىڭ ئەسلىدىكى تېما بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوقتەك ھېس قىلدىم، بۇ ھەقتىكى ئويلىغانلىرىڭىزنى بىلىپ بېقىشقا بولارمۇ؟ تەلىمىڭىزگە مۇھتاجمەن.

مۇخبىر ئەپەندىنىڭ ئىنكاسى:

مېنىڭچە دېيىلگەن گەپ بىلەن تېما تازا ماسلاشقان، يەنى شائىرلىقنىلا ئالىملىق دەپ چۈشىنىدىغان كىشىلەرگە يېزىقنىڭ تەبىئىي پەن، سانائەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ زۆرۈر ئەمەسلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. دېمىسىمۇ، ئەرەب

(ئەبلەخلەر!)نىڭ يېزىقى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈش ۋاقتىدا تەبىئىي پەندىن مۇتلەق ساۋاتسىز، ئىجتىمائىي پەنچى "زىيالىي"لارنىڭ گېپى ئاساس قىلىنىپ كەتتى. كەلگۈسىنى كۆزدە تۇتۇش كەم بولدى. بۇنىڭ زىيىنىنى ھازىر نۇرغۇن كىشى مۆلچەرلەپ بولالمايدۇ، بىز مۇشۇ يېزىق تۈپەيلى باشقىلاردىن ھامان بىرمۇنچە يىل كېيىن ماڭغىنىمىز ماڭغان. ماقالىدە كىشىلىرىمىزدە تەبىئىي پەن، سانائەت پەنلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش نۇرقتىسىدىن مەسىلىلەرنى كۆزىتىش يوق ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلگەن. ئەينى چاغدا ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى يېزىققا كۆچۈشنىڭ زىيانلىقلىقىنى تىلشۇناسلىرىمىزدىن پروفېسسور تۇردى ئەخمەت ئەپەندى، ئاتاقلىق تەرجىمان ئابدۇسالام ئاباسنىڭ ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدۇق. بىزدىن ئەرەب يۇرىقى چىقىشنىڭ قانداق پايدىسى بارلىقىنى مەن قەتئىي چۈشىنەلمىدىم. ئۆزلىرى بىلەمۇ ئىتتىپاقلىشالمىغان ئەرەبلەرنى ئۆزىمىزگە دىن قېرىنداش دېيىش (بېزىلەر يېزىق جەھەتتە شۇنداق قارايدىكەن) تولىمۇ نادانلىقتۇر!

بىزدەك ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭ بۇ ھەقتە بەس ـ مۇنازىرە قىلىشى ئايىغى چىقمايدىغان ئىشتۇر، قايسى يېزىقنىڭ ئەڭ ئىلغارلىقىنى تىلشۇناسلار ئەڭ ياخشى بىلىدۇ، گەپ ناباب جامائەت پىكرىنىڭ بېسىمىدا، بىر شەيئى زاۋاللىققا قاراپ يۈزلەنسە، ئۇنى ھەرقانداق كۈچمۇ قۇتقۇزۇۋالالمايدۇ!

ھازىر ئارىمىزدىكى بەزى كىشىلەر ھە دەپ ULY غا ھۇجۇم قىلماقتا، بۇ دىن تەلۋىلىكىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلى خالاس! UEY بىزگە كىرگەندىن بېرى بىزدە "تەرەققىي قىلغان" نەرسە پەقەتلا شېىردەكلا ھېس قىلىمەن، ئابدۇشۈكۈر ئەپەندى شۇنىڭدىن بېرى بىزدىن بوياقچىدىن ئارتۇقراق خىمىك، تۆمۈرچىدىن ئارتۇقراق فىزىك چىقمىدى دەپ بەكمۇ توغرا ئېيتىپتىكەن، سىلەرچە قانداق؟ يېزىقنى تولا ئۆزگەرتىش ئەلۋەتتە زىيانلىق، ئەمما ئەينى چاغدا نېمىشقا مۇشۇنداق دەيدىغان ئادەم چىقمىدى؟ نېمىشقا ئەمدى چىقىدۇ؟ ئاشۇ تارىختىكى تۆت تۇك ـ تۇك شېئىرنى قوغداش ئۈچۈنمۇ؟! بۇ يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينىغانلىقىمۇ قانداق؟ ئويلىنىپ كۆرۈش كېرەك.

ئىلغارنى تاشلاپ، قالىقىغا يېپىشىش ھەرگىز نورمال ئىش ئەمەس. ئەگەر يېزىقلارنىڭ ئىلغارنى تاللاش توغرا كەلسە ئەرەبنىڭ يېزىقى ھەرگىز ئالدىغا ئۆتەلمەيدۇ، بۇنى بەس ـ مۇنازىرە قىلىش ھاجەتسىز.

بۇرادىرىمىز ھىجران ئەپەندى بىلىدۇ، ئۇ فرانسىيىدە دوكتورلۇقتا ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە، فرانسىيىدىن پاتىغىز دېگەن بىر ئاغىنىسىنى يۇرتىمىزغا باشلاپ كەلگەن ئىكەن، ئۇ ئاغىنىسى ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇرچە ۋىۋىسكىلارنى كۆرۈپ "تېررورىستلارنىڭ يېزىقى بۇ يەردىمۇ بار ئىكەنغۇ" دەپتۇ. بۇنى ماڭا بۇرادىرىمىز بورانقۇش دەپ بەرگەن ئىدى. بۇ ئەلۋەتتە بىر شەخسنىڭ پىكرى، ئەمما، بۇنداق پىكرنى ئەبلەخ ئەرەب چوشقىلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان!

بىزدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ئەرەبلەر بولمىسا خۇدا بولمايدىغاندەكلا! ئەرەبلەرنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەردەكلا! خۇدايا توۋا! بۇ نادانلىقنى!

ئەركىن سىدىقنىڭ جاۋابى:

ھۆرمەتلىك ئالىيار ئۇكام، مەن ئالدى بىلەن سىزنىڭ ۋەتەندىكىلەرنىڭ بۇ سۆھبەت خاتىرىسىنى ئوقۇشىغا قۇلايلىق شارائىت ھازىرلاپ بېرىش يولىدا سىڭدۈرگەن

ئەمگىگىڭىزگە كۆپتىن - كۆپ تەشەككۈر ئېيتىمەن. سىزگە كۆپ رەھمەت.

بۇ قېتىم ئېلان قىلىغان 9 - سوالنىڭ جاۋابىدا مەن ھەرگىزمۇ "ھازىر يېزىقنى UEY دىن ULY غا ئۆزگەرتىش كېرەك" دېگەن ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قويمىدىم. ياكى، ھېچ بولمىغاندا، مەن ئۇنداق ئىدىيىنى ئىلگىرى سۈرۈش نىيىتىدە ئەمەس ئىدىم. بۇ نۇقتىنى مۇشۇ جاۋابىدا يېزىلغان تۆۋەندىكى سۆزلەردىنمۇ كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

"مېنىڭ بۇ ئىشنى بۇ يەردە تىلغا ئېلىشىمدىكى مەقسىتىم ھەرگىز ئەينى ۋاقىتتا يېزىق ئۆزگەرتىشكە تۈرتكە بولغان ئۇيغۇر كەسىپ ئەھلىلىرىنى ياكى رەھبەرلەرنى ئەيىبلەش ئەمەس. يەنە بىر قېتىملىق يېزىق ئۆزگەرتىشنى، يەنى UEY نى لاتىن يېزىقىغا ئۆزگەرتىشنى، تەشەببۇس قىلىشمۇ ئەمەس - ئەگەر ھازىرقى ۋەزىيەت داۋاملىشىۋەرسە، ئۇيغۇرلارغا يەنە بىر قېتىم يېزىق ئۆزگەرتىش پۇرسىتى بۇنىڭدىن كېيىن مەڭگۈ كەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن."

ئەگەر مېنىڭ يازغىنىمدىن "يېزىق ئۆزگەرتىش كېرەك" دېگەن مەنە چىقىپ قالغان بولسا، مەن ئوقۇرمەنلەردىن ئەپۇ سورايمەن. ھەقىقەتەنمۇ، يەنە بىر قېتىم يېزىق ئۆزگەرتىش - ئۆزگەرتمەسلىك ھازىر بىزنىڭ ئىرادىمىزغا باغلىق ئەمەس. ئاشۇنداق بىر شارائىت ئاستىدا ئەگەر مەن "يېزىق ئۆزگەرتىش كېرەك" دېگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويسام ئۇنىڭ ھېچ قانداق قىممىتى يوق بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا مەن ھەرگىزمۇ ئۇنداق ئىشنى قىلمايمەن.

ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۇيغۇر مائارىپى پۈتۈن جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئەڭ تەرەققىي قىلغان مائارىپ ئىدى. مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، 1949 - يىللىرى ئۇيغۇر مائارىپى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلار ۋە سوۋېتتا بېسىلغان ئۇيغۇرچە دەرسلىكلەرنىڭ كۈچى بىلەن بەزى ساھەلەردە ھانزۇلارنىڭ مارىپىدىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدىكەندۇق. ئەگەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئاشۇنداق ئەھۋالى داۋاملىشىۋەرگەن بولسا، ULY ئاساسىدىكى ئۇيغۇر مائارىپىنى تېخىمۇ يۈكسەلدۈرۈپ، ئۇنى دۇنيادىكى تەرەققىي قىلغان دۆلەت ۋە مىللەتلەر سەۋىيىسىگە يېتىشتۈرۈش ئىمكانىيىتى بار ئىدى. مۇشۇنداق مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، 80 - يىللاردىكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ULY دىن UEY غا ئۆزگەرتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق بولۇپلا قالماي، ئۇنداق قىلىش ئۇيغۇرلارغا زىيانلىق ئىدى. مېنىڭ 9 - سوئالنىڭ جاۋابىدا دېمەكچى بولغىنىم مانا مۇشۇدۇر.

ھازىر ئۇيغۇر ئىشلىرى ئۈستىدىن قارار چىقىرالايدىغان بىرەر ھوقۇقدار ئۇيغۇرلاردىن "UEY نى ئىشلىتىشنى خالىمىسىلەر ياكى ULY نىمۇ" دەپ سورىغىنى يوق. شۇڭا UEY بىلەن ULY ئوتتۇرىسىدا بەس مۇنازىرە قىلىشنىڭ ھېچ بىر قىممىتى يوق. شۇڭلاشقا، ھازىر ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئەڭ پايدىلىق يول ULY نى ئەسلىدىكى يۈنۈلۈش بويىچە يانداش يېزىق سۈپىتىدە ئىشلىتىشتىن ئىبارەت.

80 - يىللاردا يۈز بەرگەن ULY نى UEY غا ئۆزگەرتىش ۋەقەسىنىڭ 9 - سوالدا سورالغان مەسىلە بىلەن بىر ئاز مۇناسىۋىتى بار. يەنى، تەبىي - پەن، يۇقىرى تېخنىكا، ئىنجېنېرلىك ۋە سانائەتنى ئۆنۈملۈك تەرەققىي قىلدۇرۇشتا، بۇ جەھەتتە دۇنيا بىلەن ئورتاقلىششتا ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ULY كۆپ پايدىلىق. مەن بۇ يەردە ئوتتۇرىغا قويغان نەرسە ۋە ئىلگىرى سۈرمەكچى بولغان ئىدىيە دەل مۇشۇنىڭدىن ئىبارەت.

UEY مېنىڭ كۆزۈمگە ئىنتايىن ئىللىق كۆرۈنىدۇ. كۆڭلۈمگە ئىنتايىن يېقىملىق

تۇيۇلىدۇ. بۇ جەھەتتە ئۇنى ئەرەبلىكلەرنىڭ ئەرەب يېزىقى بىلەن سېلىشتۇرۇش ھەرگىزمۇ مۇمكىن ئەمەس ـ مېنىڭ كۆڭلۈمگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرەبچە يېزىقى ئەرەبلەرنىڭ ھازىر ئىشلىتىۋاتقان يېزىغىغا قارىغاندا كەم دېگەندە 100 ھەسسە يېقىملىق تۇيۇلىدۇ. لېكىن، ئەقىللىق مىللەت ئۆزىنىڭ چوڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن، ئۆزىگە گۈزەل تۇيۇلىدىغان بىر قىسىم نەرسىلىرىدىن ۋاز كېچەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. چوڭ ئىشلار توغرىسىدا قارار چىقارغاندا، ئۇنىڭغا خۇسۇسىي ياكى مىللىي ھېسسىياتنى ئارىلاشتۇرماسلىقى كېرەك. كۆز ئالدىنىلا ئويلىماي، مىللەتنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك مەنپەئەتى ۋە تەقدىرىنى ئويلىشى كېرەك.

مەن 80 ـ يىللاردىكى يېزىق ئۆزگەرتىشنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى تازا بىلمەي يۈرگەن ئىدىم. مۇشۇ بىر ـ ئىككى كۈن بۇ توغرىسىدا قاتتىق ئويلاپ، بۇنىڭدىن بىرەر يىل بۇرۇن بۇ مەسىلە توغرىسىدا بىر ماقالە ئوقۇغان ئېسىمگە كەلدى. كېيىن قارىسام ئۇ ئەسلىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر ئوقۇتقۇچىسى يازغان ئىلمىي ماقالە بولۇپ، مەن ئۇنى ئەينى ۋاقىتتا www.Meripet.com نىڭ تۆۋەندىكى سەھىپىسىگە قويۇپ قويغان ئىكەنمەن:

http://www.meripet.com/Bio/ULY.htm

مۇشۇ جاۋابىمنىڭ ئاخىرىغا بۇ ماقالىنىڭ 80 ـ يىللاردىكى يېزىق ئۆزگەرتىشنىڭ ئارقا كورىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسمىنى چاپلاپ قويدۇم (مەن 1984 ـ 85 ـ يىللىرى چەتكە ئوقۇشقا چىقىشنىڭ تەييارلىق ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ، يېزىق ئۆزگەرتىش ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىشلاردىن خەۋەرسىز قالغان ئىكەنمەن). مەن ئۇنى ئوقۇپ، مۇنداق تەسىراتقا كەلدىم: بىزنىڭ زىيالىيلىرىمىز 60 ـ يىللاردىكى UEY نى ULY غا ئۆزگەرتىش بىر خىل سولچىل سىياسەتنىڭ نەتىجىسى دەپ قارىغان. شۇڭا 80 ـ يىللاردا يېزىق توغرىسىدا قارار چىقىرىش ھوقۇقىنى ئۆزلىرىگە بەرگەندە، ھېچ ئىككىلەنمەستىنلا ULY نى تاشلاپ، UEY نى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. مېنىڭچە بۇ ۋەقەدىن بۇرۇنقى نەچچە 10 يىل ئىچىدە ئۇيغۇرلار سىرتقى دۇنيادىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ ياشىغان بولغاچقا، ھەمدە ئۇيغۇرلاردا ئىلىم ـ پەن، يۇقىرى تېخنىكا، ئىنجېنېرلىك ۋە سانائەت ئىشلىرى ئىنتايىن تۆۋەن سەۋىيىدە بولغاچقا، بۇ جەھەتتىكى دۇنيا تەرەققىياتىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسەن خەۋىرى بولمىغاچقا، بىر قىسىم زىيالىيلارنىڭ 80 ـ يىللاردا ھېلىقىدەك يولنى تاللىغىنىدىن يامانلىغىلى بولمايدۇ. لېكىن، مېنىڭچە ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ يولنى تاللىشى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن زىيانلىق.

ئاخىرىدا سىزنىڭ بۇ مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغىنىڭىزغا چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

✡✡✡✡✡✡✡✡✡

"ئۇيغۇر يېزىقى ھەققىدە" دىن بىر پارچە:

1984 ـ يىلىدىكى كونا يېزىققا قايتىش

يولداش دېڭ شياۋپىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش مەزمۇن قىلىنغان يېڭى دەۋر باشلانغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن، 1957 ـ يىلىدىن كېيىنكى كۆپلىگەن خاتالىقلار " سول " چىللىق دەپ قارالدى. 1978 ـ يىلى بىكار قىلىنغىنىغا ئون يىل بولغان دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر سىياسەتلىرىنى يولغا قويۇشقا تەييارلاندى. 1980 ـ يىللارنىڭ بېشىدا، يېڭى

يېزىق بىلەن كونا يېزىقتا نەشر قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئۇسلۇبىدا پەرق شەكىللەندى. بۇ مەزگىلدە پەقەت باشلانغۇچ 1 ـ يىللىقلار ئۈچۈن ۋە بىرقىسىم بالىلار كىتابلىرى يېڭى يېزىقتا نەشر قىلىندى. ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتكە مۇناسىۋەتلىك بولغان نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەرلەر كونا يېزىقتا نەشر قىلىندى.

1980 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن 3 ـ نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ يېزىقىدا ئائىت يۈرگۈزۈلگەن خاتا سىياسەتلەر تەكشۈرۈلۈپ، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇرلارنىڭ تىل ـ يېزىقىغا دائىر سىياسەتلەرنى ئۆزلىرى بەلگىلەيدىغانلىقىنى، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ ئارىلاشمايدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بېيجىڭدا جۇڭگو تۈركىي تىللار تەرەققىيات جەمئىيىتى ۋە ئاز سانلىق مىللەت كونا يېزىقى جەمئىيىتى قۇرۇلدى. بۇ ھەر ئىككى جەمئىيەت ئۇيغۇرلارنىڭ تىل ـ يېزىق تەتقىقاتىغا ئىلھام بەردى.

ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنىڭ سىناق قىلىنغان ۋاقىتتىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، بۇ يېزىق لايىھىسى 20 يىلدىن ئارتۇق قوللىنىلغان بولسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىش، يېزىق ئۆزگەرتىشنىڭ شەرت ـ شارائىتلىرىنى مۆلچەرلەشنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقى، " سول " چىل خاتا لۇشيەننىڭ تەسىرى، يېزىق لايىھىلەشنىڭ ئۆزىدە بىرمۇنچە مەسىلىلەرنىڭ ساقلانغانلىقى، شۇنىڭدەك ئەنئەنىۋى ئادەت كۈچىنىڭ تەسىرى سەۋەبلىك، ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن ناھايىتى زور كۈچ سەرپ قىلىنغان بولسىمۇ، خەلق ئۇنى قوبۇل قىلمىدى. جەمئىيەتتە ئومۇملاشمىدى. ھەر ساھەدىكى خەلق ئاممىسىنىڭ بۇ يېزىققا نىسبەتەن پىكىر ـ تەلەپلىرى كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ، ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ خىزمەتلىرىگە مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يەتتى. نەتىجىدە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش، خەلق ئاممىسىدىن پىكىر ئېلىش ئاساسىدا، ئاپتونوم رايونلۇق 5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 1982 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىكى 17 ـ سانلىق يىغىنىنىڭ قارارى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 1982 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىكى "' ئۇيغۇر، قازاق كونا يېزىقلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇش توغرىسىدىكى دوكلاتى' نى تارقاتقانلىق ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشى" غا ئاساسەن، ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىنى قوللىنىش توختىلىپ، ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر كونا يېزىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. لاتىن ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېڭى يېزىقى فونېتىكىلىق بەلگىلەر قاتارىدا ساقلاپ قېلىنىپ، زۆرۈر تېپىلغان سورۇنلاردا ئىشلىتىش قارار قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن لاتىن يېزىقى پەقەت بىر قىسىم ماتېرىياللارنى نەشر قىلىش بىلەن چەكلىنىپ قالدى ۋە ئاستا ـ ئاستا ئىشلىتىشتىن قالدى.

ئۇيغۇر كونا يېزىقىغا قايتىش ھەققىدىكى بەس ـ مۇنازىرە جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىدا قانات يايدۇرۇلدى. 20 يىل بۇرۇن ئۇيغۇر كونا يېزىقىنىڭ شەكىل جەھەتتىكى يېتەرسىزلىكلىرى قانچىلىك كۈچەپ كۆرسىتىلگەن، سىلاۋيان، لاتىن ئېلىپبەسىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى قانچىلىك كۆككە كۆتۈرۈلگەن بولسا، 80 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە كونا يېزىقنىڭ ئەھمىيىتى، يېڭى يېزىقنىڭ كەمچىلىكلىرى كۈچەپ كۆرسىتىلدى. بۇ ھەقتە غاپپار مۇھەممىدى، سالى خۇدابەردى قاتارلىق زىيالىيلار " يېڭى يېزىقنى قوللانغان ياخشىمۇ، كونا يېزىقنى قوللانغان ياخشىمۇ؟"، " يېزىق

توغرىسىدا بەزى قاراشلىرىمىز " دېگەن تېمىلاردا ماقالە ئېلان قىلىپ، كونا يېزىق ھەققىدە توقۇلغان " ناھەق ئەنزە " لەرنى پاش قىلدى. كونا يېزىقنىڭ ئەۋزەللىكلىرىنى تەكىتلەپ، يېڭى يېزىقنىڭ نۇقسانلىرىنى بىرمۇبىر كۆرسىتىپ ئۆتتى.

20 يىلغا يېقىن قوللىنىشتىن توختاپ قالغان ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى ئەسلىگە كېلىپ، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش، مەتبۇئات، نەشرىيات، خەت ـ ئالاقە ۋە ھۆججەتلەردە ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلىشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئىملادا بۇ يېزىقنىڭ بۇرۇن ھەل قىلىنمىغان ئېلىپبە جەدۋىلىگە ۋە ئىملا قائىدىسىگە مۇناسىۋەتلىك بەزى يېتەرسىزلىكلىرى گەۋدىلىك كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن، ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتى 1983 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ فونېما سىستېمىسى ۋە يېزىق ئەنئەنىسىگە ئاساسەن كەڭ كۆلەمدە مۇھاكىمە قىلىش، پىكىر ئېلىش ئارقىلىق، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبەسىنى ئىشلەپ چىقتى ۋە بۇ ئېلىپبە ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تىل ـ يېزىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ماقۇللىنىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 1983 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىكى تەستىقى ۋە 1984 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ئومۇميۈزلۈك قوللىنىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشى بىلەن رەسمىي ئېلان قىلىندى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتى " ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى" نى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ ئېلىپبە قىسمىدا ھەرپلەرنىڭ شەكلى، تەرتىپى، نامى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ فونېما سىستېمىسى ۋە يېزىق ئەنئەنىسىگە ئاساسەن قايتىدىن بېكىتىلدى. بۇ قېتىمقى ئېلىپبەدە ئۆزگەرتىلگەن بىرى ھەل بولماي كەلگەن تۆت لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشنى ئىككى ھەرپ بىلەن ئىپادىلەش مەسىلىسى ئۇنۇملۇك ھەل قىلىنىپ، بۇرۇنقى ئىككى بەلگىنى ئو، ئۇ تاۋۇشلىرى ئۈچۈن قالدۇرۇپ، ، فونېمىلىرى ئۈچۈن لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئاساسىي ھەرپ شەكلى بولغان " ئو " نىڭ ئۈستىگە " ٧ "، " ١ " بەلگىلىرىنى قويۇپ، "ئۆ"، "ئۈ" ھەرپلىرى ئىپادە قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكى 32 تاۋۇشنىڭ ھەربىرىگە بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق بولغان 32 ھەرپ بەلگىلىنىپ، ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئىپادىلەش ئىقتىدارى ئاشۇرۇلدى.

۞۞۞۞۞۞۞۞۞

ياۋۇز ئەپەندىمنىڭ ئىنكاسى:

بۇ ئەسلىدە بۇنچىۋالا تالىشىپ كېتىشكە تېگىشلىك مەسىلە ئەمەس. خۇددى ئەركىن مۇئەللىم كېيىنكى يازمىسىدا ئېيتقاندەك، يېزىقنى ئۆزگەرتمىسەكمۇ، بۇ ئىككى خىل يېزىقنى تەڭ قوللىنىش ئىمكانىيىتى بار ئىدى. تىل بىر بولغاندىن كېيىن ناھايىتى ھەپتە ـ ئون كۈن سەرپ قىلىپ مەيلى UEY بولسۇن ياكى ULY بولسۇن ئىككىسىنىڭ ھەرپلىرىنى ئۆگىنىۋالسىلا بولىدىغان ئىش، مەيلى قايسىلا يېزىق بولسۇن ھازىر بۇنى كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ئوقۇيالايدۇ. ئەمدى بۇ يەردىكى مەسىلە بىز ھازىر ئېيتىۋاتقان ULY بىلەن بۇرۇن ئىشلەتكەن ئۇيغۇر يېڭى يېزىقى ئوتتۇرىسىدىكى بىر نەچچە ھەرپنىڭ ئوقۇلۇش جەھەتتىكى پەرقى. مۇشۇنىلا ئىگىلىۋالسا باشقا جەھەتلەردە چوڭ قىيىنچىلىقلار يوق. مۇمكىن بولغىنىدا ئەگەر نەشرىيات ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ماسلاشقان شارائىتتا

ئۇيغۇر دىيارىدا ULY دىمۇ كىتاب گېزىتلەر چىقىرىلسا بۇ يېزىقنىڭ ئومۇملىشىشىغا كوپ پايدىسى بولاتتى، لېكىن هازىر ئۇ ئىمكانىيەتلەر يوق ئەھۋال ئاستىدا تور دۇنياسىدىكى پايدىلىق شارائىتلاردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ ULY نى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەش مۇمكىن. مەن يېزىقنى ئۆزگەرتىشنى قوللاپ كەتمىسەممۇ، لېكىن ئىككى خىل يېزىقنى تەڭ ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلىمەن، چۈنكى مېنىڭچە ھەر ئىككى خىل يېزىقنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان ئارتۇقچىلىقى بار. www.Biliwal.com

۞۞۞۞۞۞

10. سوئال: مىللىتىمىز ئارىسىدا «پېشقەدەملەر» ئۆزىنى كۆز ـ كۆز قىلىش، ياشلارنىڭ ئۇتۇقلىرىغا ئاكتىپ، توغرا باھا بەرمەسلىك مەسىلىسىمۇ مەۋجۇت. دېمەكچى، بىزنىڭ پىشۋالىرىمىزدا بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئۆسۈپ ـ يېتىلىۋاتقان ياشلىرىمىزغا «كەڭ قورساق بولماسلىق» مەۋجۇت، چەت ئەللەرنىڭ بۇ ساھەدىكى ئىشلىرى قانداق؟

مېنىڭچە بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللار دۆلەتلەرگە قاراپ ئوخشاش بولمايدۇ. مىللەتلەرگە قاراپمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئوخشاش دۆلەت، ئوخشاش رايون ۋە ئوخشاش مىللەتتىمۇ كىشىلەر تەبىقىسىگە قاراپ ئوخشاش بولمايدۇ. مەن ھازىرغىچە ئۇيغۇر رايونى، شاڭخەي، ياپونىيە ۋە ئامېرىكا قاتارلىق ئوخشىمىغان رايون ۋە دۆلەتلەردە ياشاپ باقتىم. دېھقان، ئىشچى، رېمونتچى، ئوقۇغۇچى، بىلىم ئاشۇرغۇچى، تەتقىقاتچى، ئوقۇتقۇچى، ئالىي دەرىجىلىك ئىنژېنېر ۋە ئوقۇغۇچىلار ھەم شىركەت ئىچىدىكى باشلىقمۇ بولۇپ باقتىم. مۇشۇ جەرياندا بىر ـ بىرىگە پەقەت ئوخشىمايدىغان ئىشلارنى ۋە ئادەملەرنى ئۇچراتتىم. مېنىڭچە يۇقىرىقى سوئالغا ئۆزۈمنىڭ ياپون ۋە ئامېرىكىدا كۆزەتكەنلىرىم ئاساسىدا جاۋاب بەرگىنىم ياخشى. بۇ 2 دۆلەتتە مەن بىر قەدەر يۇقىرى تەبىقىدىكى ئادەملەر بىلەن كۆپرەك ئارىلاشتىم. ئۇلارنىڭ ئىچىدە دۇنيانىڭ ئوخشىمىغان جايلىرىدىن ۋە ئوخشىمىغان مىللەتلەر ئارىسىدىن كەلگەن ئادەملەر بار. شۇڭا مەن شۇلار بىلەن ئارىلىشىش جەريانىدىكى كۆزەتكەن ۋە ھېس قىلغانلىرىمنى يېزىپ باقاي.

مېنىڭ ئەڭ چوڭقۇر ھېس قىلغىنىم، بىر مىللەتنىڭ مەرت بولۇش ـ بولماسلىقى، كورسىقىنىڭ كەڭ ـ تار بولۇشى، ئاقكۆڭۈل ياكى قارا نىيەت بولۇشى ۋە ئىنسانپەرۋەر بولۇش ـ بولماسلىقى قاتارلىقلار شۇ مىللەت ياشىغان دۆلەت ۋە رايوننىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائى تەرەققىيات ئەھۋالى بىلەن، ئۇلارنىڭ بۇرۇنقى تارىخى ۋە ھازىرقى مەدەنىيەت ھەم ئۆرپ ـ ئادەتلىرى بىلەن ئىنتايىن مۇناسىۋەتلىك بولىدىكەن.

مەن ياپونىيەگە يېڭى بارغاندا، ئۆزۈمنىڭ تەتقىقاتتىكى ئۇستازىمنىڭ ئىنتايىن سوغۇق مۇئامىلىسىگە ئۇچرىدىم. ئۇ كىشى ماڭا ئۆزىنىڭ ئېلىپ

بېرىۋاتقان تەتقىقاتىنى ۋە تەجرىبىخانىسىنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، بىر قۇچاق كىتاب ـ ژورناللارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، مېنىڭ خىزمەت ئۈستىلىمگە پالاق ـ پۇلۇق تۆكۈپ قويدى. ئاندىن "مۇشۇلارنى ئوقۇساڭ، بىزنىڭ تەجرىبە ئۈسكۈنىلىرىمىزنى ۋە مېنىڭ تەتقىقاتىمنى تەلتۆكۈس چۈشىنەلەيسەن"، دېدى. مەندەك دۇنيانىڭ بىر قالاق يېرىدىن كەلگەن، ئۆمرىدە بىرەر قېتىم يۇقىرى سەۋىيەلىك تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ باقمىغان بىر ئادەم ئۈچۈن بۇ مۇئامىلە ئىنتايىن نامۇۋاپىق تۇيۇلدى. ھەتتا كۆڭلۈم بىر ئاز زەربىمۇ يېدى. شۇ چاغدا "ياپونلۇقلار ئىنتايىن رەھىمسىز مىللەت ئىكەن"، دەپ ئويلىدىم. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلارنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ ئاقكۆڭۈل، ئەڭ رەھىمدىل بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم.

ياپونىيەنىڭ توكيو شەھىرىگە يېقىن بىر جايدا ياشايدىغان ھاسۇمى ماسايو ئىسىملىك بىر مەرىپەتچى، ساخاۋەتچى كىشى بار. بۇ كىشى پۇلى خېلى كۆپ بايلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ياپونىيەگە ئوقۇشقا بارغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى ھەقسىز ياتاق بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇر رايونىغىمۇ خېلى كۆپ پۇل ئىئانە قىلىپتۇ. بىلىۋال تور بېتىدە ئۇ كىشىنى تونۇشتۇرغان بىر يازما بار بولۇپ، ئۇنىڭ ئادرېسى: http://www.biliwal.com/GoogleTap_SG_article_1023.html. ئۇ كىشى بىر قانچە يىلنىڭ ئالدىدا ئۈرۈمچىگە بارغاندا، باشقىلاردىن شۇ چاغدا ئۈرۈمچىدە سۇ ئىنتايىن قىس بولۇپ كەتكىنىنى ئاڭلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشى ئۈرۈمچىدە تۇرغان 4 ـ 5 كۈن جەريانىدا، سۇنى ئىقتىساد قىلىش ئۈچۈن بىر قېتىممۇ مۇنچىغا چۈشمەپتۇ. ماسايو ئەپەندىدەك بىر نەچچە مىليون، ياكى نەچچە ئون مىليون دوللار پۇلى بار كىشىنىڭ مۇشۇنداق قىلىشى كىشىنى ھەيران قالدۇرماي قالمايدۇ.

مەن ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان، ئۇيغۇر تارىخىنىمۇ ئوبدان بىلىدىغان بىر قانچە ئالىي مەكتەپ پروفېسسورلىرى بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ، ئۇلار بىلەن يېقىن ئۆتتۈم. شەنبە ـ يەكشەنبە كۈنلىرى غېرىبسىنىپ قالغان ياكى زېرىكىپ قالغان ۋاقىتلىرىمدا ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، يېرىم كۈن پاراڭلىشىپ، تاماق يەپ قايتىپ كېلەتتىم. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرى مەن تۇرۇۋاتقان شەھەردىن خېلى يىراق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بىر قېتىم بېرىپ كېلىش ئۈچۈن پويىز يول كىراسىغا 10 ـ 15 دوللار پۇل كېتەتتى. ئەگەر ئۇلار مېنى چاقىرغان بولسا، ھەر قېتىم ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن ئۇزاپ چىقىدىغاندا، ئۇلار بىر لىپاپىنىڭ

ئۈچىگە 2 مىڭ يېن ياپون پۇلىنى سېلىپ، ئۇنى ماڭا يول كىراسىغا ئىشلىتىشكە بېرەتتى. مەن ئۇنى ئالمىسام ئۇلار ھەرگىز ئۇنىمايتتى. (بۇ يەردىكى "يېن" دېگەن ياپون پۇلىنىڭ بىرلىكى بولۇپ، بىر مىڭ يەن ھازىر تەخمىنەن 8.5 دوللارغا توغرا كېلىدۇ). ئۇلارنىڭ نەزەرىدە بىزگە شىنجاڭ ھۆكۈمىتى بەرگەن تۇرمۇش خىراجەت پۇلى ئىنتايىن تۆۋەن ئىدى. شۇڭا بىزنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن قىينىلىپ قېلىشىمىزدىن ئەنسىرەپ يۇقىرىقىدەك قىلاتتى.

ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مەن ياپونلۇقلارنىڭ كۆپىنچىسى خۇددى ئۇيغۇر دېھقانلىرىغا ئوخشاش ئاقكۆڭۈل ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. كەسىپ ۋە تەتقىقات جەھەتتىمۇ، مېنىڭ ئۇستازىم ئۆزى يىغقان تەتقىقات ماتېرىياللىنى ۋە ئۆز بىلىمىنى مەندىن زادىلا ئايىمىدى. مەن گەرچە قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تەتقىقات جەھەتتە مەكتەپ بويىچە خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن بولسامۇ، مەكتەپ مۇدىرىدىن تارتىپ باشقا پروفېسسورلارغىچە، شۇنداقلا مەن بىلەن بىر تەجرىبىخانىدا ئىشلەيدىغان ياپونلۇق ئوقۇغۇچىلارغىچە ھەممىسى ماڭا قىلچىمۇ ھەسەتخورلۇق قىلمىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە مەن باشقا پروفېسسورلار بىلەن مەكتەپ ياكى بىنالارنىڭ ئىچىدە ئۇچرىشىپ قالسام ماڭا چوڭقۇر تازىم قىلىپ، مېنى ناھايىتى ھۆرمەتلىدى.

كېيىن چۈشەنسەم، ئۇستازىمنىڭ ماڭا بىر قۇچاق كىتابنى تاشلاپ بېرىپ، ئۇلارنى ئۆزۈمنىڭ ئوقۇپ چۈشىنىشىمنى تەلەپ قىلىشى ياپونىيەدىكى بىر ئورتاق ئەھۋال بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ يېڭى ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ياشلاردا مۇستەقىل ئىش قىلىش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن تۇتقان يولى ئىكەن. ئوساكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر پروفېسسورى بىلەن ئۇنىڭ بىر قانچە ئاسپىرانتلىرى بىر تەتقىقات مەسىلىسىنى ھەل قىلالماي، ئۇنى مەن ھەل قىلغاندا، ئۇلار ماڭا ھەسەتخورلۇق قىلىشنىڭ ئەكسىچە مېنى ئۆز مەكتىپىدىكى ھەپتىلىك تەتقىقات مۇزاكىرە يىغىنىغا تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇردى. مېنىڭ يول كىرايىمنىمۇ شۇلار ئۆزى چىقىرىپ بەردى. مەن تەقسىم قىلىنغان ئالىي مەكتەپتە ماگىستېرلىق ياكى دوكتورلۇق ئۇنۋانى يوق بولغاچقا، مەن ئۆز مەكتىپىمدىن ياپونىيە بويىچە 3 ـ ئورۇندا تۇرىدىغان ئوساكا ئۇنىۋېرسىتېتىگە يۆتكىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. شۇنداق ۋاقىتتىمۇ مېنىڭ مەكتىپىمدىكىلەر "بىزنى ياراتماپتۇ" دەپ ماڭا قورسىقى كۆپۈش ئۇ ياقتا تۇرسۇن، مەكتەپ مۇدىرى ئۆزى ئوساكا ئۇنىۋېرسىتېتىگە بېرىپ، بۇ ئىشنى ھەل قىلىپ كەلدى. ھەمدە شىنجاڭ مائارىپ نازارىتىنىڭ بىر ئۆمىكى بىزنىڭ مەكتەپكە كەلگەندە، بىزنىڭ

مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئۇلارغا باش ئېگىپ تازىم قىلىپ تۇرۇپ، مېنىڭ مەكتەپ ئالمىشىشىمغا ماقۇل بولۇشىنى يالۋۇرۇپ تۇرۇپ تەلەپ قىلدى. (لېكىن، مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك، شۇ قېتىم مېنىڭ مەكتەپ ئالمىشىشىم شىنجاڭدىكىلەرنىڭ قوشۇلماسلىقى بىلەن يەنىلا ھەل بولمىدى.)

ئومۇمىيۈزلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ئامېرىكىلىقلار ياپونلۇقلارغا قارىغاندا ناھايىتى جىق خۇشخۇي كېلىدۇ. نەگىلا قارىسا، قاچانلا قارىسا ئۇلارنىڭ كۈلۈمسىرەپ يۈرگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ يۈزىدە غەم ـ ئەندىشە دېگەندىن ئەسەرمۇ كۆرۈنمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. مەكتەپ ۋە شىركەتنىڭ يىغىنلىرىدىمۇ، ئوتتۇرىغا قويۇلىدىغان مەسىلىنىڭ قانچىلىك جىددى مەسىلە ئىكەنلىكىدىن قەتئىينەزەر، يىغىن باشقۇرغۇچى ۋە يىغىندىكى سۆزلىگۈچىلەر ئىمكانقەدەر يۇمۇرلۇق گەپلەرنى كۆپ ئىشلىتىپ، ئاڭلىغۇچىلارنى كۈلدۈرۈشكە تىرىشىدۇ. 2002 ـ يىلى مەن خىزمەت ئالمىشىش قارارىغا كېلىپ، بىر تۈرك قۇرغان، ئوپتىكىلىق خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرىنى ياساپ چىقارماقچى بولغان بىر شىركەت بىلەن ئالاقىلەشتىم. ئۇلار چىقارغان خىزمەت ئېلانىدا ئالماقچى بولغان ئادەمگە بولغان تەلەپلىرىنى تىزىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرىغا "ئادەمنىڭ تاسما بەلۋىغىنى ئۈزۈۋېتىدىغان دەرىجىدە باشقىلارنى كۈلدۈرەلەيدىغان بولۇشى كېرەك"، دېگەن بىر ماددىنى قوشۇپ قويۇپتۇ. مەندە كىشىلەرنى ئۇ دەرىجىدە كۈلدۈرەلەيدىغان يۇمۇرلۇق ئىقتىدار يوق. شۇنداق بولسىمۇ مېنى ئۇ شىركەت خىزمەتكە ئالغانىدى. لېكىن، ئەڭ ئاخىرى مەن ئۇنىڭغا بەزى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بارمىدىم (مەن بۇ شىركەتنى سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا تىلغا ئالغاندىم. شۇڭا بۇ يەردە تەكرارلىمايمەن).

ئامېرىكىلىقلارنىڭ بۇنداق خۇشخۇي بولۇشىنى ئۇلارنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك تۇرمۇش ھالىتى بەلگىلىگەن. يەنى ئامېرىكىلىقلار ئەزەلدىن يوقسىزلىقنىڭ، تۇرمۇش قاتتىقچىلىقىنىڭ دەردىنى تارتىپ باققان ئادەملەر ئەمەس. ئۇلار ئۇچۇن باياشاتلىق تۇرمۇش ئاساسەن كاپالەتكە ئىگە. ئەگەر مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىقتىسادىي قىيىنچىلىققا ئۇچراپ، بانكىنىڭ يۇقىرى ئۆسۈملۈك پۇلىغا قەرز بولۇپ قالسىمۇ، يەنە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش يوللىرى بار. مەسىلەن، بەزى كىشىلەر قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىپ، بانكىدىن پۇل قەرز ئېلىپ، ئۇنى بىر قانچە يىل تۆلىيەلمىسە، مەلۇم شەرتلەر ئاستىدا خۇسۇسىي كىرىزىس (ئىنگلىزچە "personal bankrupcy") ئېلان قىلسا، بانكا ئۇنىڭ قەرزىنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ زىيانلىق تەرىپىمۇ

خېلى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى بۇنداق ئادەم كېيىنكى 10 يىل ئىچىدە بانكىدىن قايتا قەرز پۇل ئالالمايدۇ. بانكىلار ئۇلارغا كېيىنكى 10 يىل ئىچىدە كرېدىت كارتىسىمۇ بەرمەيدۇ. ئائىلە ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقى بار ياشلارمۇ پۈتۈنلەي بانكىدىن قەرز پۇل ئېلىپ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالايدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن بېرىلىدىغان بۇنداق قەرز پۇلنىڭ ئۆسۈمى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇپ، ئۇنى ھۆكۈمەت مەخسۇس بەرپا قىلغان. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش جەريانىدا بۇ قەرز پۇلنى قايتۇرماي، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن تەدرىجى تۆلەپ بولسىمۇ بولىدۇ. مۇشۇنداق يول بىلەن ئامېرىكىدا ئوقۇش ئارزۇسى ۋە ئىرادىسى بار ھەر بىر ياشقا ئوقۇش پۇرسىتى ھازىرلاپ بېرىلگەن.

2006 ـ يىلى 17 ـ ئۆكتەبىر كۈنى ئامېرىكىنىڭ نوپۇسى ساق 300 مىليونغا يەتتى (مەن بۇ خەۋەرنى لوس ئانژېلىس دەۋىر گېزىتىدىن كۆردۈم). لېكىن ئۇنىڭ يەر زېمىنى ۋە بايلىقى دۇنيادىكى مۇتلەق كۆپ دۆلەتلەرنىڭكىدىن كۆپ. شۇنداقلا يېقىنقى بىرەر يۈز يىلنىڭ مابەينىدە ئۇلار تۇرمۇش ئازابىنى، يوقسىزلىقنىڭ ئازابىنى ئاساسەن تارتىپ باقمىغان. ئېھتىمال مۇشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئامېرىكىلىقلار ئىنتايىن كەڭ قورساق كېلىدۇ. مەن بىر قېتىم بىر يېمەكلىكلەر دۇكىنىدا نەرسە ئېلىپ، پۇل تۆلەيدىغاندا ئالغان نەرسىلىرىمگە 10 دوللار 3 سېنت كەلدى (بىر ئامېرىكا دوللىرى 100 سېنت بولۇپ، ئۇنى ئىنگلىزچە "cent" دەپ يازىدۇ). مەن مال ساتقۇچىغا 20 دوللار بەرسەم، ئۇ مەندىن "سەندە 3 سېنت بارمۇ؟" دەپ سورىدى. مەن "ياق، مەندە يوق"، دەپ جاۋاب بەرسەم، مال ساتقۇچى ئۆز يانچۇقىدىن 3 سېنت ئېلىپ، مېنىڭ پۇلۇمغا قوشۇپ تۆلەپ، ماڭا 10 دوللار قايتۇرۇپ بەردى. مەن بۇ ئىشتىن خېلى تەسىرلەندىم. مېنىڭچە جۇڭگودا بۇنداق ئىشنى ھەرگىز تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. ئامېرىكىدا بولسا بۇنداق ئىشنى نەچچە قېتىم ئۇچراتتىم. ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىكىمۇ ئىنتايىن كۈچلۈك. ئادەم شەخسىي ئۆيلەر جايلاشقان رايونلاردا يول يۈرسە، بەزىدە كىشىلەر ئۆز ئۆيىدىكى سافالاردىن بىرەرنى ياكى باشقا ئائىلە جابدۇقلىرىنى يول بويىغا ئېپچىقىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە "بۇنى بىكارغا ئېلىپ كەتسىڭىز بولىدۇ" (ئىنگلىزچە "Free to take") دەپ يېزىپ قويغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. يەنى، ئۇلار بۇ نەرسىلەرنى ئەخلەتخانىغا تاشلاۋەتمەي، بۇنى كېرەك قىلىدىغانلار ئىشلىتىۋالسۇن، دەپ يولنىڭ بويىغا قويۇپ قويىدۇ. بۇنداق ئىشلارنى ئامېرىكىدىكى تۇرمۇشنىڭ بارلىق ساھەلىرىدە ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

ئامېرىكىلىقلارنىڭ كەڭ قورساقلىقى ۋە ئادەمگەرچىلىكى ئىلىم ـ پەن

ۋە ھەر خىل كەسپ ساھەلىرىدۇ تولۇق ئەكس ئەتتەكەن. مەن قولىدا ئىشلەپ باققان ئوقۇتقۇچى ئۇستازلىرىم مېنىڭ ئىلىم ـ پەندە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىمنى چىن كۆڭلىدىن ئارزۇ قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھېچ قانداق نەرسىسىنى مەندىن ئاياپ باقمىدى. پۈتۈن كۈچى بىلەن ماڭا ياردەم قىلدى. مەن بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئۇلارنىڭ قېشىغا سوئال سوراپ كىرسەم، ئۇلار سوئالىمغا ئەستايىدىل جاۋاب بېرىپ، ئاندىن ئۆزى ئاشۇ ساھەدە يېزىلغان بارلىق ئىلمىي ماقالە توپلانمىسىنى ياكى ئىلىم ـ پەن كىتابلىرىنى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا ماڭا تۇتقۇزۇپ قويىدى. ئۇلار ئۆزلىرى كوپىي قىلىۋېلىپ يىغقان ئىلمىي ماقالە توپلىمىنى "بۇلارنى ئۆزۈڭگە كوپىي قىلىۋېلىپ، ئاندىن ماڭا قايتۇرۇپ بەر. ياكى ئىشلىتىپ بولغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بەرسەڭمۇ بولىدۇ"، دەيتتى. كىتابلارنى بولسا "ئىشلىتىپ بولۇپ ئاندىن قايتۇرۇپ بەر"، دەيتتى. مەن ئۇلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتنىڭ نەتىجىلىرىنى ئىلمىي ماقالە جۇرناللىرىدا ئېلان قىلىدىغان ۋاقىتتا، ئۇلار مېنىڭ تۆھپەمگە ئاساسەن، قىلچە ئىككىلەنمەي مېنى 1 ـ ئاپتور قىلدى (تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسىدە تەتقىقاتنى ئاساسلىق كىشى بولۇپ ئېلىپ بارغان كىشى تەبىئىي ھالدا 1 ـ ئاپتور بولىدۇ). مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ 1 ـ قىسمىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك، بۇ ئۇستازلىرىمدا مېنى كۆرەلمەسلىك ئالامەتلىرىدىن ئەسەرمۇ يوق بولۇپلا قالماي، ئۆزلىرىنىڭ قولىدىن مەندەك ئوقۇغۇچىنىڭ چىققىنىدىن پەخىرلىنىپ، پۇرسەتلا بولسا مېنى ماختاپ يۈردى.

مەن ساندىئا دۆلەت تەجرىبىخانىسى، JPL ۋە باشقا يۇقىرى تېخنىكىلىق شىركەتلەردە ئىشلىگەندە، مۇنداق 2 خىل ئادەملەر بىلەن خىزمەت مۇناسىۋىتىدە بولدۇم. بىرى مېنىڭ باشلىقىم. شىركەتتىكى بۇنداق باشلىقلارنى ئىنگلىزچىدە "manager" دەپ ئاتايدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇتتۇر مەنىسى "باشقۇرغۇچى" دېگەندىن ئىبارەت. JPL دەك ئورۇنلاردا بولسا "supervisor" دەپ ئاتايدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى "نازارەتچى" دېگەنگە توغرا كېلىدۇ. يەنى بۇ ئورۇندا ئىشلەيدىغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يۇقىرى دەرىجىلىك تېخنىكا خادىملىرى بولغاچقا، ئۇلارغا "باشقۇرغۇچى" ئەمەس، پەقەت "نازارەتچى" لەرلا كۇپايە قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ بىزنىڭ باشلىقىمىز بىزگە يېقىنقى بىر مەزگىلدە قىلىدىغان ئىشىمىزنى تاپشۇرۇپلا قويۇپ، بىزنىڭ ئۇنى قانداق قىلىشىمىز بىلەن ھېچ قانداق كارى بولمايدۇ. ئۇ ئىشلارنى قايسى ئۇسۇل بىلەن قىلىش پۈتۈنلەي ئۆزىمىزگە باغلىق. بىز زۆرۈر تېپىلغاندا باشلىقىمىزغا دوكلات قىلىپ قويساقلا بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن مەن

بىر ھەپتىنىڭ ئىچىدە باشلىقىمنى بىرەر قېتىممۇ كۆرمەيدىغان، بەزىدە ئۇنى ئىزدەپمۇ بىرەر قېتىم تاپالمايدىغان ۋاقىتلىرىم ئىنتايىن كۆپ. يۇقىرىدىكى خىزمەت ئورۇنلىرىدا باشلىقلارنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسى ئوقۇتقۇچى ئۇستازلىرىمنىڭ مۇئامىلىسى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولدى. شۇڭا بۇ يەردە ئۇ ئىشلارنى تەپسىلى تەسۋىرلىمەيمەن.

شىركەتتىكى باشلىقلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ئوخشىمايدىغان بىر نەرسە، ئامېرىكىلىقلارنىڭ چۈشەنچىسىدە، بىر شىركەتنى شىركەت قىلىدىغان ئۇنىڭ خىزمەتچىلىرىدىن ئىبارەت. شۇڭا كۆپىنچە ئەھۋاللاردا مېنىڭ شىركەتتىكى باشلىقلىرىم ئۆزلىرىنى مەندىن ئۈستۈن قويۇۋالماي، ماڭا يېقىندىن ياردەمدە بولۇپ، ئۆزلىرىنى مېنىڭ خىزمەتچىم (بۇنى ئىنگلىزچە "servant" دەپ ئاتايدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيىدىكى بالا باقىقۇچىلار مانا ئاشۇنداق "servant" قا كىرىدۇ) دەك ئورۇندا تۇتۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن مېنىڭ ئىشىمنىڭ ئوڭايراق بولۇشى، ئۈنۈملۈكرەك بولۇشى ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى ئۈچۈن كۈچىدى. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا مەن ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئەمەس، ئۇلار مېنىڭ كۆزۈمگە قارىدى.

مەن بىرگە ئىشلىگەن 2 ـ خىلدىكى كىشىلەر مېنىڭ خىزمەتداشلىرىم. مېنىڭ بۇ خىلدىكى كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم يۇقىرىقىدىن سەل مۇرەككەپرەك بولدى. ئامېرىكىدىكى شىركەتلەر خىزمەتداشلار ئارىسىدىكى دوستانە رىقابەتنى تەشەببۇس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەمكارلىشىپ ئىشلەشنى ئىنتايىن قاتتىق تەكىتلەيدۇ. بۇنى ئىنگىزچىدە "team work" دەي ئاتايدۇ. خىزمەتكە ئادەم ئېلىش ئېلانلىرىنىڭ كۆپىنچىسىدە ئالماقچى بولغان كىشىنىڭ ھەمكارلىشىپ ئىشلەش ئىقتىدارىغا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىدۇ. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، ئەگەر بىر گۇرۇپپا ئادەمنىڭ ئىچىدە باشقىلار بىلەن چىقىشالمايدىغان "ناچار" ئادەمدىن بىرى بولۇپ قالسا، ئۇ كىشى ئۆزى ياخشى ئىشلىمەيلا قالماستىن، پۈتۈن گۇرۇپپىنىڭ خىزمەت ئۈنۈمىنىمۇ تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ. شۇڭلاشقا، ئامېرىكا شىركەتلىرى يېڭى خىزمەتچى ئېلىشتا نۇرغۇن پۇل خەجلەپ، كاندىداتلار بىلەن "يۈز كۆرۈشۈش" پائالىيىتى ئورۇنلاشتۇرۇپ (بۇنى ئىنگلىزچە "job interview" دەپ ئاتايدۇ)، كاندىداتنىڭ كىشىلىك مىجەزىنىڭ قانداقلىقىنى ئېنىقلاشقا ئىنتايىن تىرىشىدۇ. مەن ھازىرغىچە ئۆزۈمنىڭ خىزمەتداشلىرى ئىچىدە ئاق تەنلىكلەرنىڭ خۇددى مېنىڭ ئوقۇتقۇچى ئۇستازىم ۋە باشلىقلىرىمغا ئوخشاش كەڭ قورساق، مەرت، ئاقكۆڭۈل ۋە ئىنسانپەرۋەر ئىكەنلىكىنى كۆردۈم. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا مەن ئۇلاردىن بىر نەرسە سورىسام، ئۇلار

سەممىيلىك ۋە قىزغىنلىق بىلەن جاۋاب ياكى ياردەم بېرىدۇ. شۇڭا ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىش، ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئىنتايىن ئاسان ئىش. باشقا مىللەتلەر بولسا ئاق تەنلىكلەرگە سىڭىشتۈرگەندە ئوخشىمىغان دەرىجىدە تۈۋەن تۇردى. بولۇپمۇ خەنزۇلار، پاكىستانلىقلار، ھىندىستانلىقلار ۋە فىلىپپىنلىقلار قاتارلىق ئاسىيالىقلار ھەمدە يەھۇدىيلار كۆپىنچە ھالدا ناھايىتى ئىچى تار، ھەممىنى باشقىلاردىن يوشۇرىدىغان، باشقىلارغا ئانچە ياردەم بەرمەيدىغان كىشىلىدىغانلىقىنى، بەزىلىرى ھەتتا ئىچى زەھەر كىشىلىدىغانلىقىنى كۆردۈم. بۇ خىل ئەھۋالنى ئامېرىكىدىكى باشقا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلاردىنمۇ كۆپ ئاڭلىدىم. مەن تەدرىجى ھالدا بىرگە ئىشلەيدىغان خەنزۇ خىزمەتداشلاردىن بىر نەرسە سوراپ بارسام، ئۇنىڭدىن تولۇق ياكى توغرا جاۋاب ئالالمايدىغانلىقىمغا ئىدىيىۋى تەييارلىق قىلىپ بارىدىغان بولۇپ قالدىم. بىزنىڭ ھازىرقى گۇرۇپپىدا جۇڭگونىڭ چوڭ قۇرۇقلىقىدىن كەلگەن بىر خەنزۇ خادىم بار. بىز ئادەتتە ئۆزىمىز يازغان كومپيۇتېر پروگراممىلىرىنى ۋە باشقا مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسىنى بىزنىڭ ئىدارىنىڭ مۇلازىمېتىرىغە (ئىنگلىزچە "computer server") قويۇپ قويىمىز. ئۇنداق قىلىشتا 2 مەقسەت بار. بىرى، سەرۋەرلەردىكى ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسى ھەر كۈنى مەخسۇس ساقلاپ (ئىنگلىزچە "backup") قويۇلىدىغان بولغاچقا، ئەگەر بىرەر سەۋەبتىن ئۆزىمىزنىڭ كومپيۇتېرىدىن كاشىلا چىقىپ قالسىمۇ، بىز تەييارلىغان پروگراممىلار بىلەن ھۆججەتلەر يوقاپ كەتمەسلىك ئۈچۈن. يەنە بىرى، بىر گۇرۇپپىدىكى كىشىلەر بىر ـ بىرىنىڭ پروگرامما ۋە ھۆججەتلىرىدىن بىمالال پايدىلىنىش ئۈچۈن. يەنى، مەن ئۆزۈمنىڭ كومپيۇتېرى ئارقىلىق باشقىلارنىڭ سەرۋەردە ساقلىغان پروگرامما ۋە ھۆججەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى كۆرەلەيمەن. ئۇلارنى ئۆزۈمنىڭ كومپيۇتېرىغا كۆچۈرۈپ ئالالايمەن. لېكىن ئۇلارنى بىۋاسىتە ئۆزگەرتەلمەيمەن (ئۆزۈم كۆچۈرۈۋالغان نۇسخىسىنى ئۆزگەرتسەم بولىۋېرىدۇ). بىر قېتىم مېنىڭ باشلىقىم ماڭا بىر ئىشنى تاپشۇرۇپ، بىزنىڭ گۇرۇپپىدىكى ھېلىقى خەنزۇ خادىم بۇ ئىشنى بۇرۇن ئازراق قىلىپ باققانلىقىنى، شۇڭا ئەگەر مەن ئۇنىڭ يازغان پروگراممىلىرىنى كۆرۈپ باقسام، ئېھتىمال ماڭا پايدىسى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭ سەرۋەردىكى ھۆججەتلىرىنى تەكشۈرۈپ كورسەم، ئۇنىڭ سەرۋەردىكى ھۆججەت ساقلاش ئورنى ئاساسەن قۇرۇق بولۇپ، ئۇ يەردىن ھېچنېمە تاپالمىدىم. يەنى، ئۇ ئۆزى تەييارلىغان نەرسىلەرنى سەرۋەرگە پەقەتلا قويماپتۇ. بۇنداق ئەھۋالنى ئامېرىكىدىكى ئاق تەنلىكلەر ئىچىدىن

ئۇچراتماق تەس.

مېنىڭ بۇ يەردە بىر ئەسكەرتىپ قويۇشۇمغا تېگىشلىك ئەھۋال، مېنىڭ ئامېرىكىدىكى ئۆمرۈم ئاساسەن ئالىي مەكتەپلەردە، دۆلەت تەجرىبىخانىسىدا، يۇقىرى دەرىجىلىك تېخنىكا ئىدارىسىدە ۋە يۇقىرى تېخنىكىلىق شىركەتلەردە ئۆتتى. بۇ ئورۇندىكى كىشىلەر جەمئىيەتتىكى مائارىپ سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى كىشىلەردىن بولۇپ، ئۇلار ئامېرىكا جەمئىيىتىدە يۇقىرى تەبىقىلەرگە كىرىدۇ. شۇڭا تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى مەن يۇقىرىدا ئېيتقان ئەھۋاللاردىن پۈتۈنلەي پەرقلىق بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، مەن بۇ يەردە ئوتتۇرىغا قويغان ئەھۋاللارنىڭ ھېچ قايسىسى مۇتلەق ئەھۋال ئەمەس. بىر گۇرۇپپا بولۇپ توپلاشقان ئادەملەرنىڭ ئىچىدە چوقۇم ياخشى ئادەملەر، ئوتتۇرا ھال ئادەملەر ۋە ناچار ئادەملەر بولىدۇ. بۇ ھەممە دۆلەت ۋە ھەممە مىللەت ئۈچۈن ئورتاق بولۇپ، ئوخشىمىغان دۆلەت بىلەن ئوخشىمىغان مىللەتلەردە ياخشى ئادەم بىلەن ئەسكى ئادەمنىڭ نىسبىتى ئوخشاش بولماسلىقى مۇمكىن. لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە يۇقىرىقى 3 خىل ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بار. بۇ ئۇيغۇرلار ئۈچۈنمۇ شۇنداق. باشقا مىللەتلەر ئۈچۈنمۇ ھەم شۇنداق.

مەن باشلانغۇچنىڭ 1 ـ سىنىپىدىن تارتىپ باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى باشلىغان بولۇپ، بارا ـ بارا باشقىلارغا ياردەم قىلىش ئۆزۈم ئۈچۈن بىر خۇشاللىق، بىر خىل شەرەپلىك ۋە بىر خىل بەختلىك ئىشتەك تۇيۇلىدىغان بولدى. ئامېرىكىغا كېلىپ، ھەقىقىي تەتقىقاتچىلىق ئىشىمنى باشلىغاندىن كېيىن، مېنىڭ باشقىلارغا ياردەم قىلىشتىكى تېخنىكامۇ ئۆسۈپ ماڭدى. 1992 ـ يىلىدىن باشلاپ، مەن ئۆزۈم ئېلىپ بارغان ھەر بىر تەتقىقاتتا، ئىشلەپ چىقارغان نەتىجىلەر ۋە پايدىلانغان ماتېرىياللارنىڭ تىزىملىكى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان "تەتقىقات دوكلادى" تەييارلىدىم. ئۇلارنىڭ كومپيۇتېردا تەييارلىغىلى بولىدىغان قىسمىنى كومپيۇتېردا تەييارلىدىم. ئۇنداق قىلغىلى بولمايدىغان قىسمىنى قول بىلەن يازدىم. ئۇلارنى بېسىپ چىقىرىپ ياكى نۇسخىلاپ، يىل بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم تۈپلەپ، 5 ـ cm10 قېلىنلىقتىكى كىتابتەك قىلىۋالدىم. مەن ئۇلاردىن ئىلمىي ماقالە يازىدىغاندا پايدىلاندىم. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئېلىپ بارغان تەتقىقاتىم بۇرۇنقىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ۋاقىتتا، ئۇلاردىن يەنە پايدىلاندىم. ھەمدە ئۇلارنى مەندىن ياردەم سوراپ كەلگەنلەرگە كەڭ تۈردە تارقاتتىم. مەسىلەن، بىرسى ماڭا كېلىپ، "ئەركىن، ماۋۇ مەسىلىنى قانداق ھەل

قىلىدۇ؟" دەپ سورىسا، مەن ئۇنىڭغا "مەن ئۇنى بۇرۇن ھەل قىلىپ بولغان. ماۋۇ دوكلادنى كوپىي قىلىۋېلىپ، كۆرۈپ باق"، دەپ قولىغا دوكلادىمدىن بىرنى تۇتقۇزۇپ قويدۇم. شۇنداق قىلىپ مۇشۇ دوكلادلىرىم كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ۋە مەن ئىشلىگەن باشقا شىركەت ـ ئىدارىلەردە كىشىلەر ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ يۈردى. مەندە ھازىرمۇ 1992 ـ يىلىدىن بۇيان ئاشۇنداق تەييارلىغان دوكلادلىرىمنىڭ ھەممىسى بار. مەن ھازىرقى ئىدارەم بولغان JPL گە خىزمەتكە چۈشكەندىن كېيىن، بىر قېتىم مېنىڭ كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئۇستازىمدىن تېلېفون كېلىپ، "ئەركىن، ماڭا سېنىڭ XXX نەرسە توغرىسىدىكى دوكلادىڭنىڭ كوپىيىسى لازىم بولۇپ قالدى. ئۆزۈمدىكىسىنى تاپالمىدىم. بولسا ئۇنى كوپىي قىلىپ ماڭا دەرھال ماڭدۇرۇۋەتسەڭ" دېدى. مەن شۇنداق قىلدىم. ماڭا بۇرۇن ساندىئا دۆلەت تەجرىبىخانىسىدا پوستدوكتور ئۇستازى بولۇپ، كېيىن گېئورگىيا تېخنىكا ئىنستىتۇتى فىزىكا فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان ئۇستازىمدىنمۇ بىر قېتىم ئاشۇنداق تەلەپ كەلگەنىدى. ئۇنىمۇ دېگىنى بويىچە بېجىرىپ بەردىم. JPL غا كىرگەندىن بۇيان، مەن قىلىدىغان تەتقىقاتنىڭ تۈرى ۋە كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان نەتىجىلەرنىڭ مىقتارى ناھايىتى كۆپىيىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن تەييارلايدىغان ھېلىقىدەك تەتقىقات دوكلادىنىڭ سانىمۇ بەك يۇقىرىلاپ كەتتى. مەن 2005 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 2006 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىگىچە تەييارلىغان تەتقىقات دوكلادىنىڭ سانى 74 گە يەتكەن بولۇپ، بۇ يىل (2006 ـ يىلى) يازدا ئېلىپ بېرىلغان يىللىق باھالاشتا، باشلىقىم مۇنداق باھا يازدى:

ـ ئەركىن خىزمەتنى پەۋقۇلئاددە ياخشى ئىشلىدى. ھەمدە چىقارغان نەتىجىلىرىنى گۇرۇپپىدىكى ھەممەيلەندىن ياخشى ھۆججەتلەشتۈردى (ئىنگلىزچە "documented"). ئۇ ئۆز زېھنىنى ھەقىقەتەنمۇ پروجەكتلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىغا مەركەزلەشتۈردى.

ـ ئەركىن باشقىلار بىلەن ئىنتايىن ئۈنۈملۈك مۇناسىۋەت قىلالايدۇ. ئۇ باشقا ھەممە كىشىلەرگە كۆيۈنىدۇ ھەمدە ئۇلارغا ياردەم قىلىدۇ.

ـ ئەركىن ئىنتايىن يۇقىرى ئىقتىدارغا ئىگە بولۇپ، يېڭى نەرسىلەرنىمۇ ناھايىتى تېز ئۆگىنەلەيدۇ. ئۇ نۇرغۇن ئىشلاردا مۇتەخەسسلەر ئىچىدىكى مۇتەخەسسىسلىك (ئىنگلىزچە "an expert among experts") سالاھىيىتىگە كۆتۈرۈلدى.

ـ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلىگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئەركىننىڭ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ئەلا دەرىجىلىك ئىكەنلىكىنى، ناھايىتى ئۈنۈملۈك

ئىگەنلىكىنى، ھەمدە ئۇنىڭ باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىشقا ئىنتايىن ماھىر ئىكەنلىكىنى باھالىدى. (ئەسكەرتىش: يىللىق باھالاشتا باشلىقىمىز باشقا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭمۇ پىكىرىنى ئالىدىغان بولۇپ، بۇ يەردىكىسى شۇلارنىڭ ئىپتىقانلىرىنىڭ خۇلاسىسىدۇر.)

ـ ئەركىن گۇرۇپپىمىزدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشتى.

(يۇقىرىقىلار باشلىقىم 2006 ـ يىلى ئىيۇلدا مېنى باھالاش جەدۋىلىدىكى ئوخشىمىغان كاتېگورىيەگە تولدۇرۇپ يازغان قول يازمىسىنىڭ ئەينەن تەرجىمىسى.)

دوكلادنىڭ سانى مۇشۇنداق كۆپىيىپ كەتكەن بولغاچقا، مەن تەدرىجى ھالدا بۇ دوكلادلارنى بېسىپ چىقىرىپ، تۇپلەپ قويۇشنى توختاتتىم. لېكىن، ئۇلار ناھايىتى ئېنىق ئىسىملار بىلەن تەرتىپلەنگەن بولۇپ، ئۇلاردىن بىرەرسىنى تېپىش ئىنتايىن ئاسان. مەسىلەن، بىر دوكلادنىڭ كومپيۇتېردىكى ھۆججەت ئىسمى مۇنداق:

ES06 ـ 19 ـ P4 ـ V3 ـ HCIT ـ 4th_New

بۇنىڭ مەنىسى مۇنداق:

ES دېگەنلىك: ئەركىن سىدىق نىڭ باش ھەرپى

06 دېگەنلىك: 2006 ـ يىلى

19 ـ V3 ـ P4 دېگەنلىك: 19 ـ نۇمۇرلۇق دوكلاد، 4 ـ قىسىم 3 ـ نۇسخىسى

HCIT دېگەنلىك: تۆر ئىسمىنىڭ باش ھەرپلىرى ("High ـ Contrast (Imaging Testbed

th4 دېگەنلىك: 4 ـ دەرىجىلىك ماسكا

New دېگەنلىك: بۇ ماسكىنىڭ يېڭى لاھىيىسى

دوكلادنىڭ سانى ئىنتايىن كۆپ بولغان بىلەن، ئۇلارغا يۇقىرىقىدەك ئىسىم قويغاندا، ئۇلارنى ئىزدەپ تېپىش ئىنتايىن ئاسان بولىدۇ. مېنىڭ باشلىقىم بەزىدە ماڭا تېلېفون قىلىپ، مەن بۇرۇن قىلغان بىر ئىشنىڭ نەتىجىسىنى سورايدۇ. ئۇ تېلېفوندا ماڭا مەسىلىنى چۈشەندۈرۈپ بولغىچە، مەن بۇ مەسىلە توغرىسىدىكى دوكلادنى تېپىپ، ئۇ ھۆججەتنى ئېچىپ، باشلىقىم سورىغان سوئالنىڭ جاۋابىنى تېپىپ بولالايمەن. بۇنىڭغا نەچچە 10 سېكۇنتلا ۋاقىت كېتىدۇ. بەزىدە باشلىقىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىمەن. بەزىدە شۇ ھۆججەتنى شۇنداقلا ئېلخەت ئارقىلىق ماڭدۇرۇپ بېرىمەن. بىر قانچە ئادەم بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئىشلىگەن تەتقىقات توغرىسىدىكى دوكلادنى پۈتتۈرۈپ

بولۇپلا گۇرۇپپىدىكى ھەممە كىشىگە ماڭدۇرۇپ بېرىمەن. ئىدارىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك باشلىقلار بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلىدىغان مەسىلە توغرىسىدىكى دوكلادنى شۇ يىغىنغا قاتنىشىدىغان بارلىق كىشىلەرگە ئېلخەت ئارقىلىق ئەۋەتىپ بېرىمەن. خىزمەتداشلىرىم ياردەم سوراپ كەلسە، ئۇلارغا مۇشۇنداق دوكلادنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇنى ئېلخەت ئارقىلىق ئۇلارغىمۇ بېرىمەن. ھازىر بىزنىڭ باشلىق گۇرۇپپا يىغىنىدا باشقىلارنىڭ ئېغىزاكى دوكلادىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، "ئۇنى ئەركىنگە ئوخشاش دوكلاد قىلىپ يېزىپ چىقساڭ"، دەيدىغان بولدى. ئاڭلىشىمچە مەن مۇشۇنداق تەييارلىغان بەزى ھۆججەتلەرنى ھازىر NASA نىڭ باش ئىشخانىسىمۇ ئىشلىتىۋېتىپتۇ.

قىسقىسى، مەن كىشىلەردىن ھەرگىز ياردىمىنى ئايىمىدىم. ئۆزۈم ياردەم قىلالايدىغانلا ئىش بولسا، چوقۇم ئۇنداق ئىشلارنى ئۆز ئىشىمدىنمۇ مۇھىم ئىشلار قاتارىغا قويۇپ، ئۇنى پۈتۈن كۈچۈم بىلەن بېجىرىپ بېرىشكە تىرىشىپ كېلىۋاتىمەن. يېقىندىن بۇيان ماڭا ۋەتەندىكى ئۇيغۇر ياشلاردىن كېلىدىغان تەلەپلەرمۇ كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ، ئۆزۈم يۇرتىمىز ئۈچۈن قىلىۋاتقان ئىشلىرىممۇ كۆپىيىپ، ئۆزۈمگە تەۋە دەم ئېلىش ۋاقتىم بارغانسېرى ئازىيىۋاتىدۇ. لېكىن، مەن باشقىلار ئۈچۈن بىر ئاز كېرەكلىك ئىش قىلىپ بېرەلىگەنلىكىمدىن ئىنتايىن خۇشالمەن.

بىر ئادەم باشقىلارغا ياردەم قىلسا، ئۇنى ياردەمگە ئېرىشكەن ئادەم بىۋاستە قايتۇرۇشى ياكى قايتۇرالىشى ناتايىن. لېكىن مەن ئۇنى ئاللاھ چوقۇم باشقا يوللار بىلەن قايتۇرىدۇ، دەپ ئويلايمەن. شۇڭا بىر ئادەم باشقىلارغا بىر ئىش قىلىپ بەرسە، ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە قانداق قايتىپ كېلىشىنى ئويلىماسلىقى كېرەك. ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلار ۋە مەن كۆزەتكەن ئىشلاردىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، ئىچى تار ئادەملەر ئۆزى بىلىدىغان ئىشلارنى شۇنچە باش قاتۇرۇپ باشقىلاردىن يوشۇرسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تەقدىرى كۆپىنچە ئەھۋالدا ئاقكۆڭۈل، كەڭ قورساق، ۋە باشقىلاردىن ھېچ قانداق ياردەمنى ئايىمايدىغان ئادەملەرنىڭكىدىن ياخشى بولمايدۇ. بەزىدە ئۇلار تېخى بەكرەك زىيان تارتىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىدىكى شىركەتلەردە ئادەم چىقىرىش بولسا، ئالدى بىلەن ئاشۇنداق باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشالمايدىغان ئادەملەرنى ئىشتىن بوشىتىدۇ.

مەن يېقىندا ئوقۇغان بىر ماقالىدە (http://www.meripet.com/Academy/MAbduxukur.htm)، مەرھۇم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن مۇئەللىم دۇنيادىكى مىللەتلەرنى مۇنداق 3

تۇرگە ئايرىپتۇ: ئېتنولوگىيىلىك مىللەت، ئىجتىمائىي مىللەت، ۋە سىياسىي مىللەت. ئۇ ماقالىدە ئۇيغۇرلار "ئېتنولوگىيەلىك مىللەت" تۇرىگە، ياپونلۇقلار بىلەن يەھۇدىيلار بولسا "سىياسىي مىللەت" تۇرىگە ئايرىلىپتۇ. مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ماقالىنى بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئاپتور ياپونلۇق بىلەن ياھۇدىيلار توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ:

"ئۇلار نەزەرىيىۋى تەپەككۇر ۋە ئاساسىي نەزەرىيە تەتقىقاتىدا، ئىنسانىيەت تارىخىنى كەلگۈسى كامالەتكە ئېرىشتۈرۈش ئىزدىنىشىدە ھەممىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى. توپلىشىپ ياشايدىغان ياپونلار بىلەن تارقىلىپ ياشاش ئازابىنى باشتىن كەچۈرگەن يەھۇدىيلارغا نەزەر سالساقلا كۇپايە. ياپونلار كىچىككىنە ئۇنۇمسىز، تاغلىق ئارالنى ماكان قىلغان، مەدەنىيەت تارىخىغا خېلىلا كېيىن قەدەم قويغان مىللەت. ئۇلاردىكى ياشاش رىقابەت كۈچى، تۇركۇم ئېڭى ۋە مىللەتنىڭ قاتتىق ھەمدەملىكىگە شۇ قەدەر زىچ مەركەزلەشكەنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئۆز زېمىنىدىكى ۋە چەت ئەلدىكى ھەر بىر قەدىمى، ھەر بىر سۆزى، ھەر بىر ھەرىكىتىگە مىللىي نومۇس ـ ئىپتىخارىنى ئۆلچەم قىلغان. ئۇلار خەلق ئىگىلىكى بىلەن خەلق تۇرمۇشىنى يۇقىرى ئۇنۇمدارلىق مۇمكىنلىكى ئۈستىگە ئۇيۇشتۇرغان."

دېمەك، بىز ئۇيغۇرلار ئۆزىمىزنىڭ "ئېتنولوگىيىلىك مىللەت" لىك كاتىگورىيىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ياپونلۇقلار ۋە ياھۇدىيلارغا ئوخشاش "سىئايىسىي مىللەت" كاتېگورىيىسىگە ئۆتمەكچى بولساق، ھەر قانداق ۋاقىت ۋە ھەر قانداق جايدا بولۇشىمىزدىن قەتئىي نەزەر، پەقەت ئۆزىمىزنىلا ئويلاپ ئەمەس، مىللەتنى قەلبىكە پۈككەن ئاساستا، مىللەتكە مەسئۇل بولغان ئاساستا ئىش قىلىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلالىغان ۋاقىتتىلا ئۇيغۇرلار بىر يۇقىرى سۈپەتلىك مىللەت بولۇش تەرەپكە قاراپ ماڭالايدۇ.

ئامېرىكا دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىكى ئوخشىمىغان ئارقا كۆرۈنۈشلۈك مىللەتلەر توپلانغان دۆلەت. ئاشۇنداق تۇرۇپمۇ ئۇ ھازىر دۇنيادىكى بىر ئەڭ تەرەققىي قىلغان ۋە ئەڭ مەدەنىيەتلىك دۆلەت قاتارىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىۋاتىدۇ. مەن بۇ دۆلەتنىڭ ھازىرقىدەك ھالەتكە يېتەلىشىدىكى سەۋەبلەرنى تەھلىل قىلىپ، مۇنداق بىر نەرسىنى ھېس قىلدىم. بىر دۆلەت، بىر رايون ياكى بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەتلىك بولالىشى ئۈچۈن تۆۋەندىكى 2 نەرسىنىڭ ھېچ بولمىغاندا بىرى كەم بولسا بولمايدىكەن. ئۇنىڭ بىرى، ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ھەقىقىي قانۇن. يەنە بىرى ئىمان. مېنىڭ بىلىشىمچە ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ 60 پىرسەنتتىن كۆپرەكى بىرەر دىنغا ئىشىنىدۇ. ئامېرىكىدىكى ئەڭ چوڭ دىن خىرىستىيان دىنى بولۇپ،

دۆلەتنىڭ نۇرغۇن ئەخلاقىي قۇرۇلمىسى مۇشۇ دىن ئاساسىغا قۇرۇلغان. مېنىڭ بىلىشىمچە ئامېرىكىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ سانىمۇ 5 مىليوندىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئامېرىكىنىڭ دۆلەت قانۇن ـ پەرمانلىرى دۇنيا بويىچە ئەڭ كۈچلۈك. شۇڭا بۇ دۆلەتتىكى مىللەتلەرنىڭ شۇنچە ئەبجەش بولۇشىغا، ئۇلارنىڭ ئاڭ سەۋىيىسى ۋە مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ شۇنچە پەرقلىنىشى بولۇشىغا قارىماي، بۇ دۆلەت دۇنيادىكى ئەڭ مەدەنىيەتلىك ۋە ئەڭ كۈچلۈك دۆلەتلىك ئورنىنى تۇتۇۋاتىدۇ. قانۇن بىلەن ئىمان ئەھۋالى ئۇيغۇر دىياردا قانداقراق؟ جۇڭگودىچۇ؟.

11. سوئال: هازىر ئۇيغۇرلاردا چەت ئەللەرگە چىقىشقا قىزىقىدىغان هالەت بار. هازىر دۆلىتىمىزدە بۇنىڭغا ئىلهام بېرىش سىياسىتى بار. شۇڭىنىسى، بۇ جەھەتتە «كۆز قورقۇش» مەسىلىسى ئېغىر. سىزنىڭ بۇ جەھەتتىكى قارىشىڭىز قانداق؟

مېنىڭچە چەت ئەللەرگە چىقىپ ئوقۇش ئىشىدا كۆز قورقۇشنىڭ مۇنداق سەۋەبلىرى بولۇشى مۇمكىن:

1. ئۆزىگە تولۇق ئىشەنچ باغلىيالماسلىق؛
2. ئىشنى نەدىن باشلاشنى ھەمدە نېمە ۋە قانداق تەييارلىق قىلىشنى بىلمەسلىك؛
3. "ئامېرىكا جۇڭگودىن قوبۇل قىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار سانىنى ئازايتىپتۇ"، دېگەنگە ئوخشاش خاتا تەشۋىقاتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش؛

تۆۋەندە بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر ئاز ئايرىم ـ ئايرىم توختىلىپ ئۆتەي:

1. ئۆزىگە تولۇق ئىشەنچ باغلىيالماسلىق

يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان، مەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى ياش ـ ئۆسمۈرلەر بىلەن ئالاقە قىلىش جەريانىدا، نۇرغۇن ياشلارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. مېنىڭچە ئۇيغۇرلار ئۇچۇن بۇنداق ئەھۋالنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەبنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىدىن كۆرگىلى بولمايدۇ. بىر ئادەمنىڭ قانداق بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشى ئاتا ـ ئانىنىڭ تەربىيىسى، مەكتەپ تەربىيىسى ۋە جەمئىيەت تەربىيىسىگە باغلىق بولىدۇ. ھەممە كىشىدىن ئوخشاش سىزىقنى بويلاپ مېڭىش، ئوخشاش ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ئاڭغا ئىگە بولۇش ۋە ھەممە ئىشتا ئوخشاش ئويلاش تەلەپ قىلىنغان، كىشىلەرنىڭ مۇستەقىل ئويلاپ ئىش قىلىشى قىلچىمۇ تەشەببۇس قىلىنمىغان ياكى پۈتۈنلەي چەكلەنگەن، كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ۋە غۇرۇرى ئازراقمۇ ھىمايىگە ئىگە

بولمىغان ياكى تەرەققىي قىلدۇرۇلمىغان جەمئىيەتتە، ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە تولۇق ئىشەنچ باغلىيالايدىغان بولۇپ چوڭ بولۇشى ئىنتايىن قىيىنغا توختايدۇ. بۇ جەھەتتە ئامېرىكا بىلەن جۇڭگو، جۈملىدىن ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان ـ زېمىن پەرق بار. مەكتەپ ۋە جەمئىيەت بۇ ئىشقا ھېچ قانداق كۆڭۈل بۆلمەيدىغان ھازىرقىدەك بىر شارائىتتا، ئۆز پەرزەنتلىرىنى بۇ جەھەتتە ساغلام ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىش يۈكى پۈتۈنلەي ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۈستىگە چۈشىدۇ. شۇڭلاشقا ھەر بىر ئاتا ـ ئانىلار بۇ ئىشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەك. پەرزەنتلىرى ئاق ـ قارىنى بىر ئاز پەرق ئېتەلەيدىغان بولغان ۋاقىتتىن باشلاپلا، ئۇلارنىڭ مۇستەقىل ئويلاش ۋە مۇستەقىل ئىش قىلىش ئىقتىدارىنى ۋە ئۆز ـ ئۆزىگە ئىشىنىش ئېڭىنى يېتىلدۈرۈشكە ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك.

مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ ئالدىنقى بىر قىسمىدا، ئامېرىكىنىڭ كىنو بازىسى بولغان ھوللىيۋۇئودتىكى ئوسكار مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن بەزى كىنو چولپانلىرىنى تونۇشتۇرۇپ كېلىپ، ئۇلار ئوسكار مۇكاپاتى مۇراسىمىدا سۆزلەپ، ئۆزلىرىنىڭ قانداق قىلىپ مۇشۇنداق مۇۋەپپەقىيەتنى قولغا كەلتۈرگەنلىكى ئۈستىدە توختالغاندا، ئورتاق ھالدا 1 ـ بولۇپ ئۆز ئاتا ـ ئانىسىغا رەھمەت ئېيتىپ، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بولغان قوللىشى ۋە ئىشەنچىسى بولمىغان بولسا، ئۆزلىرىنىڭ بۈگۈنكى كۈنىمۇ بولمىغانلىقىنى ئېيتقانلىقىنى تەسۋىرلىگەن ئىدىم. ئامېرىكىدا بۇ ئەھۋال يالغۇز كىنو ئارتىسلىرى بىلەنلا چەكلەنگەن ئەمەس. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمى، تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ۋە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈش مۇراسىمىنىڭ ھەممىسىدە سۆزگە چىققان ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى ۋە مەكتەپ باشلىقلىرى ئالدى بىلەن ئاتا ـ ئانىلارغا رەھمەت ئېيتىدۇ. ئاتا ـ ئانىلارنىڭ شۇ كۈنگە كەلگۈچە ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ياخشى تەربىيە ئېلىشى يولىدا ئاققۇزغان قان ـ تەرلىرىگە تەشەككۈر ئېيتىدۇ. بۇ ئامېرىكىدىكى ئىنتايىن ئومۇمىيۈزلۈك ئەھۋال بولۇپ، بۇنىڭدىن بىز بالىلارنىڭ ھەر جەھەتتىن ساغلام ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىدە ئاتا ـ ئانىلارنىڭ رولىنىڭ نەقەدەر چوڭ ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. بۇ يەردە ئىنتايىن ئاددىي بىر ئۇقۇم بار: ئەگەر سىز بالىڭىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئىشەنمىسىڭىز، سىز جەمئىيەتتىكى باشقا ھېچ قانداق كىشىلەردىن ئۆز بالىڭىزغا ئىشىنىشنى ئۈمىد قىلالمايسىز.

مەن مۇشۇ سۆھبەتنىڭ 1 ـ قىسمىدا، ئوغلۇم دىلشاتنىڭ ئۆزى بىر كومپيۇتېر قۇراشتۇرۇش پىلانىنىڭ بارلىقىنى تىلغا ئالغان ئىدىم. ئۆتكەن

يىلى (2005 ـ يىلى) يازلىق تەتىلدە، ئۇ كومپيۇتېر زاپچاسلىرى توغرىسىدا بىر تەپسىلىي تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، ئالدى بىلەن قايسى زاپچاسنى قايسى شىركەتتىن سېتىۋېلىش، ھەر بىر زاپچاسنىڭ باھاسى ۋە ئومۇمىي چىقىم توغرىسىدا بىر تەپسىلىي جەدۋەل ئىشلەپ چىقتى. دىلشات بۇ جەدۋەلگە ئۆزى پۈتۈنلەي قانائەتلەنگۈدەك بولغاندىن كېيىن، مەن ئۇ جەدۋەلنى ئەستايىدىللىق بىلەن بىر قېتىم كۆزدىن كۆچۈردۈم. ھەمدە دىلشاتتىن خېلى كۆپ سوئاللارنى سورىدىم. بۇ چاغدا دىلشات كومپيۇتېر قاتتىق دېتاللىرى توغرىسىدا ئىنتايىن مۇكەممەل ۋە كەڭ دائىرىلىك بىلىمگە ئىگە بولۇپ بولغان بولغاچقا، مېنىڭ بىرەر سوئاللىرىمدىمۇ تۇتۇلۇپ قالمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭغا 2600 دوللار پۇل بەردىم. بۇرۇن دېيىشكىنىمىز بويىچە، بۇ پۇلنىڭ يېرىمىنى مەن ئۇنىڭغا بەرگەن بولۇپ، قالغان يېرىمى قەرز ئىدى. دىلشات ئىنتېرنېت ئارقىلىق قاتتىق دېتاللارنى بۇيرۇتۇپ ئېلىپ، ھەممە نەرسە تەل بولغاندا، 2 كۈن ئولتۇرۇپ كومپيۇتېرنى قۇراشتۇردى. ھەمدە بۇ كومپيۇتېر 1 ـ قېتىمدىلا نورمال ئىشلىدى (تۆۋەندىكى 1 ـ ۋە 2 ـ رەسىم). بىز ئائىلىمىزدە بۇ غەلىبىنى ئازراق تەبرىكلىدۇق. كومپيۇتېر پۈتۈپ بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، دىلشات ئۆزى خىزمەت ئىزدەشنى باشلىدى. ھەمدە 1 ـ كۈنىلا ئۆيگە 13 كىلومېتىر كېلىدىغان، كالىفورنىيىدە 20 نەچچە دۇكىنى بار بىر كومپيۇتېر شىركىتىدىن خىزمەت تاپتى (دىلشات 2005 ـ يىلى ئىيۇندا شوپۇرلۇق كىنىشكىسى ئېلىپ بولغان بولۇپ، مەكتەپكە ۋە باشقا يەرلەرگە ئۆزى ماشىنا ھەيدەپ بېرىۋاتاتتى). قىلىدىغان ئىشى خېرىدارلارغا ياردەملىشىپ كومپيۇتېر ۋە ئۇنىڭ قاتتىق دېتاللىرىنى تاللاش ۋە سېتىش ھەمدە كومپيۇتېرنىڭ بەزى كىچىك چاتاقلىرىنى ئوڭشاش قاتارلىقلار بولۇپ، سائەتلىك مائاشى 8.5 دوللار بولدى. يازلىق تەتىلنىڭ قالغان قىسمىدا پۈتۈن كۈن (ھەپتىسىگە 40 سائەت) ئىشلىدى. بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، شىركەت بويىچە ھەر بىر دۇكاندىن بىرلا ئادەمگە بېرىلىدىغان "ئايلىق نەمۇنىچى" دېگەن بىر مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۆتكەن يىلى كۈزدە ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىنمۇ ھەپتىسىگە 20 سائەتتىن سەل ئارتۇقراق ئىشلىدى. نۇرغۇن پۇل تاپتى. مېنىڭ قەرزىمنى تولۇق قايتۇرۇپلا قالماي، كومپيۇتېرغا داۋاملىق ئۇنى ھەيۋەتلىك كۆرسىتىدىغان ياكى ئۇنىڭ سۈرئىتىنى تېخىمۇ تېز قىلىدىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ، ئۇلارنى قۇراشتۇرۇپ ئوينىدى. بىر مەزگىل ئۆزى ۋە ھەدىسى ئۇچۇنمۇ تاپقان پۇلنى پۇخادىن چىققۇچە خەجلىدى. بۇ يىل مېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈمدە ئۇ ماڭا 160 دوللارلىق، ئۆز ـ

ئۆزىنى تازىلايدىغان ئېلېكترونلۇق ساقال ئالغۇچتىن بىرنى ئېلىپ سوۋغا قىلدى. ئامېرىكىنىڭ "ئاتىلار بايرىمى" دا ماڭا (ئەمەلىيەتتە پۈتۈن ئائىلىگە) 850 دوللارلىق، سۈرەتنى بىۋاسىتە DVD تەخسىسىگە ئالىدىغان، تېخى يېقىندا بازارغا سېلىنغان ۋىدېئو كامېرىدىن بىرنى ئېلىپ سوۋغات قىلدى. بۇ يىل 9 ـ ئايدا ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن، ئالىي مەكتەپكە ئىلتىماس قىلىش ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ، ئۇ خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ چىقىپ كەتتى. كېلەر يىلى 1 ـ ياكى 2 ـ ئايلاردىن كېيىن، ئالىي مەكتەپكە ئىلتىماس قىلىش ئىشلىرى بىرەر قۇر ئاخىرلاشقاندا، ھېلىقى دۇكاندىكى خىزمەتنى قايتا قىلىش ئۈچۈن بېرىپ باقماقچى بولۇۋاتىدۇ. مەن دىلشاتنىڭ بۇ خىزمەت تېپىش ۋە ئۇنىڭدىن ئىستېپا بېرىشتىكى ھېچ قانداق جەريانىغا ئارىلاشمىدىم. ئەگەر مەن ئۇنىڭغا ئىشەنمىگەن، 1300 دوللارنى مەبلەغ سالمىغان ۋە قالغان 1300 دوللارنى بېرىپ تۇرمىغان بولسام، دىلشاتمۇ باشقا نۇرغۇن ئامېرىكىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئوخشاش رېستۇران ياكى باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرى سودا دۇكانلىرىدا ئىشلىگەن بولاتتى. سائىتىگە ئاران 6.75 دوللار ئالغان بولاتتى. ئۇنداق خىزمەتلەردە ھېچ قانداق تېخنىكا ئۆگىنەلمىگەن بولاتتى.

يېقىندا، يەنى 2006 ـ يىلى 6 ـ نويابىر كۈنى كەچتە، دىلشاتنىڭ مەكتىپىدە مەملىكەتلىك شان ـ شەرەپ جەمئىيىتىنىڭ يىللىق پوتلۇك (ئىنگلىزچە "potluck") زىياپىتى بولدى. بۇ زىياپەتكە قاتناشقان ھەر بىر ئائىلە بىردىن تاماق تەييارلاپ كېلىپ قىلىدىغان زىياپەت بولۇپ، يىغىلغان تاماقلارنى بىر جايغا قويۇپ، ئۇنىڭغا يىغىنغا كەلگەن ھەممە ئاتا ـ ئانىلار ۋە قېرىنداشلار بىرلىكتە ئېغىز تەگدۇق. دىلشات بۇ جەمئىيەتنىڭ ئۆز مەكتىپىدىكى شۆبىسى قۇرۇلغاندىن تارتىپ ئۇنىڭغا رەئىس بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، بىر سائەتتەك يىغىنمۇ ئېچىلدى. يىغىنغا سۆزگە چىققان بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئىسمى " Dustin Walker" بولۇپ، ئۇ بۇ يىل يازدا ئامېرىكا پايتەختىدىكى ئاقسارايغا بېرىپ، 2 ئاي ئوقۇغۇچى خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەپ كەلگەن ئىكەن. بۇنداق خىزمەتچىلەرنى ئىنگلىزچە "page" دەپ ئاتايدىغان بولۇپ، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئاۋام پالاتاسى ئەزالىرى يازلىق تەتىل جەريانىدا ئۆزلىرىگە ياردەمچى قىلىپ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرنى ئەكېلىپ ئىشلەتسە بولىدىكەن. بۇ يىل يازدا ئاقسارايدا ئاشۇنداق ئوقۇغۇچى خىزمەتچىدىن 73 كىشى ئىشلەپتۇ. ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئاقسارايىنىڭ رەسمىي خىزمەتچىلىرى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، مەن مۇشۇ سوئال جاۋابنىڭ

ئاخىرىغا Dustin بىلەن ئوغلۇم دىلشاتنىڭ بىرگە چۈشكەن رەسىمىدىن بىرنى قىستۇرۇپ قويدۇم (3 ـ رەسىم). Dustinنىڭ ئاتا ـ ئانىسى باشلىق ئەمەس. ئۇ ئوقۇشى ناھايىتى ياخشى ۋە كېلەر يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان مەملىكەتلىك شان ـ شەرەپ جەمئىيىتىنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ، ئۆزى سىياسىيغا ئىنتايىن قىزىققانلىقى، كەلگۈسىدە بىر سېنىتور بولۇپ ئىشلەش ئارزۇسى بولغانلىقى ئۈچۈن، بىزنىڭ شەھەر جايلاشقان رايونغا قاراشلىق ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ئاۋام پالاتاسى ئەزاسى (ئىنگلىزچە " house representetive") گە ئېيتىپ، ئاشۇ خىزمەتنى ئۆزى ھەل قىلىپتۇ. Dustin نىڭ دېيىشىچە، گەرچە ئۇ ئاقسارايدا پەقەت 2 ئايلا ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆزى تەسەۋۋۇر قىلالمىغۇسىز دەرىجىدە ئېچىلىپتۇ. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمىتى قانداق ئىشلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىنتايىن كۆپ بىلىمگە ئىگە بولۇپتۇ. بۇرۇن ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان ئىشلارنى قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپتۇ. بۇ ئىشنىڭ ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمرىگە تەسىر كۆرسىتىشىدە گەپ يوق. دىلشاتنىڭ يەنە بىر ئەسلى تېگى كورىيەلىك دوستى بار. ئۇنىڭ ئوقۇشىمۇ ئىنتايىن ياخشى بولۇپ، ئۇ ھازىردىن باشلاپلا كەلگۈسىدە ئامېرىكىنىڭ كورىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسىنىڭ باشلىقى بولۇشنى نىشان قىلىۋېتىپتۇ.

ئامېرىكا ياشلارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە ئىشەنچ تۇرغۇزۇشىغا، ئۆز ـ ئۆزىنى سىناپ بېقىشىغا مانا مۇشۇنداق شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىدۇ. ئۇنى ئاتا ـ ئانىلارمۇ ناھايىتى يېقىندىن قوللايدۇ.

ئۇيغۇر دىيارىنىڭ ھازىرقى شارائىتىدا، باللار ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچنى يېتىلدۈرۈشىدە، ئاتا ـ ئانىلار ئاچقۇچلۇق رول ئوينىيالايدۇ. باللىرىڭىز قىلغان بىر ئىشنى بىز 1 دىن 10 غىچە بولغان بىر ئۆلچەمدە ئۆلچەيلى. 10 ئەڭ ياخشى، 1 ئەڭ ناچار بولسۇن. ئەگەر باللىرىڭىز قىلغان ئىشنىڭ 3 ئۆلچىمى ياخشى (ياكى توغرا)، قالغان 7 ئۆلچىمى ناچار (ياكى خاتا) بولغان بولسا، باللىرىڭىز سىزدىن بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭ قانداقراق قىلغانلىقىنى سورىغاندا، سىز ئالدى بىلەن ئۇنىڭ 3 ئۆلچىمىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈڭ. "ماۋۇ، ماۋۇ يېرىنى ناھايىتى ياخشى قىلىپسەن. مەن ئۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇش بولدۇم"، دەڭ.

ئاندىن، "مېنىڭچە ماۋۇ يېرىنى مۇنداق قىلغان بولساڭ ياخشىراق بولار ئىكەن. سەن قانداق قارايسەن؟" دەڭ. شۇنداق دېسىڭىز، باللىرىڭىز خاتالىقىنى ئۆزى تاپىدۇ ۋە ئۆزى ھېس قىلىدۇ. ئەگەر ئۇنى "ھوي دۆت! كاللاڭ ئىشلىمىدىمۇ؟" دەپ تىللاپ چۈشۈپ كەتسىڭىز، باللىرىڭىز سىزنىڭ مۇشۇنداق

تىللىغىنىڭىز ئۈچۈن "ئەقىللىق" بولۇپ قالمايدۇ. بالىڭىزنىڭ كاللىسى ياخشىراق ئىشلەيدىغانمۇ بولۇپ قالمايدۇ. ئۇنىڭ دەل ئەكسىچە، بالىڭىزنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى ئاجىزلىشىپ، بارا ـ بارا ئۆزى مۇستەقىل ئىش قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان، ئۆزى قىلغان ھەممە ئىشقا ئىشەنچ باغلىيالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ.

ياشلارنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش ئىرادىسى، ھەمدە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان ئىشەنچىسى بىلەن چوڭ بولۇشىدا ئاتا ـ ئانا ئىنتايىن ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. بالىڭىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققاندىن كېيىنلا، ئەگەر ئۇنىڭ كەلگۈسىدە چەتكە چىقىپ ئوقۇشىنى ئارزۇ قىلسىڭىز، بالىڭىزغا بۇنى ئېنىق ئېيتىڭ. پۇرسەتلا بولسا بالىڭىزغا چەتكە چىقىپ ئوقۇشنىڭ پايدىسىنى سۆزلەپ تۇرۇڭ. ئۇنىڭ تىرىشسىلا بۇ غايىگە يېتەلەيدىغانلىقىنى قۇلىقىغا سىڭىپ تۇرۇڭ. سىزنىڭ ئىشەنچىڭىز كامىل ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ تۇرۇڭ. ھەرگىز "سەن چەت ئەلگە چىقالىساڭ، بىز ساڭا 100 مىڭ سوم پۇل يىغىپ بېرىمىز"، دەپ ۋەدە قىلماڭ. ئۇنداق ۋەدە كۆپىنچە ھالەتتە كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا "بىز سېنىڭ كەلگۈسىدە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشۇڭنى يۈزدەيۈز پىرسەنت قوللايمىز. ساڭا قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولىمىز"، دەپ تۇرۇڭ. بالىنى چەت ئەلگە چىقىرىپ ئوقۇتۇشتا ئىقتىساد بىر مۇھىم مەسىلە. لېكىن، ئۇنى چەت ئەلدىكى مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىش يولى بىلەن ھەل قىلغىلىمۇ بولىدۇ. بۇ مەسىلە ۋە چەتكە ئوقۇشقا چىقىشتىكى باشقا مۇھىم ئۆتكەللەر ئۈستىدە مەن تۆۋەندە يەنە تەپسىلىي توختىلىمەن.

مەن مەرىپەت تور بېتىدە ئۇيغۇر دىيارىدىكى ياشلارغا قارىتا يازغان مۇراجىئەت خېتىمدە، تۆۋەندىكى بىر مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ فورمۇلاسىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدىم:

مۇۋەپپەقىيەت = تالانت + تىرىشچانلىق + پۇرسەت

بۇنىڭ مەنىسى، ھەر بىر تالانت ئىگىسى قاتتىق تىرىشسا ھەمدە زۆرۈر بولغان پۇرسەتكە ئېرىشەلىسە، قىلغان ئىشىدا چوقۇم مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ. بۇ فورمۇلا كەلگۈسىدە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇماقچى بولغان ياشلار ئۈچۈن ئىنتايىن مۇۋاپىق كېلىدۇ. يەنى، تالانتلىق ياشلار كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا كەلگۈسىدە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش غايىسىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قاتتىق تىرىشسا، چوقۇم چەت ئەلگە چىقىش پۇرسىتىنى يارىتىپ، چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيالايدۇ. بۇ جەھەتتە چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا مىساللار ئىنتايىن كۆپ.

بۇ يەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈپ كەتمىسەم بولمايدىغان يەنە بىر ئىش بار. ئۇيغۇر دىياردا تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرەلمەيدىغانلار مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ھەرگىز ئۇ ياشلارنىڭ تالانتلىق ياكى ئەقىللىق ئەمەسلىكىدىن بولماستىن، جۇڭگودا نوپۇس بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئالىي مەكتەپنىڭ سانىنىڭ ئىنتايىن ئازلىقىدىن بولغان. جۇڭگودا ئالىي مەكتەپكە كىرەلمەي، كېيىن چەتكە چىققاندىن كېيىن ناھايىتى ياخشى ئوقۇپ كەتكەن كىشىلەر كۆرمىڭ تولا. ئىمكان بولسا تولۇق كۇرسنى جۇڭگودا ئوقۇۋاتقانغا يەتمەيدۇ. ئەگەر بىر ياش جۇڭگودا ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمەي قالسا، ھەرگىز ئۇنى ئىشنىڭ تۈگەشكىنى، دەپ ئويلىماسلىقى كېرەك. يېڭى پۇرسەتنى داۋاملىق ئىزدىشى كېرەك. جۇڭگودا تولۇق كۇرسنى ئوقۇمىغانلار ئۈچۈن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش ئۈچۈن كېتىدىغان ئىقتىسادنى ھەل قىلىش ئاسانغا توختىمايدۇ. ئەگەر ئاشۇنداق ئىقتىسادنى ھەل قىلالايدىغانلار بولسا، چەتكە چىقىپ ئوقۇش يولىنى سىناپ باقسا بولىدۇ.

2. ئىشنى نەدىن باشلاشنى، ھەمدە نېمە ۋە قانداق تەييارلىق قىلىشنى بىلمەسلىك

80 ـ يىللاردىن بۇرۇن ۋەتەندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش ئىشلىرىدىن ئاساسەن خەۋىرى يوق ئىدى. چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشمۇ ئاساسەن يوق دېيەرلىك ئىدى. 1979 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىللىق خەنزۇ تىلى ئۆگىنىشنى تۈگىتىپلا، مەن ئەخمەت نىياز ئىسىملىك بىر ساۋاقدىشىم بىلەن بىرلىكتە ئۆزلۈكۈمدىن ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشنى باشلىغىنىمدا، مەن نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەسخىرە قىلىشىغا ئۇچرىغان ئىدىم. يېرىم يىلدىن كېيىن مېنىڭ كەسپىي ئوقۇش، ئوقۇغۇچى خىزمەتلىرىنى قىلىش ۋە ئۆزلۈكۈمدىن ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىش ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسىنىڭ ياخشى ماڭغانلىقى توغرىسىدا بىر ئاز تەشۋىقاتلار بولغاندىن كېيىن، مەكتەپتە چەت ئەل تىلى ئۆگىنىش بىر دولقۇنغا ئايلانغانىدى. ھازىر ئەھۋال ئۇ چاغدىكىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدۇ. ھازىر دۇنيانىڭ نۇرغۇن يەرلىرىدە ئۇيغۇرلار بار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقانلارمۇ ئىنتايىن كۆپ. ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئۇيغۇر دىيارىغا قايتىپ كەتىپ ئىشلەۋاتقانلارمۇ بار. شۇڭا ھازىر چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش توغرىسىدا مەسلىھەت بېرەلەيدىغان كىشىلەرنى تېپىش ئۇنداق تەس ئەمەس. چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىش ئۈچۈن قانداق تەييارلىق قىلىش توغرىسىدىكى ئۇچۇرلار ئىنتېرنېتتىمۇ كەڭ كۆلەمدە تېپىلىدۇ.

چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىشقا قانداق تەييارلىق قىلىشنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىشتىكى قىيىن ئۆتكەللەرنىڭ نېمىلەر ئىكەنلىكىنى ئوبدان چۈشىنىۋېلىش كېرەك. مېنىڭچە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشتا دۇچ كېلىدىغان ئەڭ قىيىن ئۆتكەللەر مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

1) بۇرۇنقى مەكتەپلەردە ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇش

2) ئالىي مەكتەپ كەسپىنى ئوبدان تاللاش

3) چەت ئەل تىلىنى پۇختا ئۆگىنىش

4) چەت ئەلدە ئوقۇش ئۈچۈن كېتىدىغان ئىقتىسادنى ھەل قىلىش

چەت ئەلدە ئوقۇشقا تولۇق ئىشەنچ قىلالمىغان ياشلارنىڭ كۆپىنچىسى يۇقىرىقى 4 ئۆتكەلدىن ئۆتۈشكە كۆزى يەتمىگەنلىكتىن شۇنداق بولىدۇ. لېكىن، ئالدى بىلەن شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئىرادىلىك ياشلار ئۈچۈن يۇقىرىقىلار بۆسۈپ ئۆتكىلى بولمايدىغان ئۆتكەل ئەمەس. ھازىر چەت ئەلدە ئوقۇۋاتقان، ياكى بۇرۇن ئوقۇپ باققان ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ كۆپىنچىلىرى يۇقىرى ئۆتكەلدىن ئۆزلىرى ئۆتۈپ ئاندىن چەت ئەلگە چىققان. يەنى، بۇ جەھەتتە ئۇيغۇرلار ئىچىدە مىسال ئىنتايىن كوپ. جۇڭگو مىقياسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ ھەم شۇنداق. بۇ جەھەتتە تۆۋەنكى قىسىملاردا مەن يەنە تەپسىلىي توختىلىمەن. ھازىر يۇقىرىقى 4 ئۆتكەل ئۈستىدە بىر ـ بىرلەپ توختىلىپ ئۆتەي. گەرچە بۇ يەردە مەن 4 ئۆتكەلنى ئايرىم ـ ئايرىم تىزغان بولساممۇ، ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋەتلىك. بۇ نۇقتا تۆۋەندىكى چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق تېخىمۇ ياخشىراق ئايدىڭلىشىدۇ. مەن بۇ يەردە ئاساسەن ئامېرىكىنىڭ ئەھۋالى ئاساسىدا سۆزلەيمەن. لېكىن، ئوتتۇرىغا قويغان نەرسىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ياۋروپا، ياپونىيە قاتارلىق باشقا نۇرغۇن چەت ئەللەرگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ.

1) بۇرۇنقى مەكتەپلەردە ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇش. ئامېرىكىدىكى ئالىي مەكتەپلەر بىر چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىنى قوبۇل قىلىش ـ قىلماسلىقتا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئوز دۆلىتىدىكى ئوقۇغان مەكتىپى ۋە شۇ مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسىگە قارايدۇ. مەسىلەن، جۇڭگونى ئېلىپ ئېيتساق، چىڭخۋا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن بىر ئوقۇغۇچىنىڭ قوبۇل قىلىنىش ئېھتىماللىقى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن بىر ئوقۇغۇچىنىڭكىدىن يۇقىرىراق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ جۇڭگودىكى ئالىي مەكتەپتە ئالغان ئوقۇش نەتىجىسى ئىنتايىن مۇھىم. يالغۇز ئامېرىكا مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنىش ئۈچۈنلا

ئەمەس، ئامېرىكىدىكى بىر مەكتەپنىڭ ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىشتىمۇ جۇڭگودا ئوقۇغان مەكتەپ بىلەن ئاشۇ مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسى ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ.

جۇڭگو ئالىي مائارىپى بىلەن ئامېرىكىنىڭ بىر چوڭ پەرقى، جۇڭگودىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر دەرستىكى ئوقۇش نەتىجىسى كۆپىنچە هالدا مەۋسۇملۇق ئىمتىهاندا ئالغان نومۇرى ئارقىلىق بەلگىلىنىدۇ. بۇ نومۇر مۇتلەق بولىدۇ. يەنى، سىز بىر دەرستە 90 نومۇر ئالسىڭىز، سىزنىڭ ئوقۇش نەتىجە جەدۋىلىڭىزگىمۇ "90 نومۇر" دەپ يېزىلىدۇ. ئامېرىكىدا بولسا، گەرچە تاپشۇرۇق، **Project** ۋە ئىمتىهانلارغا **0** دىن **100** گىچە بولغان دائىرىدە نومۇر قويۇلىدىغان بولسىمۇ، ئالدى بىلەن بىر دەرس نەتىجىسى شۇ بىر مەۋسۇمدىكى تاپشۇرۇق، يېرىم مەۋسۇملۇق ئىمتىهان، دەرس **Project** نى ۋە مەۋسۇملۇق ئىمتىهان نەتىجىلىرى قاتارلىقلار ئاساسىدا چىقىرىلىدۇ. مەسىلەن، مەن بىر قېتىم ئوقۇغۇچىلارغا نەتىجە بەرگەندە، تاپشۇرۇق نەتىجىسىنى 20 پىرسەنت، ئىككى قېتىملىق مەۋسۇم ئوتتۇرىسىدىكى ئىمتىهانىنىڭ هەر بىرسىنى 20 پىرسەنت، مەۋسۇملۇق ئىمتىهانىنى 40 پىرسەنت، دەپ هېسابلىغان ئىدىم. شۇنداقلا ئامېرىكىدىكى ئوقۇش نەتىجىسى نىسپىي بولىدۇ. يەنى، ئوقۇش نومۇرى 4 نومۇرلۇق سىستېمىنى قوللىنىدىغان بولۇپ، دەرس نەتىجىسى ئېلىپبە هەرپى بويىچە بولىدۇ. بۇ هەرپلەر تۆۋەندىكىدىن ئىبارەت: **A=4**، **B=3**، **K=2**، **D=1**، **F=0**. يەنى بىر دەرستە "**A**" ئالغان ئوقۇغۇچىنىڭ شۇ دەرستىكى نومۇرى "4" بولىدۇ. "**F**" هەرپى دەرستىن ئۆتەلمىگەن ئوقۇغۇچىغا بېرىلىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ نومۇرى نۆل بولىدۇ. ئوقۇتقۇچى مەۋسۇم بېشىدا "مەن بۇ دەرستە 15 پىرسەنت ئوقۇغۇچىغا ئا، 30 پىرسەنتكە ب، 30 پىرسەنتكە ك، 20 پىرسەنتكە د، قالغان 5 پىرسەنت ئوقۇغۇچىغا ف بېرىمەن"، دېگەنگە ئوخشاش بىر بەلگىلىمە چىقىرىدۇ. مەۋسۇم ئاخىرىدا بولسا بارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس نومۇرىنى چىقىرىپ، نومۇرى ئەڭ يۇقىرى بولغان 15 پىرسەنت ئوقۇغۇچىغا "**A**" بېرىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدىكى 5 پىرسەنت ئوقۇغۇچىغا "**F**" بېرىدۇ. قالغانلىرى يۇقىرىدىكى ئالدىن بېكىتىلگەن بەلگىلىمە بويىچە "**A**" بىلەن "**F**" نىڭ ئارىلىقىدىكى نەتىجىنى ئالىدۇ. مۇشۇنداق بولغاچقا، بىر سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەلۇم بىر ئىمتىهاندا ئالغان ئەڭ يۇقىرى نومۇرى 60 تىن ئاشمىسىمۇ (مەسىلەن، ئىمتىهان سوئاللىرى بەك قىيىن چىقىرىلىپ قالغانلىق سەۋەبى بىلەن)، بۇ ئەھۋال بۇ بىر سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەرس نەتىجىسىگە هېچ قانداق تەسىر كۆرسەتمەيدۇ. دېمەك، بۇ

ھەقىقەتەنمۇ بىر ئىلغار ۋە ئىلمىي سىستېمىدۇر. جۇڭگو مائارىپ تۈزۈمى بىلەن ئامېرىكا تۈزۈمىدىكى مۇشۇنداق پەرق تۈپەيلىدىن، جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرى زىيان تارتىدىغان ئەھۋال خېلى ئېغىر. شۇنداق بولسىمۇ، جۇڭگودىكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇش نەتىجىسى تۆۋەنرەك بولۇپ قالغان ئوقۇغۇچىلار ئامېرىكىدىكى بىرەر مەكتەپكە ئىلتىماس قىلغاندا، يۇقىرىقى ئەھۋال توغرىسىدا بىر ۋاراق چۈشەنچە يېزىپ، ئۇنى ئىلتىماس جەدۋىلى بىلەن بىرگە ماڭدۇرسا، ئۇنىڭ كۆپ پايدىسى بولۇشى مۇمكىن. ئامېرىكىدىكى نۇرغۇن مەكتەپلەر جۇڭگودىكى يۇقىرى ئەھۋالدىن خەۋەردار. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئەھۋالنى قايتا چۈشەندۈرۈشنىڭ پايدىسى بولسا بولىدۇكى، ھەرگىز زىيىنى يوق.

مەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئامېرىكىدىكى مەكتەپكە ئىلتىماس قىلغاندا، جۇڭگودىكى ئوقۇش نەتىجىسىنى ئامېرىكا نومۇرىغا ئايلاندۇرۇشقا ئاسانلىق بولسۇن ئۈچۈن، تەكلىپ سۈپىتىدە 3 خىل ئۆلچەم تۈزۈپ چىقىپ، ئۇنى مەرىپەت تور بېتىگە قويۇپ قويدۇم. ئۇنىڭ ئادرېسى:

http://www.meripet.com/Main/ScoreTable.htm

2) ئالىي مەكتەپ كەسپىنى ئوبدان تاللاش. ئامېرىكا گراژدانلىرىدىن ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيەلەرگە ئوخشاش ئايرىم ئىلىملەرنى ئوقۇيدىغانلار كۆپ ئەمەس. بۇنىڭ ئاساسلىق ئىككى سەۋەبى: بىرسى بۇ كەسپلەرنى ئوقۇش بىر قەدەر قىيىن. يەنە بىرسى ئۇ كەسپلەرنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن خىزمەت تېپىش قىيىن. شۇنداق بولغاچقا، ئامېرىكىدىكى ئالىي مەكتەپلەر يۇقىرىدەك كەسپلەردە ئوقۇماقچى بولغان چەت ئەللىك ئاسپىرانت ئوقۇغۇچىلىرىنى ئاسانراق قوبۇل قىلىدۇ. شۇنداقلا، ئاشۇنداق ئوقۇغۇچىلارنى بەكرەك جەلپ قىلىش ئۈچۈن، ئاشۇنداق بىر قىسىم ئايرىم ئىلىم ۋە ئىنژېنېرلىق كەسپلىرىدە چەت ئەللىك ئاسپىرانت ئوقۇغۇچىلىرىغا ئوقۇش مۇكاپات پۇلىنىمۇ ئاسانراق بېرىدۇ. ئامېرىكىدا ئەڭ كوپ ئاقىدىغان ئېلېكتر ئىنژېنېرلىقىغا ئوخشاش بەزى كەسپلەردە بولسا ھەرگىز ئوقۇش مۇكاپات پۇلى بەرمەيدۇ. ئوقۇش مۇكاپاتى قىلىپ بېرىلىدىغان كەسپلەردىكى پۇل ئاساسەن خۇسۇسىي شىركەتلەر ۋە بىر قىسىم شەخسلەر ئىئانە قىلغان پۇلدىن كېلىدۇ. يەنى، بۇ شىركەت ۋە شەخسلەر بەزى ئاساسلىق پەنلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ياكى بولمىسا بەزى ئىنژېنېرلىق ياكى يۇقىرى تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئالىي مەكتەپلەرگە پۇل ئىئانە قىلىدۇ. ئىجتىمائىي پەنلەردە بۇنداق ئىش بولمىغاچقا، ئىجتىمائىي پەندە، ھەمدە ئىقتىساد، ئىگىلىك

باشقۇرۇشقا ئوخشاش كەسپلەردە چەت ئەل ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئاساسەن ئوقۇش مۇكاپات پۇلى مەۋجۇد ئەمەس. شۇڭا كەلگۈسىدە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشتا پەقەت ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا تايانمىسا بولمايدىغان ياشلار چوقۇم جۇڭگودا ئوقۇماقچى بولغان تولۇق كۇرسىنىڭ كەسپىنى ياخشى تاللىشى كېرەك. مەن تۆۋەندىكى تور بېتىگە كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر شۆبىسىنىڭ تەبىئىي پەن، ئىنژېنېرلىق ۋە بىئولوگىيە كەسپلىرىنى كىرگۈزۈپ قويدۇم:

http://www.meripet.com/Main/QAUyghur2.htm

تەبىئىي پەن ۋە ئىنژېنېرلىق كەسپلىرى بىر ـ بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر كەسپتىن يەنە بىر كەسپكە ئۆزگەرمەك ئانچە تەس ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكىدىكى ئالىي مەكتەپلەر ماگىستىرلىق ئۇنۋانىنى بىر كەسپتە ئوقۇپ، دوكتورلۇق ئۇنۋانىنى باشقا بىر كەسپتە ئوقۇشقا پۈتۈنلەي يول قويىدۇ. ياكى بىر كەسپتىكى ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ بولۇپ، باشقا بىر كەسپتە يەنە بىر ماگىستىرلىق ئۇنۋانى ئېلىشقىمۇ پۈتۈنلەي يول قويىدۇ. مەسىلەن، ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدە بۇرۇنقى كەسپى سىياسەت بولۇپ، ئامېرىكىغا كەلگەندىن كېيىن كومپيۇتېر ئىلمى كەسپى ئوقۇغانلار بار. بۇرۇنقى كەسپىي ئىنگلىز تىلى بولۇپ، ئامېرىكىغا كەلگەندىن تەبىئىي پەن ئوقۇغانلاردىنمۇ نەچچىسى بار. جۇڭگودىكى تولۇق كۇرسنى ئىجتىمائىي پەندە ئوقۇپ، ئامېرىكىغا بىر تەبىئىي پەندە ماگىستىرلىق ئوقۇش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلغانلارنىمۇ قوبۇل قىلىدۇ. لېكىن، ئۇنداقلارنى شەرتلىك ئاساستا قوبۇل قىلىدۇ. يەنى، ئۇلار ئامېرىكىدا ئوقۇماقچى بولغان كەسپىنىڭ ماگىستىرلىق ئوقۇشىنى باشلاشتىن بۇرۇن، چوقۇم ئالدى بىلەن تولۇق كۇرسىنىڭ شۇ كەسپتىكى دەرسلىرىدىن 3 تىن 5 كىچە بولغان ئاساسلىق دەرسلىرىنى تولۇقلاپ ئوقۇشى كېرەك. بۇنداق قىلىشنىڭ بىر يېتەرسىزلىك، بۇ خىل يول بىلەن ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىش ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس بولۇشى مۇمكىن.

دېمەك، ئەگەر سىزنىڭ ئەسلىدىكى قىزىقىدىغان كەسپىڭىز ئېلېكتىر ئىنژېنېرلىقى بولۇپ، ئامېرىكىدا ئوقۇشقا ئۆزىڭىزنىڭ پۇلى بولمىسا، سىز جۇڭگودا تولۇق كەسپىنى فىزىكىدا ئوقۇپ، ئامېرىكىغىمۇ ماگىستىرلىق ئوقۇشى ئۈچۈن فىزىكا كەسپىگە كىرىپ، ئوقۇش مۇكاپات پۇلى بىلەن ماگىستىرلىقنى پۈتتۈرۈپ، ئاندىن دوكتورلۇق ئوقۇشىنى يەنە ئوقۇش مۇكاپات پۇلى بىلەن ئېلېكتىر ئىنژېنېرلىقى كەسپىدە ئوقۇسىڭىز بولىدۇ.

مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق كەسىپ مەسىلىسىنىمۇ، ئىقتىساد مەسىلىسىنىمۇ ھەل قىلالايسىز.

ئوقۇرمەنلەرنىڭ خەۋىرىدە بولغىنىدەك، مەن ئامېرىكىغا دەسلەپتە فىزىكىدا ماگىستىرلىق ئوقۇشى ئۈچۈن كېلىپ، ماگىستىرلىقنى تۈگەتكەندىن كېيىن دوكتورلۇقنى ئېلېكتر ئىنژېنېرلىقىدا ئوقۇغان ئىدىم. ئالدىنقى بىر ـ ئىككى يىلنىڭ ئىچىدە، جۇڭگودا كومپيۇتېر ئىلمى كەسپىدە ئوقۇپ، بىرەر يىل بىر خۇسۇسىي شىركەتتە يۇمشاق دېتال كەسپىدە ئىشلەپ، ئاندىن ئامېرىكىدىكى بىر مەكتەپكە كومپيۇتېر ئىلمى بويىچە دوكتورلۇق ئوقۇشى ئۈچۈن تولۇق ئوقۇش مۇكاپات پۇلى بىلەن كەلگەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىدىن بىر قانچىسىنى ئۇچراتتىم. مۇشۇنداق باكالاۋر ئوقۇشىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، بىر قانچە يىل ئىشلەپ، خىزمەت تەجرىبىسىگە ياكى بىر قىسىم ئىلمي تەتقىقات تەجرىبىسىگە ئېرىشىپ، ئاندىن ئامېرىكىدىكى ئوقۇشقا ئىلتىماس قىلغاندا، قوبۇل قىلىنىش ۋە ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىش ئېھتىماللىقى جىق يۇقىرى بولىدىكەن.

3) چەت ئەل تىلىنى پۇختا ئۆگىنىش. بۇ دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر دۆلەتكە بارسا چوقۇم تەلەپ قىلىنىدىغان بىر شەرت. ئامېرىكىدىكى ئاسپىرانتلىق ئوقۇشىغا ئىلتىماس قىلىش ئۈچۈن، چوقۇم TOEFL بىلەن GRE دەپ ئاتىلىدىغان 2 ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، ئۇلاردا ئۆلچەمگە يېتىش كېرەك. بۇ ھەقتە www.meripet.com دا تەپسىلىي ئۇچۇر بار بولۇپ، مەن ئۇلارنى بۇ يەردە قايتا تەكرارلىمايمەن. جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە ئوقۇغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدە، تولۇق كۇرسنى پۈتتۈرۈپ بولغۇچە TOEFL بىلەن GRE دا لاياقەتلىك بولۇپ بولۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بولۇپلا ئامېرىكىغا ئوقۇشقا كەلگەن ياشلار خېلى كۆپ. دېمەك، بۇنداق قىلىش پۈتۈنلەي مۇمكىن. ئۇيغۇر دىياردا ئۇيغۇرچە سىنىپتا ئوقۇغان ياشلار تىل ئۆتكىلىدىن ئۆز تىرىشچانلىقى بىلەن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ جەھەتتە ئاتا ـ ئانىلار ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىيالايدۇ. ئۆز بالىسىنى چەتكە چىقىرىشنى ئارزۇ قىلىدىغان ئاتا ـ ئانىلار چوقۇم تىل ئۆگىنىش جەھەتتە ئىشنى بالدۇر باشلاپ، بالىسىغا ئىنچىكىلىك بىلەن يېتەكچىلىك قىلىپ، تىل ئۆگىنىش شەرت ـ شارائىتىنى ئوبدان يارىتىپ بېرىشى كېرەك. تىل ئۆگىنىش قىسقا ۋاقىت قاتتىق تىرىشىپ ئېرىشكىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. ئۇ بىر جۇغلىنىپ ماڭىدىغان نەرسە. ئىنگلىز تىلىنى پۇختا ئۆگىنىش ئۈچۈن كەم دېگەندە 3 يىل ۋاقىت كېتىدۇ. ياپون تىلى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەم دېگەندە بىر يىل كېتىدۇ. شۇڭا بۇ جەھەتتە ئىشنى قانچە بالدۇر

باشلىسا شۇنچە ياخشى. تىل ئۆگىنىشنى قانچە ئۇزۇلدۇرمەي ئىزچىل داۋاملاشتۇرسا شۇنچە ياخشى. تىل ئۆگىنىش بىر دەرس كەسپىي دەرس ئوقۇشقا قارىغاندا جىق قىيىن. شۇڭا ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن چوقۇم پۇختا ئىدىيىۋى تەييارلىق بولۇشى كېرەك. ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقمىغۇچە بوشاشماسلىق ئىرادىسى بولۇشى كېرەك.

4) چەت ئەلدە ئوقۇش ئۈچۈن كېتىدىغان ئىقتىسادنى ھەل قىلىش. نۇرغۇن كىشىلەر ئۈچۈن بۇ ئەڭ قىيىن ئۆتكەلدۇر. مەن يۇقىرىدا ئامېرىكىدىكى ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشىشنىڭ بەزى يوللىرىنى تەسۋىرلەپ ئۆتتۈم. ئۇنىڭدىن باشقا، فرانسىيىدە ئوقۇش مۇكاپات پۇلى، ئامېرىكىنىڭ "فورد" ئوقۇش مۇكاپات پۇلى، ۋە تۈركىيەدە ئوقۇش مۇكاپات پۇلى دېگەندەك بىر قىسىم ئوقۇش مۇكاپات پۇللىرىمۇ بار. يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان، بىر نەچچە ئۇيغۇر ياشلىرى "فورد" ئوقۇش مۇكاپات پۇلى بىلەن ئامېرىكىغا كەلدى. بۇ يىل مەن ۋە يالقۇن تاش ئىسىملىك بىر ئۇكىمىز ئىككىمىز بىر قىسىم ئۇيغۇر ياشلىرىغا تۈركىيەدە ئوقۇش پۇرستىنى ھەل قىلىپ بەردۇق. بۇ يىل تۈركىيەگە ئوقۇشقا كەلگەن ئۇ ياشلار ھازىر ئىنتايىن ياخشى ئوقۇۋاتىدۇ. ئىككىنچى يىلدىن باشلاپ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياخشى ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى دۆلەت ئوقۇش مۇكاپاتىغا ئېرىشىدۇ. بۇ ئىش بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىشىدۇ. بۇ ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى بىلمەكچى بولغانلار مەن بىلەن ئېلخەت ئارقىلىق ئالاقىلەشسە بولىدۇ. مەن مۇشۇنداق ئوقۇش مۇكاپاتلىرى توغرىسىدا بىرەر ئۇچۇرغا ئېرىشسەم، ئۇلارنى دەرھال مەرىپەت تور بېتىگە چىقىرىپ قويىۋاتىمەن. بەزى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇ يەرگە چىقىرىشقا بولمايدىغان ئۇچۇرلارنى بولسا مەندىن ئېلخەت ئارقىلىق سورىغانلارغا ئەۋەتىپ بېرىۋاتىمەن.

قىسقىسى، ئوز بالىلىرىنى چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىرىشنى پىلانلىغان ئاتا ـ ئانىلار ياكى ئۆزلىرى ئىقتىساد تopلىشى كېرەك. ياكى بولمىسا يۇقىرىدا مەن تەسۋىرلىگەن يوللاردىن بىرەرنى ھەل قىلىشى كېرەك.

3. "ئامېرىكا چەت ئەللىك ئوقۇغۇچىلار سانىنى ئازايتىپتۇ"، دېگەن خاتا تەشۋىقاتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش

مەندىن بەزى ئۇيغۇر ياشلىرى "ئامېرىكا ئۇيغۇرلارنى مۇسۇلمانكەن دەپ ئالمايدىغان بولۇپتۇ. بۇ راستمۇ؟" دەپ سورىدى. يەنە بەزىلىرى "ئامېرىكا جۇڭگولۇق ئوقۇغۇچىلار سانىنى ئازايتىپتۇ. بۇ راستمۇ؟" دەپ سوراشتى. بۇ سۆزلەرنىڭ ھېچ قايسىسى توغرا ئەمەس. ئىنگلىزچە بىلىدىغان ھەمدە بۇ مەسىلىگە قىزىقىدىغان ياشلار تۆۋەندىكى ماتېرىيالنى ئوقۇپ باقسا بولىدۇ:

http://usinfo.state.gov/eap/Archive/2005/Mar/30 ـ 121750.html

ئامېرىكا ھۆكۈمىتى چىقارغان بۇ ھۆججەتتە ئېيتىلىشىچە، 2003 ـ 2004 ئوقۇش يىلىدا جۇڭگودىن ئامېرىكىغا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 60 مىڭدىن ئارتۇق ئىكەن. ئامېرىكىدا شەخسىي پۇل بىلەن ئوقۇشقا كەلگەن (ئوقۇش مۇكاپات پۇلىغا ئېرىشكەنلەرمۇ مۇشۇنىڭ ئىچىدە) ئوقۇغۇچىلارغا "F ـ 1" ۋىزىسى، ھۆكۈمەت پۇلى بىلەن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار (مەسىلەن، بىلىم ئاشۇرۇشقا كەلگەنلەر) غا "J ـ 1" ۋىزىسى بېرىدۇ. جۇڭگودىن 2003 ـ يىلى 1 ـ F ۋىزىسى بىلەن 16169 ئوقۇغۇچى كەلگەن بولۇپ، 2004 ـ يىلى بولسا 18089 ئوقۇغۇچى كېلىپتۇ. يەنى، ئوقۇغۇچى سانى ئۆسۈپتۇ. يۇقىرى ھۆججەتتە ئېيتىلىشىچە، جۇڭگودىن قوبۇل قىلىنىدىغان ئوقۇغۇچىلار سانى بۇنىڭدىن كېيىن يەنە تەدرىجىي ھالدا ئۆستۈرۈلىدىكەن.

مېنى ئىنتايىن ھەيران قالدۇرىدىغان مۇنداق بىر ئەھۋال بار: جۇڭگونىڭ نوپۇس سانى 1.3 مىليارد، ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇس سانىنى 8 مىليون بولسۇن. ئەگەر مۇشۇ نوپۇس سانى نىسبىتى بىلەن ئوخشاش نىسبەتتىكى ئۇيغۇرلار ئامېرىكىغا ئوقۇشقا كەلدى، دېسەك، يۇقىرى 60000 ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىدە 369 نەپىرى ئۇيغۇر بولۇشى كېرەك! لېكىن، مېنىڭ بىلىشىمچە ھازىر بىر يىلدا ئامېرىكىغا كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنىڭ سانى 5 كىشىگىمۇ بارمايدۇ. ئامېرىكىدىكى بارلىق ئۇيغۇرلارنىڭ سانىمۇ تەخمىنەن 500 ـ 700 ئارىلىقىدا بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. مەن ئىشلەيدىغان شەھەرگە يېقىن بىر يەردە "Glandale" دېگەن يەنە بىر كىچىك شەھەر بار. مەن يېقىندا بىر گېزىتتە ئوقۇسام، بۇ شەھەرنىڭ نوپۇسى 120 مىڭ بولۇپ، ئۇنىڭ 40 پىرسەنتى، يەنى 48 مىڭ كىشى، ئەرمىنىيىلىك ئىكەن. يەھۇدىيلارنىڭ پۈتۈن دۇنيادىكى نوپۇسى 10 مىليونغا بارمايدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى 3.3 مىليون كىشى ئامېرىكىدا ياشايدۇ. ئامېرىكىدىكى خەنزۇلارنىڭ سانىمۇ 1.5 مىليوندىن ئاشىدۇ. دېمەك، ئامېرىكا يارىتىپ بەرگەن شارائىتتىن تولۇق پايدىلىنىش ئۈچۈن، ئۇيغۇرلار خېلىلا غەيرەت قىلىشى كېرەك. ئەگەر مەن يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتكەن جەھەتلەردە پۇختا تەييارلىق قىلسا، ھەر يىلىغا چوقۇم 300 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئامېرىكىغا كېلەلەيدۇ. مەن بۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمەن.

چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش توغرىسىدا تەپسىلىي ئۇچۇرغا ئېرىشمەكچى بولسىڭىز، ئالدى بىلەن مەن ياسىغان ۋە باشقۇرۇۋاتقان

www.meripet.com تور بېتىنى زىيارەت قىلىڭ. مەن بۇ تور بېتىنى يېڭى ئۇچۇرلار بىلەن داۋاملىق تولۇقلاپ ۋە يېڭىلاپ تۇرىمەن. يېقىندا ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتىنىڭ مۇخبىرى، گۈلنار تېيىپ سىڭلىمىز نۇرغۇن ئىزدىنىپ يۈرۈپ، چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇماقچى بولغانلار ئۈچۈن بىر ماقالە تەييارلىدى. ئۇنىڭ ئادرېسى:

http://www.meripet.com/Oqush/Bolum1.htm

بولۇپ، مەن كەلگۈسىدە چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىدىغان ياشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بۇ ماقالىنى بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. مەرىپەت تور بېتىدىن باشقا، www.Biliwal.com تور بېتىدىمۇ چەتكە چىقىپ ئوقۇش توغرىسىدا خېلى كۆپ يازمىلار بار. ئۇنىڭدىنمۇ تولۇق پايدىلانسىڭىز بولىدۇ.

ماڭا ئوقۇرمەنلەردىن بالىنى قانداق تەربىيىلەش توغرىسىدىكى مەزمۇننى ئىمكانقەدەر كۆپرەك يېزىشىم توغرىسىدا داۋاملىق تەلەپلەر كېلىۋاتىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، گەرچە بۇ يەردىكى مەزمۇن بىلەن ئانچە چوڭ مۇناسىۋىتى بولمىسىمۇ، مەن ئېسىمگە كەلگەن بەزى نەرسىلەرنى بۇ يەرگە قىستۇرۇپ قوياي. بۈگۈن قانداق قىلىپ بالىنى بىر مەسىلە ئۈستىدە لوگىكىلىق، سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتى بويىچە ئويلايدىغان قىلىپ تەربىيىلەش توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەي. مەن بالىسى يەرگە يىقىلىپ كەتىپ يىغلىسا، ئۇ بالىسىنىڭ يىغىسىنى توختىتىش ئۈچۈن يەرنى ئۇرۇپ، تېپىپ، تىللاپ بېرىدىغان ئۇيغۇر ئاتا ـ ئانىلىرنى خېلى كوپ ئۇچراتتىم. بۇنداق قىلىش ھەرگىزمۇ توغرا ئەمەس. بالىڭىزنى يىقىتىۋەتكەن يەر ئەمەس، ياكى باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇ بالىڭىزنىڭ دىققەتسىزلىكىدىن، ياكى كىچىكلىكىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، سەۋەب بالىڭىزنىڭ ئۆزىدە. شۇڭا سىز يەرنى تېپىپ ياكى ئۇرۇپ بەرمەي، "بالام، ئۆزۈڭ يىقىلىپ چۈشتۈڭ. يىغلىما. ئورنۇڭدىن تۇرغىن. بۇنىڭدىن كېيىن قاراپ ماڭ" دەڭ. ئەگەر بالىڭىز ئۆزى قوپالىغۇدەك بولسا، سىز يۆلەپمۇ قويماڭ. شۇنداق قىلسىڭىز، بۇ بالىڭىزغا ئەڭ كۆيۈنگەنلىك بولىدۇ. بىر قانچە قېتىم ئاشۇنداق قىلسىڭىز، بالىڭىز يىقىلىپ چۈشسە قىلچە يىغلىمايدىغان، ھەمدە سىزگىمۇ قاراپ يۈرمەي، ئورنىدىن ئۆزى تۇرىدىغان بولىدۇ. ئۇنداق قىلمىسىڭىز، بالىڭىزدا لوگىكىلىق تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارى، ۋە ئىشلارنى سەۋەب ـ نەتىجە نۇقتىسى بويىچە توغرا ئويلاش ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە تەسىر يېتىدۇ. شۇنداقلا بالىڭىز ھە دېسىلا سىزگە ياكى باشقىلارغا يۆلىنىۋالىدىغان بولۇپ قالىدۇ. مەن يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن

بۇيان، ئىنتېرنېت ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى بىر قىسىم بەس ـ مۇنازىرىلەرگە قاراپ، ئۇيغۇرلارنىڭ شەيئىلەر ئۈستىدە لوگىكىلىق تەپەككۇر يۈرگۈزۈش ئىقتىدارىنىڭ نەقەدەر تۆۋەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بىرسى بىر مەسىلە توغرىسىدا ئۆز كۆزقارىشىنى ئوتتۇرىغا قويسا، ئۇز ـ ئارا پىكىر ئالماشتۇرۇش 2 ـ 3 مەرتەمگە بارماي تۇرۇپلا مۇنازىرىنىڭ مەزمۇنى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. دەسلەپتە مۇنازىرە "سەن ئوتتۇرىغا قويغان XXX" دېگەن سىزىق بىلەن مېڭىپ، بىر دەمدىن كېيىنلا "سەن بۇرۇن XXX ئىدىڭ" دېگەنگە ئۆزگىرىپ، يەنە بىر دەمدىن كېيىن "سېنىڭ داداڭ XXX ئىدى. سېنىڭ تۇغقىنىڭ YYY ئىدى" دېگەنگە ئۆزگىرىپ، ئاخىرىدا قارىسىڭىز بۇ مۇنازىرە يېڭى باشلانغاندا ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇندىن ئەسەرمۇ قالمىغان. ئاندىن ئەڭ ئاخىرىدا بىر ـ بىرىنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاۋاتقان. ھازىرمۇ چەت ئەلدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىنتېرنېت ئارقىلىق بىر ئىلمىي مۇنازىرە ياكى پىكىر ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئىنتايىن تەس. مۇنازىرىگە قاتناشقان خېلى كۆپ كىشىلەر ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ. بۇ جەھەتتىكى ئىشلار مەن ھازىرغىچە ئۆزۈم كۆرۈپ باققان ئاق تەنلىكلەر جەمئىيىتىنىڭكىدىن ئىنتايىن چوڭ پەرق قىلىدۇ. شۇڭلاشقا، ئاتا ـ ئانىلار بۇ جەھەتتىكى ئىشلارغا بالا تېخى كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپ ئىنتايىن دىققەت قىلىشى كېرەك. ئالدى بىلەن ئۆزلىرى ھەر بىر ئىشنى ئىنتايىن ئەستايىدىل، لوگىكىلىق تەپەككۇر بىلەن ئويلايدىغان بولۇشى، ئۆزىنىڭ ھەر بىر سۆزى ۋە ھەر بىر ھەرىكىتىنىڭ بالىسىغا قانداق تەسىر بولىدىغانلىقىنى ئالدىن ئويلىشى كېرەك. بىر تال ئىشتىمۇ بىخەستەلىك قىلماسلىقى كېرەك. "ماۋۇ ئىشنى بالامغا نېمە ئۈچۈن دەيمەن؟ ماۋۇ ئىشنى بالام ئۈچۈن نېمە مەقسەتتە قىلىمەن؟ مەن ئۇنىڭدىن قانداق نەتىجىگە ئېرىشمەكچى؟" دەپ ئۆز ـ ئۆزىڭىزدىن سوراپ تۇرۇڭ. پۇرسەت بولسىلا بالىڭىز بىلەن ئوخشاش ئورۇندا تۇرۇپ بەس ـ مۇنازىرە ئېلىپ بېرىڭ. ھەرگىز يېڭىۋېلىش ئۈچۈن ئادالەتسىزلىك قىلماڭ. "مەن دېگەن سېنىڭ داداڭ!" دەپ مەجبۇرى بويسۇندۇرماڭ. سىز بالىڭىزنى ئۆزىڭىزگە ئادالەتسىزلىك بىلەن مەجبۇرى بويسۇندۇرسىڭىز، باشقىلارمۇ بالىڭىزغا ئاشۇنداق قىلغاندا بالىڭىز قىلچە قارشىلىق كۆرسەتمەي، ئۇنى ئۈن ـ تىنسىز ھالدا قوبۇل قىلىدىغان بولۇپ چوڭ بولىدۇ. بالىڭىزغا توغرا نەرسىنى ۋە ياخشى ئىقتىدارنى ئۆگىتەلىسىڭىز، مۇنازىرىدە يېڭىلىپ قالسىڭىزمۇ كېرەك يوق. سىز ئادىل بولسىڭىزلا، سىزنىڭ بالىڭىز كۆڭلىدىكى ئابرويىڭىز ھەرگىزمۇ چۈشۈپ

كەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە بالىڭىز سىزنى ئۆزىگە تېخىمۇ بەكرەك ئۆرنەك قىلىدىغان بولىدۇ.

يۇقىرىقى رەسىمدە: ئەركىن سىدىقنىڭ ئوغلى دىلشات ئۆزىنىڭ ياتاق ئۆيىدە بىر كومپيۇتېر قۇراشتۇرماقتا.

يۇقىرىقى رەسىمدە: دىلشات قۇراشتۇرۇپ چىققان كومپيۇتېرنىڭ بىر كۆرۈنۈشى.

يۇقىرىقى رەسىم: 2006 ـ يىلى 6 ـ نويابىر كۈنى كەچتە، دىلشاتنىڭ مەكتىپىدە مەملىكەتلىك شان ـ شەرەپ جەمئىيىتىنىڭ يىللىق پوتلۇك (ئىنگلىزچە "potluck") زىياپىتى بولدى. دىلشات بۇ جەمئىيەتنىڭ ئۆز مەكتىپىدىكى شۆبىسى قۇرۇلغاندىن تارتىپ ئۇنىڭغا رەئىس بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، بىر سائەتلىك يىغىنمۇ ئېچىلدى. رەسىمدىكىسى يىغىنغا سۆزگە چىققان "Dustin Walker" ئىسىملىك ئوقۇغۇچى بىلەن دىلشاتتۇر.

تەھرىر: بىلىۋال تور بېكىتىدىن مۇخبىر

12. سوئال: ئامېرىكىلىقلارنىڭ «سورۇن مەدەنىيىتى» ھەققىدە ئىككى كەلىمە سۆزلەپ ئۆتەمسىز؟

ئامېرىكا بىر كۆپ مىللەتلىك، ياكى، تېخىمۇ توغرىراق قىلىپ ئېيتقاندا، ھەممە مىللەتلىك دۆلەت بولغاچقا، مېھماندارچىلىق ئادىتى ئۈستىدە توختالغاندا "ئامېرىكىلىق" دىگەن سۆز بىلەن ئامېرىكا ئەھۋالىنى توغرا تونۇشتۇرغىنى بولمايدۇ. چوقۇم ھەر بىر مىللەت ئۈستىدە ئايرىم ـ

ئايرىم توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن، مېنىڭ كۆزىتىشىمچە، ئامېرىكىدىكى مېكسىكىلىق، ھىندىستانلىقلارغا ئوخشاش كەمبەغەل دۆلەتلەردىن كەلگەن مىللەتلەر زىياپەت بىلەن كۆڭۈل ئېچىشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان مېھماندارچىلىقنى كۆپرەك قىلىدۇ. كورېيەلىكلەر بولسا زىياپەتسىز مەدەنىي پائالىيەتلەرنى، مەسىلەن كىچىك باللارنىڭ پىئانىنو چېلىش مۇسابىقىسى، ۋە چوڭلارنىڭ پۇتبول ئويناش مۇسابىقىسى قاتارلىقلارنى كۆپرەك قىلىدۇ. ئۇيغۇرلار بولسا زىياپەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەر خىل يىغىلىشلارنى ئېلىپ بېرىش جەھەتتە دۇنيا بويىچە "دەرىجىدىن تاشقىرى مىللەت" بولالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

مەن ئامېرىكىغا كەلگەن 18 يىلدىن بۇيان، مېنىڭ ئۇيغۇردىن باشقا مىللەت ئۇيۇشتۇرغان سورۇنلارغا بېرىپ باققان ۋاقتىم ئىنتايىن ئاز بولدى. ئامېرىكىلىقلارنىڭ تويىدىن پەقەت بىرسىگىلا بېرىپ باقتىم. ھازىر ساناپ باقسام ئۆيىگە بېرىپ مېھمان بولۇپ باققان ئامېرىكىلىقلار ئائىلىسى پەقەت 10 ئەتراپىدا ئىكەن. بىز ئامېرىكىدا ئەڭ كۆپ قاتناشقان نەرسە ھەر يىلى يازدا شىركەتتىن ئۇيۇشتۇرىدىغان، ئىنگلىزچە "پىكنىك" دەپ ئاتىلىدىغان دالا ئولتۇرۇشى بولدى. بۇ ئولتۇرۇشنى مەن تۆۋەندە "پىكنىك" دەپ ئاتايمەن. قالغانلىرى بولسا بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ـ ئارا ئولتۇرۇشىدۇر.

مەن قاتنىشىپ باققان يۇقىرىقى ئامېرىكىلىقلار سورۇنىنى 2 تۈرگە ئايرىش مۇمكىن. ئۇنىڭ بىرسى ھەر بىر ئادەمگە ئايرىم ـ ئايرىمدىن بىر كىشىلىك تاماق تەييارلايدىغان سورۇن. مەسىلەن، بىز قاتناشقان توي ئەنە شۇنداق بولدى. تويغا قاتناشقان بارلىق مېھمانلار ئالدىن بېكىتىلگەن 3 ـ 4 خىل تاماقنىڭ ئىچىدىن بىرنى تاللايدۇ. تاماق ۋاقتىدا ھەر بىر ئادەمگە ئۆزى تاللىغان تاماق كەلتۈرۈلىدۇ. تاماقنىڭ پەرقى ئاساسەن ئۇنىڭدىكى گۆشتە بولۇپ، بىرسى توخۇ گۆشى، بىرسى كالا گۆشى، يەنە بىرسى بېلىق دېگەندەك بولىدۇ. ئۇنىڭغا قوشۇمچە بىر ئاز ياڭيۇ ياكى گۈرۈچ، ھەمدە ئازراق سەي ـ كۆكتاتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كەلتۈرۈلگەن تاماققا ئادەم ئارانلا تويىدۇ (تويمايدىغانلارمۇ چوقۇم ئاز بولماسلىقى مۇمكىن). ئىككىنچى سورۇن ھەممە تاماقنى بىر جايغا قويۇپ، مېھمانلار ئۆزى خالىغان تاماقلارنى بىر تەخسىگە ئېلىپ، ئۆزى خالىغان جايغا بېرىپ يەيدىغان سورۇندىن ئىبارەت. بۇ خىلدىكى سورۇن ئامېرىكىدا ئەڭ ئومۇمىيلاشقان بولۇپ، ھازىر بىر رايوندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى بىر يەرگە جەم بولۇپ ئېلىپ بارىدىغان يىغىلىشلاردىمۇ مۇشۇنداق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى. بۇنداق سورۇندىمۇ ئولتۇرغان جايىڭىزدا تاماق بولمىغان بولغاچقا، تاماق

يېيىش پەقەت 30 مىنۇت ئەتراپىدا داۋاملىشىپ، قالغان ۋاقىتلاردا تاماق ئانچە يېيىلمەيدۇ. ئۇيغۇر دىيارىدىكىدەك چوڭ تاماق ئۈستىلى يوق. تاماق ئۈستىلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چۆرگىلەيدىغان قىسمىمۇ يوق. شۇڭا ھەممە ئادەم بىر ئۈستەلگە توپلاشقان ئۇپچە سورۇن ۋە ئۇپچە سورۇندىكى ئورتاق پاراڭمۇ يوق. ئامېرىكىلىقلار پىكنىك قىلغاندا، ياكى ھويلىسىدا مېھمان كۈتكەندە، ھەرگىز سورۇننى بىر ئورتاق سۆزدىن باشلىمايدۇ. شىركەتنىڭ پىكنىكلىرىدىمۇ ھېچ قانداق باشلىق، ھېچ قانداق كىشى كوللېكتىپقا سۆز قىلمايدۇ. پىكنىكنىڭ مەقسىتى پەقەت يېيىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش بولغاچقا، شۇنىلا قىلىپ تارقايدۇ. مەن ئامېرىكىنىڭ مېھماندارچىلىق سورۇنى توغرىسىدا مۇشۇ جاۋابنىڭ ئاخىرىدا يەنە ئازراق توختىلىمەن.

ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ مېھمان بولۇش سەرگۈزەشتىلىرىمدىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، ئۇلارنىڭ تەييارلىغان تامىقى ئېشىپ قالسا، ئۇ بىر نورمالسىزلىق ئىكەن. ئۇي ئىگىسى "ماۋۇ كىچىككىنە ئېشىپ قالدى. قايسىڭلار يەيسىلەر؟" دەپ توۋلاپ كېتىدىكەن. بۇ جەھەتتە بىز ئۇيغۇرلار دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ئىكەنمىز: بىز چوقۇم راۋۇرۇس ئېشىپ قالغۇدەك تاماق تەييارلىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلماي، تاماق تۈگەپ كەتسە، "تاماق يېتىشمىگەن" بولۇپ، ئۆي ئىگىسى ئىنتايىن نومۇس قىلىپ كېتىمىز.

ئامېرىكىدىكى ئاسىيالىق مىللەتلەر ئاچقان رېستوراندا بىر قىسىم چوڭ تەخسىدە چىقىدىغان يېمەكلىكلەر بار بولۇپ، باشقا مىللەتلەرنىڭ رېستورانلىرىدا ئۇنداق ھەممە ئادەم بىللە يەيدىغان نەرسىلەر ئاساسەن يوق. بىر توپ ئادەم بىر رېستورانغا كىرسىمۇ، ھەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ تامىقىنى ئۆزى بۇيرۇيدۇ. بىز بەزىدە بىر چوڭ تۈرنى تاماملاپ، ئۇنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن باشلىقىمىز بىزنى ئۆز پۇلى بىلەن بىر رېستورانغا چاقىرىپ قالسىمۇ، تاماقنى ھەر بىرىمىز ئايرىم ـ ئايرىم بۇيرۇيمىز. ئۇنىڭ پۇلىنى باشلىقىمىز تۆلەيدۇ. مۇشۇنداق ئۇپچە تاماق يوق سورۇننىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، ئۇنىڭدا ئاساسەن ئىسراپچىلىق بولمايدىكەن. ئامېرىكىلىقلار بۇيرۇتقان تامىقىنى پاكىز يەپ تۈگىتىدۇ. ئەگەر يەپ بولالماي قالسا، ئېشىپ قالغىنىنى ئېلىپ كېتىدۇ. ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، مەن كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۇلارنىڭ ئېشىپ قالغان ئازراق گۈرۈچنىمۇ ئېلىپ كەتكىنىنى كۆردۈم. ئامېرىكىدىكى ھەممە رېستورانلار تاماقنى ئۆيىگە ئەكېتىدىغان خېرىدارلار ئۈچۈن قەغەز قاچا ۋە پىلاستىك خالتا تەييارلاپ قويغان بولۇپ، سىز ئۇلاردىن قانچىلىك سورىسىڭىز ئۇلار سىزگە شۇنچىلىك بېرىدۇ. بەزى رېستورانلار تېخى تاماقنى ئۆزلىرى قەغەز قاچىغا قاچىلاپ، ئۇنى

پىلاستىك خالتىغا سېلىپ، ھەتتا چىرايلىق چېگىپ تەييارلاپ بېرىدۇ. كىشىلەر نەزىرىدە بۇ بىر خىل ئېسىل ئەخلاق بولۇپ، ھېچ قانداق ئادەم بۇنداق قىلىشتىن نومۇس قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا ئىنتايىن نورمال ئىش قاتارىدا مۇئامىلە قىلىدۇ.

ياپونلۇقلار ئاساسەن قورۇغان تاماق يېمەيدۇ. قىزىل گۆش (مەسىلەن، قوي گۆشى ۋە كالا گۆشى دېگەنلەر) نىمۇ ئاساسەن يېمەيدۇ. يەيدىغان گۆشى ئاساسەن دېڭىز ھايۋانلىرىنىڭ گۆشى بولۇپ، ھەر ۋاقلىق تاماقنى ئاز لېكىن كۆچلۈك قىلىپ يەيدۇ. شۇڭا ياپونلۇقلاردا سېمىز ئادەمنى تاپماق ئىنتايىن قىيىن. مېنىڭ ئاڭلىشىمچە ياۋروپالىقلارنىڭ بىر ۋاقلىق تامىقى ئىنتايىن ئاز بولۇپ، ياۋروپاغا بېرىپ باققان ئۇيغۇرلارنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، ئۇيغۇرلار ئۇ يەردىكى رېستورانىدا سېتىلىدىغان بىر كىشىلىك تاماقتا تويۇش ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. ياۋروپالىقلارنىڭ ھەر بىر ۋاقلىق تاماق ئۈچۈن ئىستېمال قىلىدىغان ئاشۇنداق ئاز بولغاچقا، ئۇ يەردىمۇ سېمىز ئادەملەر ئىنتايىن كەم ئۇچرايدىكەن.

مەن بۇ يىل يازدا ئۇيغۇر دىيارىغا بېرىپ، ئۈرۈمچى ۋە ئاقسۇدىكى رېستوران تەرەققىياتلىرىنى كۆرۈپ، ئىنتايىن ھەيران قالدىم. ئۇيغۇرلارنىڭ رېستوران ساھەسىدە ئىگىلىك يارىتىش ۋە ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش سەنئىتىنى جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىدىن ئىنتايىن تەسىرلەندىم. ھەمدە ئۇ رېستورانلارنىڭ تامىقىدىن يۇرتتا بولغان 3 ھەپتە جەريانىدا تازا پۇخادىن چىققۇچە ھۇزۇرلىنىۋالدىم. ئۇيغۇرلارنىڭ قۇرۇلۇش تېخنىكىسى، ۋە ئۆي ئىچىنى چىرايلىق نەقىش ۋە گۈزەل رەڭلەر بىلەن بېزەش تېخنىكىسىغا مەن ئىنتايىن قايىل بولدۇم. مېنىڭ بۇنداق تۇرمۇشنى كەچۈرمىگىنىمگە، بۇنداق تەرەققىياتلارنى كۆرمىگىنىمگە 15 يىل بولغان ئىدى. بىز ئامېرىكىدا ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدىن ئايرىلغان ھالدا ياشايدىغانلىقىمىزنى ئىنتايىن چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بىزنىڭ بۇ يەردە ئىشىمىز ئىنتايىن جىددىي، يولغا كېتىدىغان ۋاقتىمىز ناھايىتى ئۇزۇن بولغاچقا، ھەپتە ئارىلىقلىرىدىكى ھەر بىر كۈننىڭ كەچلىكى ئاران بىر خىل ئۇيغۇر تامىقى ئېتىپ يېيەلەيمىز. چۈشلۈكى بولسا ئالدىنقى ئاخشىمى ئېشىپ قالغان تاماقنى ئەكېتىپ يەيمىز. ياكى بولمىسا ئىدارىنىڭ ئاشخانىسىدىن (ئۇيغۇر تامىقى بولمىغاچقا) باشقا مىللەتلەرنىڭ تامىقىنى ئېلىپ يەيمىز. بەزىدە باشقىچىراق بىر نەرسە يېگۈمىز كېلىپ، پۇلنى كۆتۈرۈپ بازارغا چىقساقمۇ، ئاغزىمىزغا تېتىغۇدەك ھېچ نىمە تېپىلمايدۇ ـ بىز ياشاۋاتقان لوس

ئاڭەلەس رايونىدا ھېچ قانداق ئۇيغۇر ياكى تۇڭگان رېستورانى يوق. بەزىدە تۈرك، ئىرانلىق، ئافغانىستانلىق قاتارلىق باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەر رېستورانىغا تاماق يېگىنى بارىمىز. لېكىن ئۇلارنىڭ تاماقلىرىنىڭ تەمىمۇ بىزنىڭكىدىن جىق پەرقلىق بولغاچقا، ئۇ تاماقلار بىز ئۈچۈن پەقەت "بىخەتەر" لا بولۇپ، بىزنىڭ ئۆز يۇرتىمىزنىڭ تامىقىغا بولغان سېغىنىشىمىزنى ئازراقمۇ قاندۇرالمايدۇ. شۇڭلاشقا ئۇيغۇر تامىقى ۋە توي ـ تۆكۈنگە ئوخشاش ئۇيغۇر سورۇنلىرى بىز ئۈچۈن ئامېرىكىدا تېپىلمايدىغان ئىنتايىن ئاز بىر قىسىم نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمىدۇر.

ئەمدى ئۇيغۇرلارنىڭ "سورۇن مەدەنىيىتى" دە ساقلىنىۋاتقان بىر قانچە مەسلىلەر ئۈستىدىمۇ قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈپ كېتەي. بۇ مەسلىلەر نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ئۈچۈن سېزىلمىگەن نەرسىلەر ئەمەس ـ مەن داۋاملىق باشقىلاردىن بۇ مەسلىلەر ئۈستىدە غودۇرلىغىنىنى ۋە شىكايەت قىلغىنىنى ئاڭلاپ تۇرىمەن. ئېھتىمال ئۇيغۇر دىيارىدا بۇ ھەقتە ئاز بولمىغان نەرسىلەرمۇ يېزىلغان ۋە بىر قىسىم تەشۋىقاتلارمۇ ئېلىپ بېرىلغان بولۇشى مۇمكىن. شۇنداق بولسىمۇ مەن بۇ يەردە ئەندىشە قىلىۋاتقان بىر قانچە مەسلىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈپ كېتەي.

1. ئىسراپچىلىق. ئۇيغۇر دىيارىدىكى چوڭ شەھەرلەردە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر توي ـ تۆكۈنلىرىدىكى ئىسراپچىلىق ھەممە ئادەم بىلىدىغان، ۋە ھەممە ئادەم قاقشايدىغان بىر مەسىلە ئىكەن. ئەمىلىيەتتىمۇ، توي ـ تۆكۈندىكى ئىسراپچىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قالاق تەرىپىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ بىرى، دېيىشكە پۈتۈنلەي بولىدۇ. ھەرقانداق ئۆلچەم بىلەن قارىغاندىمۇ، ئۇنىڭدىن ھېچ قانداق ئىلمىيلىك تېپىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن، مېنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، گەرچە بۇ مەسىلە بىر "مەسىلە" گە ئايلانغىلى نەچچە 10 يىل بولغان بولسىمۇ، بۇ مەسىلە ئۈستىدە كىشىلەر ئەڭ كوپ قاقشايدىغان بولسىمۇ، ئۇ ۋىلايەت ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى دەرىجىلىك شەھەرلەردە تېخىچە تۈزىتىلمەپتۇ. بەزى جەھەتتە تېخى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كەتكىلى تۇرۇپتۇ. ئۆزگىرىشنى قوبۇل قىلىش مۇتلەق كوپ ساندىكى كىشىلەر ئۈچۈن خېلى قىيىنغا توختايدىغان بىر ئىش. شۇنداق بولسىمۇ، چوقۇم بىرەر ئادەم چىقىپ، بىر ئۆزگىرىشنى، بىر يېڭىلىقنى باشلاپ بېرىشى كېرەك. ھەممە ئادەم شىكايەت قىلىپ، لېكىن ھېچ كىم ئۆزگەرتمىسە، مەسىلە مەڭگۈ داۋاملىشىپ كېتىۋېرىدۇ. مېنىڭ ئامېرىكىغا ئوقۇشقا كەلگەن بىر ياش تونۇشۇم ئۆزى توي قىلغاندا، توي سورۇنلىرى ئۈچۈن ھېچ قانداق ھاراق

تەييارلىمىغانلىقىنى، شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تويى "ھاراقسىز توي" بولغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. مەن بۇ بىر ئومۇملاشقان ئىشمۇ ـ ئەمەسمۇ بىلمەيمەن. لېكىن مەن ئۇ تونۇشىمدىن ئىنتايىن تەسىرلەندىم. ھەمدە پەخىرلەندىم. ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇنداق قىلىشتا جەمئىيەت بېسىمى ئاز بولمىغان بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئۇ ئاشۇنداق قىلالاپتۇ. ناچار "مەدەنىيەت" ۋە ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىشتە، ۋە يېڭىلىق يارىتىشتا بىزگە مانا مۇشۇنداق قىلالايدىغان ئۇيغۇر ياشلىرى كېرەك. مانا مۇشۇنداق يول باشلامچىلار كېرەك. ئەگەر خاتا ئىكەنلىكىنى سىز ئىلمىي جەھەتتىن تولۇق چۈشەنسىڭىز، ئۇنى داۋاملاشتۇرۇشنى توختىتىڭ. مەن ئالدىنقى بىر سوئالغا يازغان جاۋابتا، بىر ياپونلۇق مىليونېرنىڭ ئۆرۈمچىدە سۇ قىسلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇيغۇرلارغا كۆڭۈل بۆلۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ،ئۆرۈمچىدە تۇرغان 5 ـ 6 كۈن ئىچىدە بىر قېتىممۇ مۇنچىغا چۈشمىگەنلىكىنى سۆزلەپ ئۆتتۈم. ئۇيغۇرلار ئىچىدە ھەر كۈنى بىرەر ۋاق قورسىقى تويغىچە تاماق يېيەلمەيدىغان، يىلدا بىرەر قېتىممۇ پولو ـ لەغمەن يېيەلمەيدىغان ئۇيغۇر دېھقانلىرى كۆرمىك تولىغۇ؟ بىر مېھمانغا نەچچە كىشىلىك يېمەكلىك تەييارلىتىپ توي قىلىۋاتقانلارنىڭ ئېسىگە ئاشۇ دېھقانلار زادىلا كەلمەمدىغاندۇ؟ توي ـ تۆكۈنگە تاماق تەييارلىتىشتا 2 نەرسە مەقسەت قىلىنغان. بىرسى مېھمانلارنىڭ قورسىقىنى تويدۇرۇش. يەنە بىرسى مېھمانلارغا ھەر خىل يېمەكلىكلەرنىڭ تەمىدىن بەھرىمەن بولۇش پۇرسىتىنى يارىتىپ بېرىش. بۇ 2 مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ھەرگىزمۇ ھازىرقىدەك قىلىش كەتمەيدۇ. ئۇ مەقسەتلەرگە يېتىشنىڭمۇ ئىنتايىن ئىلغار ئىلمىي ئۇسۇلى بار. مەسىلەن، مەن كالىفورنىيىدە مۇنداق بىر رېستورانغا كىرىپ تاماق يەپ باقتىم: رېستوراندىكى تاماقنىڭ تۈرى 20 خىل ئەتراپىدا بولۇپ، رېستوران خادىملىرى ھەر بىر خىل تاماقنى بىر كىچىك تەخسىگە سېلىپ، ئۇنى بىر ھارۋىغا رەتلىك بېسىپ، ھارۋىنى مېھمانلار ئارىسىدا سۆرەپ يۈرۈيدۇ. مېھمانلار بىر ھارۋا قېشىغا كەلگەندە ئۇنىڭدىكى ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان تاماقلارنى تاللاپ ئېلىۋالىدۇ. تاماقنى يەپ بولۇپ قايتىشىدا، ھەر بىر خېرىدار ئۆزى تاللاپ قۇرۇقدىغان تەخسىلەرنى كۆتۈرۈپ، رېستوران ئىشىكىنىڭ قېشىدىكى پۇل تۆلەش پوكىيىغا بارىدۇ. ھەمدە ھەر بىر تەخسىگە بىر دوللار تاپشۇرىدۇ. مۇشۇ ئارقىلىق ھەممە ئادەم پەقەت ئۆزى ياخشى كۆرگەن تاماقنىلا يەپ، ھېچ قانداق تاماقنى ئىسراپ قىلمايدۇ.

مېنىڭ بىلىشىمچە ھازىر ناھىيە ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن دەرىجىلىك يېزىلاردا بىر توي زىياپىتى ئۈچۈن قىز ـ يىگىت ھەر ئىككى تەرەپنىڭ

چىقىمىنى قوشقاندا 5000 سومدىن ئاز پۇل كېتىدىكەن. يەنى ئۇ يەرلەردە ئىسراپچىلىق ئاساسەن بولمايدىكەن. بولۇپمۇ دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈك قىز ـ يىگىتلەر بۇ جەھەتتە ھەرگىز ئىسراپچىلىق قىلمايدىكەن. لېكىن، ئۈرۈمچىدەك چوڭ شەھەرلەردە بولسا بىر توي زىياپىتى ئۈچۈن كۆپىنچە ئەھۋالدا 10000 سومدىن كوپ پۇل كېتىدىكەن. 20000 سومغا بارىدىغان ۋاقىتلارمۇ بار ئىكەن. مەن ئەقلى ـ ھوشى جايىدا ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ مىللىي تۈركۈم ئېڭى، مىللىي ھەمكارلىق ئېڭىنى ئۆستۈرۈشكە، ھەمدە ھەر زامان ۋە ھەر ماكاندىكى ھەر بىر ھەرىكىتىگە مىللىي نومۇس ـ ئىپتىخارىنى ئۆلچەم قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ھازىرقى ئىسراپچىلىق ھەرگىز ئابرۇيلۇق ياكى شەرەپلىك ئىش ئەمەس. ئۇ بىر خىل نومۇس ـ بىر خىل مىللىي نومۇس.

2. تاماقنى ئارتۇقچە يەۋېلىش. بۈنىڭ ئىسپاتى ئۈچۈن، ئۈرۈمچى شەھرى، ھەمدە ۋىلايەت ۋە ناھىيە شەھەرلىرىدىكى 40 ياشتىن ئاشقان ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ دومبىيىپ چىقىپ قالغان قورسىقى بىلەن 40 ياشتىن ئاشقان ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ سېمىزلىكىگە قاراشلا كۇپايە قىلىدۇ. بۇ مەسىلىنىڭ ھازىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئېلىپ كېلىۋاتقان زىيىنى ئىنتايىن چوڭ بولۇۋاتىدۇ. مەسىلەن، يېشى 40 تىن ئاشقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدە ئېغىر سالامەتلىك مەسىلىسى يوق كىشىلەرنىڭ نىسبىتى سىزچە قانچىلىكتۇر؟ 30 پىرسەنتكە بارارمۇ؟ ئامېرىكىدا يېشى 80 تىن ئاشسىمۇ ئۆزى ماشىنا ھەيدەپ، ئۆزىنىڭ ھەر خىل ئېھتىياجىدىن ئۆزى چىقىدىغانلار مۇتلەق كوپ سانىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇرلار ئۈچۈن يېشى 80 دىن ئاشتى، دېگەن نىمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ مۇشۇنداق چوڭ پەرقنىڭ كېلىپ چىقىشىدا، شەھەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك سەمرىپ كېتىشىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۇرۇشنى كوپ قىلىشى ھەمدە مېھماندارچىلىق سورۇنلىرىدا تاماقنى ئارتۇقچە يەۋېلىشى ئىنتايىن زور رول ئوينايدۇ. سەمرىپ كېتىشنىڭ ئادەم سالامەتلىكى ئۈچۈن بولغان زىيىنى ئىنتايىن كوپ. ئامېرىكىدىكى دوكتۇر مەمەت ئەمىن بۇنداق زىيانلارنى تۆۋەندىكىدەك تىزىپ چىققان.

مەنبەسى:

http://health.groups.yahoo.com/group/SaghlamBolung/message/35

1) تاجىسىمان يۈرەك قان تومۇر كېسىلى (Coronary Artery Disease)

2) قىزىل قان تومۇر قېتىشىۋېلىش (Arteriosclerosis)

3) يۇقىرى قان بېسىمى (High blood pressure)

4) مېڭە قان تومۇر كېسىلى (stroke)
5) دىئابېت كېسىلى (Type 2 diabetes)
6) ئاياللارنىڭ چوڭ ئۈچەي راكى (Clone cancer)
7) قىزىل ئۆڭگەچ راكى (Esophagus cancer)
8) بۆرەك راكى (Kidney cancer)
9) سۆڭەك بوغۇم ياللۇغى (Osteoarthritis)
10) ئۆتتە تاش بولۇش قاتارلىق ئۆت كېسەللىكلىرى (Gallbladder disease)
11) مايلىق جىگەر كېسىلى (Fatty liver disease)
12) ئۆپكىنىڭ نەپەسلىنىش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەن بولۇشى
13) ئۇخلىغاندا نەپەسى توختاپ قىلىش (Sleep apnea)
14) يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ بەدەن ئېغىرلىقى 8 جىڭ ياكى 4 كىلودىن ئېشىپ كەتكەندە بوۋاقنىڭ ئەقلى قابىلىيىتى مەلۇم دەرىجىدە تەسىرگە ئۇچرىشى مۇمكىن.

(يۇقىرىدا ئىسكوپكا ئىچىگە يېزىلغىنى شۇ كېسەلنىڭ ئىنگلىزچە ئاتىلىشىدۇر). بۇلارنىڭ ئىچىدە، ئۇيغۇرلارغا ئەڭ تونۇشلۇق بولغىنى دىئابېت كېسىلى بولۇشى مۇمكىن. دوكتور مەمەت ئەمىن نىڭ ساغلاملىق توغرىسىدىكى باشقا يازمىلىرىنى ئوقۇماقچى بولسىڭىز، تۆۋەندىكى تور بېتىنى زىيارەت قىلسىڭىز بولىدۇ:

/http://health.groups.yahoo.com/group/SaghlamBolung

3. تاماكىنىڭ زىيىنىغا ئۇچراش. تاماكىنىڭ زىيىنى ئامېرىكا جەمئىيىتى، رادىئو ـ تېلېۋىزورلىرى ۋە مەكتەپلەردە ئەڭ كوپ تەشۋىق قىلىنىدىغان بىر نەرسىگە ئايلانغىلى خېلى ۋاقىتلار بولۇپ قالدى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى يالغۇز بۇ ھەقتىكى تەشۋىقاتىنى ئىزچىل تۈردە چىڭ تۇتۇپلا قالماستىن، تاماكا چېكىشنى ئازايتىش جەھەتتە مەمۇرى جەھەتتىنمۇ ئىنتايىن كۈچلۈك تەدبىر قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ تەدبىرنىڭ بىرسى تاماكىنىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تاماكا بېجى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆستۈرۈلدى. مەن ئامېرىكىغا يېڭى كەلگەندە بىر قاپ تاماكىنىڭ باھاسى بىر دوللاردىن سەل يۇقىرى ئىدى. ھازىر بولسا 3 يېرىم دوللار ئەتراپىغا كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئامېرىكىدا ئاممىۋى سورۇنلاردا تاماكا چېكىش قاتتىق چەكلەنگەن. مۇتلەق كوپ ساندىكى ئىدارە ـ شىركەتلەر ھېچ قانداق بىنانىڭ ئىچىدە تاماكا چېكىشكە يول قويمايدۇ. بەزى ئالىي مەكتەپلەر ۋە ئىدارىلەر بولسا ئۆز ئىدارىسىنىڭ

دائىرىسىدىكى ھەر قانداق زېمىندا، مەيلى ئۇ بىرەر بىنانىڭ ئىچى بولسۇن ياكى تالا بولسۇن، تاماكا چېكىشكە بولمايدىغانلىقى توغرىسىدا تۈزۈم چىقاردى. ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ تاماكا چېكىشنى بۇ دەرىجىدە چەكلىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەب، تاماكىنىڭ كىشىلەر سالامەتلىكىگە كەلتۈرىدىغان غايەت زور زىيىنىدىن ئىبارەتتۇر. يېقىنقى تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، تاماكا ھەر يىلى ئۆلتۈرىدىغان ئادەمنىڭ سانى دۇنيادىكى ئەڭ ۋەھشىي يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭكىدىنمۇ نەچچە ھەسسە يۇقىرى ئىكەن. تاماكا 17 خىلدىكى ئوخشىمىغان راك كېسەللىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۆپكە راك كېسەللىكى ئەڭ كۆپ ۋە ئەڭ ئاسان پەيدا قىلىدىكەن. ئامېرىكىدا ئېلىپ بېرىلغان بەزى ئىلمىي تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، 1997 ـ يىلىدىن 2001 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، تاماكا چېكىش ياكى تاماكا چەككەن كىشىنىڭ يېنىدا تۇرۇش تۈپەيلىدىن ئامېرىكىدا ھەر يىلى بالدۇر ئۆلۈپ كەتكەن كىشىنىڭ سانى 438000 ئىكەن. ئامېرىكا ھۆكۈمىتى مۇشۇنداق ئۆلۈم تۈپەيلىدىن تارتىۋاتقان يىللىق زىيان 92 مىليارد دوللار ئىكەن. ئەگەر بۇنىڭغا تاماكا چېكىشتىن كېلىپ چىققان كېسەللەرنى داۋالاش ئۈچۈن سەراپ قىلىنغان پۇلنى قوشقاندا، ھازىر يىللىق تاماكا چېكىش تۈپەيلىدىن تارتىلغان زىيان 167 مىليارد دوللاردىن ئاشىدىكەن.

مەن ئۇيغۇر دىيارىدا بۇ جەھەتتە ئېلىپ بېرىلغان بىرەر ئىلمىي تەتقىقاتنى ياكى ئېلان قىلىنغان ئىلمىي دوكلاتنى كۆرۈپ باقمىدىم. لېكىن، مەن كۆرگەن ئەھۋال ئىنتايىن ئېچىنىشلىق. توي ـ تۆكۈن ۋە باشقا ئولتۇرۇش سورۇنلىرىنىڭ ھەممىسى تاماكا ئىسى بىلەن توشۇپ كېتىدىكەن. كىشىلەر ئۆز ئۆيىدە بەخىرامان تاماكا چېكىشىۋېرىدىكەن. بۇ ئەھۋال كىچىك باللار بار ئائىلىدىمۇ ئوخشاش ئىكەن. خىزمەت ئورۇنلىرىمۇ ھەم شۇنداق ئىكەن. يېقىنقى بىر قىسىم ئىلمىي تەتقىقاتلار نەتىجىسىگە ئاساسلانغاندا، بىر ئۆيدە 5 جان ئادەم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرسى ئۆي ئىچىدە تاماكا چەكسە، يالغۇز تاماكا چەككۈچىنىڭ ئۆزى ئېغىر سالامەتلىك خەۋپىگە دۇچار بولۇپلا قالماي، قالغان 4 كىشى ئۇنىڭدىنمۇ ئېغىر ساغلامسىزلىق تەھدىتىگە ئۇچرايدۇ. بۇ ئەھۋال ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى بارلىق چوڭ ـ كىچىك مېھماندارچىلىق سورۇنلىرى ئۈچۈنمۇ ئوخشاش. يۇقىرىقىدەك ئۈچۈرلارنىڭ ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە نېمە ئۈچۈن يېتىپ بارمايدىغانلىقىنى بىلمىدىم. ئۇيغۇرلار ئىچىدە كېسەللىكنىڭ ئىنتايىن كۆپلۈكى، ئەمما ئۇ كېسەللەرنى داۋالاشقا ئىقتىسادىي چامىسى يېتىدىغانلارنىڭ ئىنتايىن

ئازلىقى ھەممە كىشى بىلىدىغان بىر ھەقىقەت. تاماكا چېكىشنى چەكلەش بالدۇر ئۆلۈپ كېتىشنى ئازايتىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى. شۇنداقلا ئۇ كېسەل بولۇپ بولغاندىن كېيىن داۋالاش بىلەن سېلىشتۇرغاندىمۇ كۆپ ئاسان ئۇسۇل. ئۇيغۇر خەلقى بۇ جەھەتتە ئۆز ئېڭىنى تەز سۈرئەتتە يۇقىرى كۆتۈرۈشكە جىددىي موھتاج.

ئامېرىكىدىكى دوكتور مەمەت ئەمىن ساغلام ياشاش ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشكە بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللارنى تىزغاندا، تاماكا چېكىشنى 1 ـ ئورۇنغا قويغان. مەن ھەر بىر ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ يازمىنى بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئۇ يازمىنىڭ تور ئادرېسى:

http://health.groups.yahoo.com/group/SaghlamBolung/message/37

4. باللارغا بولغان زىيانلار. ئامېرىكىدا مەخسۇس چوڭلارنىڭ ئاخشاملىرى ھاراق ئىچىپ، ناخشا ئاڭلاپ، ئۇسۇل ئويناپ كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن قۇرۇلغان، ئىنگلىزچە "بار" دەپ ئاتىلىدىغان شاراپخانىلىرى بار. ئۇنىڭ بەزىلىرىدە ناخشا، ئۇسۇل، شارابتىن باشقا، پەقەت چوڭلار ئۈچۈن تەييارلانغان قىلىن چاقچاقلارمۇ بولىدۇ. ئۇ يەردىكى مۇزىكىلارمۇ ئىنتايىن يۇقىرى ئاۋازدا قويۇلىدىغان، كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە نورمال ئاۋاز سۆزلىشىشى مۇمكىن ئەمەس. قېشىدىكى ئادەمگىمۇ قاتتىق ۋارقىراپ سۆزلىشى كېرەك. ئۇنداق قىلمىسا بىر ـ بىرىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىيالمايدۇ. لېكىن، بۇنداق سورۇنلار ۋە مەخسۇس ھاراق سېتىلىدىغان دۇكانلار ئائىلىلىكلەر جايلاشقان رايونلاردىن مەلۇم ئارىلىق يىراقلىقتا بولۇشى قانۇندا بەلگىلەنگەن. بۇنداق سورۇن ۋە دۇكانلارغا يېشى 21 ياشتىن كىچىك ئۆسمۈرلەرنىڭ كىرىشى قاتتىق مەنئى قىلىنغان بولۇپ، دۇكان ئىگىلىرى يېشى كىچىكرەك كۆرۈنىدىغان بىرەر خېرىدارنى كۆرگەن ھامان، ئۇلاردىن شوپۇرلۇق پىراۋانى ياكى باشقا كىملىك كىنىشكىسىنى كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. 21 ياشتىن كىچىكلەرگە ھېچ قانداق ئورۇن تاماكىمۇ ساتمايدۇ. توي زىياپىتى قاتارلىق چوڭ سورۇنلارغا ئاتا ـ ئانىلار ئاساسەن بالىلىرىنى ئاپارمايدۇ. چوقۇم ئۆيىگە كېلىپ بالىغا قاراپ بېرىدىغان بالا باققۇچى تېپىپ، بالىسىنى بىر قانچە سائەت شۇلارغا باققۇزۇپ، ئۆزلىرى مېھماندارچىلىق سورۇنلىرىغا بارىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە مېھماندارچىلىق سورۇنلىرىنىڭ ئەڭ چوڭ زىيىنىغا ئۇچراۋاتقانلار باللار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بۇ زىيانلار كەم دېگەندە تۆۋەندىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: 1) چوڭلار ئۆز ـ ئارا قىلىشقان بولمىغۇر گەپ ـ سۆز ۋە چاقچاقلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش. 2) كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا ئىزچىل تۈردە ھاراق سورۇنىغا

ئارىلىشىپ قىلىش. 3) تاماكا ئىسىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراش. 4) يۇقىرى ناخشا ـ مۇزىكا ئاۋازى ئىچىدە ئىزچىل تۆردە 5 سائەت ئەتراپىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭ زىيىنىغا ئۇچراش. ئامېرىكىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئېيتىشىچە، بىر ئادەم 85 دېتسىبېلدىن يۇقىرى ئاۋازنىڭ تەسىرىگە ئىزچىل ئۇچراۋەرسە، بۇ ئادەمنىڭ ئاڭلاش ئىقتىدارى تەدرىجىي ھالدا زەخىمگە ئۇچرايدۇ. ئۇيغۇر توي ـ تۆكۈنلىرىدىكى ناخشا ـ مۇزىكىنىڭ ئاۋازى 150 دېتسىبېلغا يېتىشى مۇمكىن. بۇنداق يۇقىرى ئاۋاز باللارغا شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا كۆرۈنەرلىك تەسىر كۆرسەتمىگىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ ياشنىشىغا ئەگىشىپ، قۇلىقى ئاڭلىماس بولۇپ قېلىش جەريانىنى جىق تېزلىتىشى مۇمكىن. 5) چارچاش ۋە يېتەرلىك ئۇخلىماسلىق تۈپەيلىدىن زېھنىنىڭ ئاجىزلىشىشى. ئۇيغۇرلاردا 5 ـ 8 سائەت داۋام قىلىدىغان، يېرىم كېچىدىن ئاشقىچە داۋام قىلىدىغان سورۇنلار ناھايىتى كوپ. بۇنداق سورۇنلاردا چوڭلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئۈزۈلۈپ قالمىغانلىقى، ھەمدە ئۇلار زېھنى ۋە جىسمانىي جەھەتتىن كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار ئانچە چارچاپ قالمايدۇ. لېكىن، بۇ باللار ئۈچۈن ئىنتايىن تەس. باللار ئۈچۈن لايىھىلەنمىگەن بۇنداق سورۇن ئۇلار ئۈچۈن ھېچ قانداق كۆڭۈل ئېچىش بولۇپ تۇيۇلماسلىقى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە سورۇن داۋاملاشقان 5 ـ 8 سائەت ۋاقىت ئىچىدە ئۇلار قاتتىق چارچاپ، ئولتۇرۇش بولغان كۈنى يېتەرلىك ئۇخلىيالماي، ئۇلارنىڭ زېھنى تەدرىجىي ھالدا زەخىمگە ئۇچرىشى مۇمكىن. ئولتۇرۇش كۈنىنىڭ ئەتىسىدىكى ئوقۇش ۋە باشقا پائالىيەتلىرى ئۈنۈملۈك بولماسلىقىمۇ تۇرغان گەپ. شۇڭا بىر ئولتۇرۇشقا بارماقچى بولغان ئاتا ـ ئانا چوقۇم "باللام قانداق قىلىدۇ؟"، دەپ ئۆزىدىن بىر قېتىم سوراپ قويۇشى كېرەك. ئۆزىڭىز كۆڭۈل ئېچىپ، باللىڭىز زىيانغا ئۇچرىسا، سىزگە بولغان ئاخىرقى پايدا نېمە بولىدۇ؟

5. ۋاقىت جەھەتتىكى زىيانلار. مەن يۇقىرىدا ئېيتىپ ئەتكەندەك، ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇردىن باشقا مىللەتلەر ئارىسىدا ئۆيىگە ياكى رېستورانغا مېھمان چاقىرىدىغان ئىش ئاساسەن يوق. ياپونىيە ۋە ياۋروپادىكى باشقا تەرەققىي قىلغان ئىلغار مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالىمۇ ھەم شۇنداق. ئامېرىكىدا ھەر يىلى يازدا شىركەتتىن ئورۇنلاشتۇرىدىغان دالا ئولتۇرۇشى "پىكنىك" بىر قېتىم بولىدۇ. 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرى شىركەتلەر بىر قېتىم "چىرىسماس يىغىلىشى" ئۆتكۈزىدۇ. خۇسۇسىي شىركەتلەر بۇ يىغىلىشلارنىڭ چىقىمىنى شىركەتتىن چىقىرىدۇ. ھۆكۈمەتكە تايىنىدىغان بىزنىڭكىگە ئوخشاش ئىدارە بولسا "چىرىسماس يىغىلىشى" نىڭ چىقىمىنى ئۆزىمىز

كۆتۈرىمىز. شۇڭا ئۇنىڭغا قاتنىشىش ـ قاتناشماسلىق ئۆز ئىختىيارلىقىمىزدا بولىدۇ. ئامېرىكىلىقلار توي ـ مۇراسىمى ۋە ئۆلۈم بولغان ۋاقىتتا تۇغقان ۋە دوستلىرىنى بىر قېتىم يىغىدۇ. 11 ـ ئاينىڭ 20 نەچچىنچى كۈنى بولىدىغان "رەھمەت ئېيتىش بايرىمى" (ئىنگلىزچە "Thanksgiving holiday") دە بولسا تۇغقانلار بىر ئۆيگە جەم بولىدۇ. ئىدارە ياكى شىركەتلەردە بىر چوڭ نەتىجە قازىنىش بولغاندا، بىر گۇرۇپپا ئادەم ياكى شىركەت بويىچە تەبرىكلەش نۇقتىسىدىن بىرەر رېستورانغا ياكى مېھمانخانا زالىغا يىغىلىشلار بولىدۇ. مەن ئامېرىكىدىكى بۇنىڭدىن باشقا مېھماندارچىلىق پائالىيەتلىرىنى ئېسىمگە ئالالمىدىم. مەن ھازىرغىچە يەھۇدىيلارنىڭ ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينىغىنىنى كۆرۈپ باقمىدىم. ياپونىنىڭ كوچىلىرىدا ماڭسىڭىز ياكى پويىزغا چىقسىڭىز ئاساسەن قاپىقى تۈرۈك، قاتتىق ئويلىنىۋاتقان كىشىلەرنىلا كورىسىز. كۈلۈمسىرىگەن كىشىلەرنى ئاسانلىقچە تاپالمايسىز. دۇنيادا ئىنتايىن ئېچىنىشلىق، ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋال ئاستىدا قالسىمۇ، يەنە ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، كۈلۈپ ـ ياياراپ ياشىيالايدىغان مىللەتلەردىن ئۇيغۇردىن باشقىسى بولماسلىقى مۇمكىن. بۇ جەھەتتە ئۇيغۇرلار دۇنيا بويىچە بىر مۆجىزە ياراتتى، دەپ ئېيتالىشىمىز مۇمكىن. لېكىن ھازىر بۇنداق كۈلۈپ ـ ياياراشلار ۋاقىت جەھەتتىكى ناھايىتى چوڭ ئىسراپچىلىق بەدىلىگە كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىق جەھەتتىكى ئورۇپ ئادىتى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆز كەسپىدە باشقىلارنى بېسىپ چۈشىشىگە، ياكى بېسىپ چۈشەلىگەن تەقدىردىمۇ ئاشۇ ئورنىنى ساقلاپ تۇرالىشىغا ئېغىر دەرىجىدە زىيان سېلىۋاتىدۇ. كوپ ئوينايدىغان مىللەت كوپ ئويلايدىغان مىللەت بىلەن بىرگە ياشىسا چوقۇم زىيان تارتىدۇ. بۇنى ھازىر ھەممە ئادەم كۆرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. بۇنداق ياشاش مۇھىتىنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن بولمىسا، ئۇ ھالدا بىر نورمالنى ئادەم قاتارىدا ياشىيالىشى ئۇچۇن كوپ ئوينايدىغان مىللەت ئۆزىنى بىر ئاز ئۆزگەرتىشى كېرەك. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ساز ـ مۇزىكا ۋە ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر بولۇشى ئۇلارنىڭ بىر چوڭ مىللىي ئارتۇقچىلىقى ئىدى. ئەقىل ئىشلىتىپ، ئىلمىي يوسۇندا ئىش كۆرگەندە، ئەسلىدە بۇ ئالاھىدىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجادىيەت تۇرمۇشىغا ھېچ قانداق ئەكسى تەسىر كۆرسىتىپلا قالماي، ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت تۇرمۇشىنى ياكى پەن ـ تېخنىكا ۋە كەسىپ جەھەتتىكى ئىلگىرىلىشىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرگەن بولاتتى. بۇ جەھەتتە ھازىر ئۇيغۇرلار ئىچىدە نەمۇنىلىك رول ئويناۋاتقان مىساللار ئاز ئەمەس. لېكىن، ئومۇميۈزلۈك قىلىپ ئېيتقاندا،

ھازىر ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئويۇن ـ تاماشىغا بېرىلىپ كېتىپ، ئۆز كەسپى جەھەتتە باشقىلارنىڭ ئارقىسىدا قېلىۋاتقان ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر. ھەمدە ئۇ بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. بالىڭىز ماڭغان ۋاقتىتىن تارتىپلا ئۇسۇل ئويناشنى مەشىق قىلىپ چوڭ بولغىنى بىر ياخشى ئىش. ئۇ سىزگە نۇرغۇن خۇشاللىقلارنى ئېلىپ كېلەلەيدۇ. ئۇنىڭ بالىڭىزنىڭ بىر ئۇيغۇر بولۇپ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگىمۇ كوپ پايدىسى بار. لېكىن، بالىڭىزغا ئۇسۇل ئۆگىتىش بىلەن بىرگە كىتاب ئوقۇشنى ئۆگىتىشنىمۇ ئۇنتۇلۇپ قالماڭ. بالىڭىز كەلگۈسىدە ناخشىچى ياكى ئۇسسۇلچى بولالماسلىقى مۇمكىن. ئەگەر ھەممە ئۇيغۇر بالىلىرى ئۇسۇل ئويناشنى ئۆگىنىش بىلەنلا چوڭ بولۇپ، چوڭ بولغاندا ھەممىسى ئۇسسۇلچى بولۇپ كەتسە، ئۇيغۇرنىڭ تۈگەشكىنى شۇ. بالىڭىز ئۇسۇلدىن باشقا ھەر قانداق بىر كەسپنى ياخشى قىلىشى ئۈچۈن، باشقىلار بىلەن رىقابەتلىشەلەيدىغان بولالىشى ئۈچۈن، چوقۇم كىتاب ئوقۇشنى ۋە بىلىم ئېلىشنى ياخشى كۆرىدىغان بولۇپ چوڭ بولۇشى كېرەك.

كىشىلەرنىڭ ھەممىسى "ئىشلار بۇزۇلۇپ كەتتى" دەپ ئويلايدىغان بولۇپ قالغاندا، ئۇلار كۆپىنچە ئەھۋالدا ئىشنى تېخىمۇ بۇزۇشقا قاراپ يول تۇتىدۇ. ئۇيغۇر مېھماندارچىلىقىدىكى ئىسراپچىلىق ھازىر مانا مۇشۇنداق "بۇزۇلۇپ كەتكەن ئىشلار" دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەندەك قىلىدۇ. ئۇيغۇر مېھماندارچىلىقنىڭ ھازىرقى ھالىتى مەلۇم دەرىجىدە ئۇيغۇرلارنى ئاجىزلاشتۇرۇش رولىنى ئويناۋاتقانلىقىنى، مېھماندارچىلىقتىكى تاماق ۋە ۋاقىت ئىسراپچىلىقى، ئارتۇق يەۋېلىش، تاماكا ئىسى ۋە يۇقىرى ئاۋازنىڭ زىيىنىغا ئۇچراش قاتارلىقلارنىڭ بىر ئېغىر مەسىلە ئىكەنلىكىنى توغرا چۈشىنىش ھەرگىز ئىلغار مىللەت، ئىلغار مىللىي مەدەنىيەت ۋە ئىلغار مىللىي ئۆرۈپ ـ ئادەت قاتارلىقلار توغرىسىدىكى كەڭ دائىرىلىك بىلىمنى تەلەپ قىلمايدۇ. ئۇلارنىڭ بىر ئېغىر مەسىلە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ھەر بىر ئەقلى ـ ھوشى جايىدا كىشىلەر ئۆز ئەقلىنى ئازراق ئىشقا سالسىلا كۇپايە. كىشىلەردە مەلۇم بىر ئىشنىڭ ئۆگىشلىشىغا نىسبەتەن ئۈمىد پەيدا بولغاندا، ئۇلارمۇ مەدەنىيەتلىك ۋە ئىلمىي يوسۇندا ياشاشقا قاراپ مېڭىپ، ئۇ ئىشنىڭ ئۆگىشلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شۇڭا يوقارقى ئەھۋالنى ئۆزگەرتىشنىڭ بىردىن بىر ئۇسۇلى، ئۇيغۇرلاردا ئىشنى ئوڭلاشقا بولغان ئىشەنچىنى پەيدا قىلىش. بۇ جەھەتتە چوقۇم بىر قىسىم كىشىلەر، بولۇپمۇ ياشلار باشلامچى بولۇشى كېرەك.

ئاخىرىدا مەن بالا تەربىيىسى توغرىسىدا ئازراق توختىلىپ ئۆتەي.

ھازىرقى مېڭە تەرەققىياتى توغرىسىدىكى ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىنىڭ كۆرسىتىشىچە، بىر ئادەم ئۆزىنىڭ كىچىك بالىلىق دەۋرىدە بەشىدىن كەچۈرگەن روھىي جەھەتتىكى، فىزىكىلىق جەھەتتىكى ۋە ئەقلىي جەھەتتىكى مۇھىت شۇ كىشىنىڭ مېڭىسىنىڭ تۈزۈلىشىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىر كىچىك بالىغا ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ۋە باشقا بالا باققۇچىلارنىڭ قانداق قارىغانلىقى بۇ بالىنىڭ كېلەچەكتىكى مەكتەپ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى جەمئىيەت ھاياتىنىڭ قانداق بولۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئامېرىكىدا بالا قۇچاقتىكى ۋاقتىدىن باشلاپ 5 ياشقا كىرگىچە بولغان ئارىلىقتا ئاتا ـ ئانىلار ئۇلارنى قانداق تەربىيىلىسە بالىلار ئەڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلەلەيدىغانلىقى جەھەتتە يېتەكچىلىك رول ئوينايدىغان ئومۇميۈزلۈك ۋە مەركەزلەشكەن مۇلازىمەت ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ چىققان بولۇپ، بۇ ئورۇنلار جەمئىيەت ئۈچۈن ھەقسىز خىزمەت قىلىدۇ. مۇشۇنداق ئورۇننىڭ بىرسى "كالىفورنىيە پەرزەنتلەر ۋە ئائىلىلەر كومىتېتى" دىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ تور بەت ئادرېسى:

http://www.ccfc.ca.gov

نۇرغۇن ئۇيغۇر ياش ئانىلىرى ماڭا ئېلخەت يېزىپ، مەندىن مۇشۇ سۆھبەتتە ئىمكانقەدەر ئامېرىكىلىقلارنىڭ بالا تەربىيىلەش ئۇسۇلىغا ئائىت مەزمۇنلارنى كۆپرەك كىرگۈزۈشۈمنى تەلەپ قىلدى. "قانداق قىلغاندا بالىنى ياخشى تەربىيىلىگىلى بولىدۇ؟"، دەپ ئايرىم سوئال چىقارغان قېرىنداشلارمۇ بار. ھەقىقەتەنمۇ ئامېرىكىدا بالا تەربىيىسى توغرىسىدىكى بىلىم ۋە ئۇچۇر ئىنتايىن كوپ. كالىفورنىيىدىكى 10 كالىفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن 22 كالىفورنىيە شتات ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ھەممىسىدە "بالىلار تەرەققىياتى" (ئىنگلىزچە "Child Development") دېگەن مەخسۇس فاكۇلتېتلار بار بولۇپ، بالىلار يەسلىسىدە ئىشلەيدىغانلار كەم دېگەندە مۇشۇ كەسىپتە ئوقۇپ، 12 ئوقۇش نومۇرى (ئىنگلىزچە "Unit") نى تاماملىشى كېرەك. بۇ ھەپتىسىگە 3 سائەت ئۆتىلىدىغان، بىر يىل 2 مەۋسۇمغا بۆلۈنىدىغان مەۋسۇملۇق دەرستىن 4 دەرسكە توغرا كېلىدۇ. ئۇنداق قىلمايدىكەن ئۇلارنى ھەرگىز بالىلار يەسلىسىگە خىزمەتكە ئالمايدۇ. مېنىڭ بىلىشىمچە، باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولىدىغانلار كەم دېگەندە مۇشۇ كەسىپتە باكلاۋۇر ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن بولۇشى كېرەك. مەن يۇقىرىقىدەك بالىلىرىغا ھەقىقىي كۆيۈنىدىغان، بالىلىرىنىڭ ھەر جەھەتتىن ساغلام ۋە ئەتراپلىق ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ھەقىقىي كۆڭۈل بولىدىغان ئۇيغۇر ئانىلىرىدىن ئىنتايىن رازىمەن. قۇلۇمدىن كېلىشىچە ئۇلارنى

قوللاشنى، ئۇلارغا ياردەم قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن، ئەگەر مەن يۇقىرىقىدەك سوئالغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىمەن دېسەم، ياكى ئۆزۈم بىر ئالىي مەكتەپنىڭ "بالىلار تەرەققىياتى" دېگەن كەسپىدە ئوقۇشۇم كېرەك. ياكى بولمىسا ئاشۇ كەسىپكە ئائىت كىتابلارنى ئۆزۈم ئۆگىنىپ چىقىشىم كېرەك. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم بىر كىتاب يېزىشىم كېرەك. لېكىن، مېنىڭ هازىرقى ئەھۋالىم ئۆزۈمنىڭ ئۇنداق قىلىشىغا يول قويمايدۇ. شۇڭا ئەگەر ۋەتەندە بۇ ساھەگە قىزىقىدىغان ھەمدە ئىنگلىزچىنى بىلىدىغانلار بولسا، مەن ئۇلارغا ئۆزلىرىگە كېرەكلىك بولغان، بالا تەربىيىلەشكە ئائىت هازىرقى زامان بىلىملىرى بار ئىنگلىزچە تور بەتلىرىنى ئىزدەپ تېپىپ بېرىشنى خالايمەن. مەسىلەن، يۇقىرىقى تور بېتىنىڭ تۆۋەندىكى سەھىپىسىدە بالا تەربىيىسىگە ئائىت ئىنتايىن مۇھىم ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

http://www.ccfc.ca.gov/pubs.htm

ئۇنىڭدىن باشقا، بالا تەربىيىسىگە ئائىت مەلۇم بىر مەسىلە ئۈستىدە ئايرىم سوئالى بارلار بولسا، ماڭا سوئالىنى ئېلخەت ئارقىلىق ماڭدۇرۇپ بەرسە، مەن ئىنگلىزچە ماتېرىياللار ئارقىلىق ئىزدىنىپ، ئۇ سوئالغا جاۋاب تېپىشقا تىرىشىپ باقساممۇ، ھەمدە ئۆزۈم قانائەتلەنگۈدەك بىر نەرسە يازالىسام، ئۇنى تور بېتى ئارقىلىق ھەممە ئوقۇرمەنلەرگە سۇنساممۇ بولىدۇ. مېنىڭ ئالاقىلىشىش ئېلخەت ئادرېسىم: erkinsidiq@gmail.com

پەرزەنت كۆرۈشنىڭ ئۆزىلا تۆھپە ئەمەس. پەرزەنت كۆرۈپ، ئۇنى بىر جەمئىيەتكە ئەسقاتىدىغان ئادەم قىلىپ تەربىيىلەپ يېتىلدۈرمەسلىك بىر چوڭ مەسئۇلىيەتسىزلىك. ئۇ ھەتتا بەزىدە بىر خىل جىنايەت. مەن داۋاملىق ئۆزلىرىنىڭ شاد ـ خۇراملىقىنى ئىستەيدىغان ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئېھتىياجىنىمۇ ھەر زامان ۋە ھەر جايدا ئېسىدىن چىقىرىپ قويماسلىقىنى، بالىسىنى ساغلام ۋە ئەتراپلىق تەربىيىلەپ يېتىلدۈرۈشكە خۇددى بىر سىستېما ئىنژېنېرلىقى پروجەكتىغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ، ئۇنى مۇكەممەل ئېلىپ بېرىشنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئىككىنچى قېتىملىق سۆھبىتىمىز شۇنىڭ بىلەن تامام بولدى.

مەنبە: بىلىۋال تور بېتى

بىلىك توردىكى بىر قانچە ئىنكاسلار:

ئەركىن سىدىقنىڭ مۇۋاپىقىيتى بىزگە قانداق ياشاش كېرەكلىكىنى، ھەقىقىي ئادەمنىڭ قانداق ياشىسا ھاياتىنىڭ مەنىسى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ،بىز قانداق ياشاۋاتىمىز؟ ئىنسانىيەتكە پايدىلىق قانچىلىك ئىشلارنى قىلالىدۇق؟ قىلالمىغان بولساق بالىلارنى ئىنسانىيەتكە پايدىلىق قايسى ئىشقا دەۋەت قىلىۋاتىمىز، قانداق تەربىيىلەۋاتىمىز؟ مۇشۇلارنى ياخشى ئويلايلى

****

ئەركىن سىدىق ئاكىمىزنىڭ باشقا تېمىلىرىنىغۇ كۆرۈپ كېلىۋاتقىلى خېلى بولدى، لېكىن بۇ كۆرۈلۈش قېتىم سانى 10 مىليون قېتىمدىن ئاشقان تېمىنى ئەمدى كۆرۈشۈم، تېمىنى يولىغۇچى ئەليار ئەپەندىمنىڭ ئەركىن سىدىق ئاكىمىزنىڭ تىنى سالامەت بولسۇن!

****

ئەسسەلامۇ ئەلەيكۇم، ئېزىز تورداش ـ سىرداشلار ،سىلەرگە ئالىي ئېھتىرام !

كەمىنە < ئارىن> بۇ تور بېتىگە تۇنجى قېتىم خەت يازالاۋاتقانلىقىمدىن ئىنتايىن ھاياجاندىمەن !

مەنمۇ بارلىق تورداشلىرىمغا ئوخشاش ئۇيغۇر ئالىمى ئەركىن سىدىق ئاكىنىڭ سۆھبىتى ۋە مەزكۇر سۆھبەتنىڭ داۋامىغا ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقانلارنىڭ بىرىمەن .

خەيرىيەت ... بىلىك تور بېتى ۋە باشقا تور بەتلىرىنىڭ ئۇيغۇرلاردىن چىققان ئالىملارغا، بولۇپمۇ ئەركىن سىدىققا ئوخشاش

ھەم تېخنىكىۋى ھەم پىكرى قابىلىيەتلىك ئالىملىرىمىزنىڭ، ھايات پائالىيەتلىرىنى ۋە < مىللەتنى گۈللەندۈرۈش > نىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇللىرىنى سەۋرچانلىق بىلەن، جانلىق تەشۋىق قىلىشىنى سەمىيمى ئۈمىد قىلىمەن .

****

ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەلەيكۇم: مىللىتىمىزنىڭ ئاۋانگارتلىرى...........

سىلەرنىڭ ئېرىشكەن شان ـ شەرىپىڭلار ، ئاققۇزغان تەرلىرىڭلار.... بىزدەكلەرنىڭ باشلىرىغا يامغۇر بولۇپ ياغىدىغان مۇشۇنداقكۈنلەرنىڭ ئۇزۇلۇپ قالماسلىقىنى تىلەيمەن!!!! رەھمەت سىلەرگە.

****

مەن سۆھبەتنى باشتىن ئاخىر تولۇق كۆردۈم ، ئوقۇغانسېرى كاللام بىر خىل بىر نەرسىنى چۈشىنىۋاتقاندەك ، بىر نەرسىلەرگە تۇيۇقسىز جاۋاب تېپىپ قالغاندەك ھېسلارغا تولۇپ قالدىم ، مەن بۇ سۆھبەتنىڭ داۋامىنى كۈتىمەن ، ئۇنىڭ بىز ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپرەك نەرسىلەرنى سۆزلەپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن!

****

سۆھبەتنىڭ تەربىيىۋى ئەھمىيىتى ناھايىتى زور بولدى دەپ قارايمەن. كۆپرەك مۇشۇنداق دۇنيادىكى خەۋەرلەردىن، ئۆزىمىز ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش كېرەك دەپ قارايمەن. مۇمكىن بولسا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە باشقا دۆلەتلەردىكى ئالىملار بىلەنمۇ ئالاقىلىشىپ، ئۆزىمىزنى تونۇۋېلىشىمىزنى ئۈچۈن ئەيكەن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

****

تومۇر ـ تومۇرلىرىدا ساپ ئۇيغۇرنىڭ قىنى ئېقىۋاتقان ئالىملىرىمىز نىڭ ئېيتقانلىرى مەندە ھەقىقەتەن ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلارنى قالدۇردى . بارىكاللا ئۇيغۇرنىڭ ئۇمىدۋارى ....

****

ئالىم ئەركىن سىدىق ھەقىقەتەن بىزدەك ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە باشقا زىيالىيلار ئۈچۈن ماياك ئىكەن . ئىشلىرى روناق تاپقاي! ئاللا ئىگەم ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلغاي!

جىق نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم، رەھمەت سىلەرگە

****

مەن ھەربىر ئۇيغۇرنىڭ ئەركىن سىدىقنىڭ پۈتكۈل ماقالىسىنى ھەر ئايدا بىر قېتىم قايتا ئوقۇپ چىقىشىنى ئويلايمەن.

****

ئالىمىمىز ئەركىن سىدىق ئەپەندىنىڭ شۇنچە قىممەتلىك ۋاقتى ئىچىدىن يەنە ۋاقىت چىقىرىپ بىزگە شۇنداق ئېسىل تېمىلارنى يوللىغىنىغا، ئەليار ئەپەندىنىڭ تارتقان جاپاسىغا چىن دىلىمدىن تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

ئالىمىمىز ئەركىن سىدىق ئەپەندىنىڭ ھەر بىر سوئالغا بەرگەن جاۋابى گويا مېنى يېڭى بىر يۈكسەكلىككە كۆتۈرگەندەك ھېس قىلىمەن.

****

ھايات مۈشكۈلات ۋە غەلىبە قىلىشلار بىلەن مەنالارغا تولىدۇ، ھەۋەس قىلىش بىلەن قۇۋۋەتكە كېلىپ، ئېرىشىش بىلەن تويۇنۇپ تونۇلۇش بىلەن كامالەتكە يېتىدۇ، ھەممىمىز يۈكسەك كامالەتكە يېتىش ئۈچۈن ئويغىنايلى!!!!!!!! ماياكلار ئارىمىزدا.!!!!!!!!!!!!!! نىشان ھامان كۆز ئالدىمىزدا.!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!